

*Рівненський обласний краєзнавчий музей
Дочірнє підприємство “Волинські старожитності”
державного підприємства “Науково-дослідний центр
“Охоронна археологічна служба України” Інституту
археології НАН України*

Олександр Булига

ПОЄДНАНІ ВОЛИННЮ

Історико-краєзнавчі нариси

Кіносценарій

2010

ББК 63.3(4Укр)
УДК 94(477.8)
Б 927

**Автор висловлює щиру вдячність добродійникам
і меценатам, які посприяли виходу в світ цієї книги.**

*Книга видана на ознаменування 45-річчя
з часу отримання дару батьківства (23.01.1965)
Степаном та Марією Булигами.*

Булига О.

Б 927 Поєднані Волинню. Історико-краєзнавчі нариси. Кіносценарій.
– Рівне: Волинські обереги, 2010. – 232 с.

ISBN 978-966-416-194-4

У книзі зібрані матеріали, опубліковані протягом 1992-2009 років у місцевих, всеукраїнських періодичних виданнях та наукових збірниках. Нариси стосуються різноманітних сторінок діяльності визначних діячів волинського краю – штрихи до історичних портретів яких намагався відобразити автор. Представлений кіносценарій відтворює “мандрівки” створеної на Волині у середині XVI ст. визначної пам’ятки національної писемності – Пересопницького Євангелія, відомої в світі як українська Першокнига. Видання зацікавить усіх, кому не байдужа історія рідної землі.

ББК 63.3(4 Укр)
УДК 94(477.8)

ISBN 978-966-416-194-4

© Булига О., 2010
© «Волинські обереги», 2010

Олександр Булига: “Працюю за покликанням!”

(Про надбання музею та скарби своєї душі)

Чомусь у сьогоднішньому світі питання культури, духовності, моралі, відчуття прекрасного цікавлять суспільство менше, ніж технічний прогрес, політика чи бізнес. І тим більше мені особисто імпонують люди, які дбають про духовне зростання нації, збереження культурно-історичної спадщини нашого краю та держави в цілому, спонукають нас пишатися собою, своїм минулим.

Саме з таких – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Олександр Булига, життя якого настільки тісно переплелось зі справою, якою він займається, що відділити його від улюбленої роботи видається просто неможливим.

“Ти будеш директором музею!”

– Пам’ятаєте Ваш перший візит до музею?

– Вперше я переступив поріг музею (у 70-ті він розміщувався на нинішній вул.С.Петлюри), коли мене посвячували у піонери. Тоді я побачив світ по-іншому. Як зараз пам’ятаю військові мундири, манекени в українському національному вбранні...

До речі, я закінчив Рівненську середню школу №1. Саме там вперше побачив скульптурне зображення відомої людини – письменника Володимира Короленка, яке назавжди закарбувалося у моїй пам’яті.

– Про що Ви мріяли у дитинстві? Чи думали колись, що станете директором музею?

– Ні, ніколи не думав. У дитинстві мріяв бути археологом. Разом із братом Віктором три роки провчився на історичному факультеті Чернівецького державного університету. Після третього курсу ми проходили практику в Ленінграді, побували у всіх відомих музеях. Коли ж приїхали додому, батьки нас поставили перед фактом: комусь із нас двох треба було йти на роботу. Тож я перейшов на заочне навчання і почав працювати у Рівненському обласному краєзнавчому музеї.

Тоді колектив очолював Едуард Антоненко, який немовби передбачив моє майбутнє і вже під час першої зустрічі: “Ти будеш

директором музею!", – сказав він. Я й забув про цей випадок, а от коли призначили на посаду директора, то пригадав (сміється, – авт.). Проїшов весь шлях від початку до кінця: був молодшим, а згодом – старшим науковим співробітником, потім – заступником директора, а нині працюю директором музею.

– А що пригадуєте зі студентських років?

– Коли почав працювати в музеї, вчитися стало цікавіше. Я спілкувався з археологами, відчув смак вивчення минулого, історії нашого краю...

– Що для Вас особисто означає "музейна справа"?

– Це справа, якою не будуть займатися ті, кому до цього не лежить душа, адже сама професія є малооплачуваною. А ті люди, які все ж таки обрали цей шлях, працюють за покликанням. Під час своєї роботи я багато спілкувався зі ветеранами музейної справи, переймав їх досвід і отримував від цього задоволення.

Для мене дуже важливо, що підтримка музейної справи є у родині. Мій брат-близнюк Віктор – теж історик. Саме йому належить ідея створення програми "День у музеї", яка виходить на Рівненському державному телебаченні.

"Син народився у Міжнародний день музеїв"

– А з якими цікавими людьми доводилося зустрічатися за час роботи в музеї? (На стінах кабінету директора музею багато фотографій, на яких він зображений поряд із відомими людьми нашої держави, – авт.)

– Мені доводилося бачитися з різними неординарними особистостями. Особливо запам'яталися зустрічі з актором Сергієм Івановим (він грав "Кузнечика" у фільмі "В бой идут одни старики", – авт.), відомою телеведучою Ольгою Герасим'юк, головою фонду "Україна-3000" Катериною Ющенко, співачкою Анжелікою Рудницькою, Героєм України, директором Львівської галереї мистецтв Борисом Возницьким, начальником оркестру почесної варти Міністерства оборони України Михайлом Рябоконею.

– У Вас є захоплення?

– Найбільше моє захоплення – мій син Микола, який, до речі, народився у Міжнародний день музеїв – 18 травня (посміхається, – авт.).

– *Щось колекціонуєте?*

– Все, що в мене є, я передаю у фонди музею.

“У музейних експозиціях показані не всі експонати”

– *Ви, мабуть, чи не найбільше можете розповісти про історію Рівненського обласного краєзнавчого музею?*

– Музейній справі на Рівненщині понад сто років. Перший музей заснований бароном Штейнгелем у 1896 році в селі Городок. Через десять років з’явився музей у Рівному, а ще через десять – в Острозі. На жаль, доля фондкових збірок двох перших музеїв першої половини ХХ століття склалася трагічно, зібрані колекції зникли під час Першої та Другої світових воєн. Упродовж століття музею доводилося неодноразово змінювати місце свого розташування.

З 1975 року музей розмістили у будівлі, яка сьогодні є пам’яткою архітектури національного значення. Приміщення колишньої гімназії, збудоване у 1834-1839 роках, у своїх стінах бачило багатьох відомих особистостей вітчизняної історії. Це: Володимир Короленко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Іван Огієнко. У 1941-1944 роках тут знаходився рейхскомісаріат Україна. На мою думку, правильно, що саме це приміщення відвели під музей. Сьогодні тут експонується та зберігається понад 140 тисяч експонатів.

– *Чим наш музей відрізняється від інших? Що в ньому особливого?*

– У кожному музеї є особливі речі. У нашому зберігаються унікальні історичні, мистецькі, природничі пам’ятки. Це, насамперед, сакральне мистецтво – наші ікони, серед яких – Богородиця Одигітрія з Дорогобужа (ХІІІ ст.). До речі, зараз наші ікони знаходяться на виставці у Волинському музеї ікони у Луцьку. Унікальними є предмети козацької доби, знайдені на полі Берестецької битви групою археологів, яку очолював Ігор

Свешніков. Неповторним надбанням є й роботи нашого земляка, видатного скульптора Томаша-Оскара Сосновського (XIX ст.).

На жаль, в музейних експозиціях показані далеко не всі експонати, які в нас є, багато що залишається в запасниках.

– *Хто найбільше відвідує музей сьогодні?*

– Щороку кількість відвідувачів зростає на десять тисяч. Це, здебільшого, школярі, студенти, молодь. Сподіваємося, що ситуація дещо зміниться, коли музей стане туристичним об'єктом. Саме з цією метою у травні нинішнього року ми проводили всеукраїнську творчу лабораторію "Музей – складова частина туристичної індустрії", на якій обговорювалися питання про те, як залучити більше відвідувачів, зокрема туристичні групи (цікаво, що творча лабораторія розпочала свою роботу з 17 на 18 травня нічною екскурсією музейними залами "Герої минулого про себе, нащадків та завтрашній день", – авт.).

До того ж, хочемо запровадити мікротуристичні маршрути у Рівненській області, які б демонстрували все розмаїття історико-культурної спадщини нашого краю.

І про перспективи...

– *Що можуть побачити рівняни та гості міста, завітавши до краєзнавчого музею?*

– Окрім постійно діючих експозицій, рівняни та гості нашого міста можуть побачити багато нового, адже щомісяця ми проводимо різноманітні виставки. Зараз, наприклад, проходить перший Рівненський мистецький міжнародний салон, на якому представлені роботи художників Іспанії, Польщі, а також з усієї України.

До Дня міста вже відкрили виставку "Погляд квітів", авторами якої є Юлія Оліфір та Оксана Василькевич – дівчата-ровесниці нашої незалежності. Незабаром відбудеться виставка реставратора-іконописця українського походження Малгожати Давидюк з Перемишля (Польща). Планується проведення вже традиційної фотовиставки "Вернісаж на Покрову". Шостий рік поспіль у нас проходить виставка "Золоте сузір'я", на якій ми представляємо роботи наших земляків – творчих особистостей

(художників, письменників, архітекторів, працівників музеїв), яким у поточному році виповнилося п'ятдесят.

Починаючи з 1992 року, ми проводимо фольклорно-етнографічне свято "Музейні гостини", яке присвячується Міжнародному дню музеїв (18 травня, – авт.). На подвір'ї музею та навколо нього збираються народні майстри, які представляють свої вироби з дерева, соломи, лози, шкіри, глини, бісеру, кращі вишивальниці, ткалі, художники та фольклорні колективи з різних куточків України. Щороку до цієї справи долучаються нові учасники, фонди поповнюються цікавими експонатами.

– І, насамкінець, про плани...

– У вересні ми збираємося поїхати на II Всеукраїнський музейний фестиваль "Музеї у сучасному поліетнічному світі". Будемо презентувати наш музей у п'ятьох номінаціях: міні-експозиція "Музейні гостини-2008"; конкурс музейних комп'ютерних програм – "Колекція холодної і вогнепальної зброї з фондів музею". На конкурсі музейних видань ми представлятимемо "Наукові записки" (2, 4, 5, 6 випуски), а на конкурс промоушену веземо проекти "Музейні гостини" та "Свічу пам'яті", яка проходила у літературному музеї Уласа Самчука. До того ж, представлятимемо фільм про приміщення музею, який входить до циклу програм "Так було", створений на Рівненському державному телебаченні Олексієм Бухало, а також ігрове шоу "День музею", яке транслюється на РДТРК.

У жовтні відбудуватиметься наукова конференція, на якій ми будемо представляти доробки наших музейних працівників, що побачать світ у черговому збірнику "Наукові записки", присвяченому 155-річчю від дня народження Володимира Короленка.

Спілкувалася Кароліна КРУГЛИК

(Круглик К. Олександр Булига: "Працюю за покликанням!" // Рівне-Ракурс" // №360. – 04.09.2008р. – С.13)

Традиційне свято
«Музейні гостини».
Рівненський обласний
краєзнавчий музей
(РОКМ). 24 травня 2009.
Фото В. Булиги.

З сином Миколою.
24 серпня 2008, Рівне.
Фото Г. Данильчук.

НОУТБУК ЗА «ДЕНЬ У МУЗЕЇ»

З II Всеукраїнського фестивалю «Музеї в сучасному поліетнічному світі», що відбувся в Дніпропетровську, рівненські музейники повернулися окриленими: їхній інформаційний проект «День у музеї», що втілюється в життя разом з обласною державною телерадіокомпанією, отримав цінну винагороду – ноутбук нового покоління.

– Для музейників такі фестивалі як для спортсменів олімпіади, – ділиться своїми думками директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Олександр Булига. – Це можливість продемонструвати, на що здатні наші творчі працівники. Адже коли півсотні музеїв зі своїми творчими доробками збираються разом, то це чудово. Ідея телевізійної програми «День у музеї» належить історикю Віктору Булизі. Її мета – привернути до музею увагу якнайширшої аудиторії. Компетентне журі вважає, що нам разом із телевізійниками це вдалося. До слова, перший глядач-переможець за результатами півріччя вже отримав путівку від спонсора програми й побував на Чорному морі. Непогані відгуки отримало наше свято «Музейні гостини», яке проходить у Міжнародний день музеїв ось уже 17 років поспіль. Щоб достойно представити його, ми повезли до Дніпропетровська експозицію з творів сучасного народного мистецтва. Тож, гадаю, вже у травні наступного року до нас завітає ще більше гостей.

(Інна Омелянчук. Ноутбук за «День у музеї» // Урядовий кур'єр. 31 жовтня 2008. – № 204. – С. 6)

*Семеренкам, Рудикам,
Ковалям, Булигам – усім
своїм предкам присвячую.*

ВСТУП

ІСТОРІЯ, минувшина, старовина – те, що вже відбулось, завершилось, іноді стало легендою або міфом. Її величають таємничою, загадковою, справжньою чи фальсифікованою. Вона вчителька, порадиця, щаслива, сумна. До неї звертають свої погляди вчені, політики, митці, пересічні громадяни. Її представляють об'єктивно та суб'єктивно, героїчною та трагічною. Вона всесвітня, континентальна, національна, місцева. Творцями історії є жителі Землі, об'єднані за етнічною, релігійною, регіональною, професійною чи іншою ознакою.

Роль учасників процесів, що відбувались у минулому, завжди розглядалась по-різному. У тоталітарному суспільстві, в якому й ми донедавна жили, де особистість вважалась лише гвинтиком усієї системи, її значення та вплив на суспільні процеси невілювались, творцем історії категорично визнавались народні маси, які лише висували з свого середовища найкращих представників, що ставали справжніми історичними постатями. Тому біографії провідників нації, їх справи, заслуги перед одноплемінниками досліджувались поверхово, так як вони вважались представниками експлуататорського класу й займались лише визискуванням народу. Такий однобокий, спрощений підхід до ролі особистості в історії приводив до того, що вона ставала неповною, малоцікавою.

Демократичне суспільство, на шлях побудови якого Україна стала наприкінці минулого століття, відкрило нові можливості у дослідженні історичних процесів та представленні найкращих представників нашого минулого. Сьогодні особистості, справи

яких знову аналізують історики, стають відомими широкому загалу, дослідники повертають пам'ять народу до своїх героїв та захисників, політиків та меценатів, учених та митців – тих, чий імена прославили українську землю та її народ.

Кожна людина є неповторною, особливою, в своєму житті вона реалізує дані їй таланти. Вивчення і популяризація біографій визначних історичних постатей допоможе найперше молодому поколінню знати імена найкращих пращурів, брати з них приклад, намагаючись жити заради Батьківщини, рідного краю, здобуваючи перемоги, усвідомлюючи себе причетним до історичних сторінок українців.

Запропонована книга представляє історико-краєзнавчі нариси, що ілюструють образи визначних історичних осіб минулого, пов'язаних з історією Волині, як складової частини України. Вони публікувались з 1992 по 2009 роки на сторінках рівненських газет, всеукраїнських видань та наукових збірників, присвячених минувшині Волинського краю. Наприкінці кожного нарису вказано, де були його перші публікації. У цьому виданні представлені матеріали, які доповнені та частково змінені, наукові статті не містять посилань. Нариси створювались у різні роки, вони мають різний обсяг, висвітлюють, не завжди повністю, діяльність тієї чи іншої історичної постаті, чи групи осіб, проте, як на мене, ілюструють певною мірою доробки визначних постатей Волині в контексті загальноісторичного розвитку українського суспільства.

Розповідь про Пересопницьке Євангеліє представлена у вигляді кіносценарію. Цей задум виник після багаточисельних екскурсій, проведених на виставці «Спочатку було Слово...», яка експонувалась у Рівненському обласному краєзнавчому музеї у середині 90-х років ХХ ст. Розповідаючи відвідувачам про «мандрівки» унікальної книги, створеної на Рівненщині у середині ХVІ ст., у моїй уяві виникали картини історичних подій, пов'язаних з історією Першокниги. Реалізувати ідею, поки що у вигляді кіносценарію, вдалося, завдячуючи брату Віктору. Маємо надію, що в майбутньому зможемо відтворити викладений матеріал і на великому екрані. Зрозуміло, що, окрім переважної

Муза історії Кліо. Ермітаж. Санкт-Петербург.

більшості реальних історичних постатей, у «Першокнизі» присутні й ті персонажі, які могли бути причетні до історії цього рукопису, і, завдячуючи їхнім старанням, він зберігся до сьогодні.

У поданих працях описуються не лише окремі історичні постаті, а й дослідники нашого минулого, а також літописці, козацькі писарі, представники племінного союзу, князівських родин, музейного братства. Усі нариси, кіносценарій містять імена людей, які зробили особистий внесок в історичний розвиток Волині та України. Вирізняється хіба що публікація «Русь – козацтво – Україна», яка певною мірою окреслює площину всіх представлених історичних досліджень та є першою газетною публікацією автора, а тому пам'ятна та дорога. В зв'язку з цим хочеться згадати ім'я відомого рівненського журналіста та краєзнавця Григорія Дем'янчука, за підтримки якого побачили світ перші мої краєзнавчі доробки. Ще навчаючись у Рівненській СШ №1, цікавився публікаціями волинських краєзнавців Гурія Бухала, Володимира Рожка, Володимира Гайбонюка, Івана Пашука та інших. Пам'ятаю і краєзнавчу книгу Павла Здоровила «У пам'яті народній» (Львів, 1974), яку придбали батьки, й вона стала першим виданням, завдяки якому ми з братом ознайомились з історією рідного краю. Вдячним словом згадую і вчительку історії Олександрю Онисимівну Токар. На уроках історії вперше дізнався про минувшину Рівного та області.

Це видання не відбулось би, якби не досвідчений та дружний колектив Рівненського обласного краєзнавчого музею, в якому автор зростав з жовтня 1987 року. Музейне середовище надихало на дослідження різноманітних сторінок вітчизняної історії та пізнання найкращих представників Волинського краю. Імена усіх музейних працівників, спілкування з якими допомогло в осягненні нашої минувшини, містяться у нarisі «Творці музейного дивосвіту». Під час підготовки книги до друку автору також сприяли рівненські музейники Олег Романчук, Алла Українець, Віктор Луц, Леонід Маркевич та Тетяна Радюк, яким висловлюю щирі вдячність.

ЛІТОПИСЦІ РУСИ-УКРАЇНИ

Минулі події різноманітних епох, імена тогочасних визначних діячів ми дізнаємось завдячуючи тим, хто залишив для прийдешніх поколінь свої праці, на сторінках яких промовляють до нас учасники історичного процесу, записані дати і перебіг великих битв, результати діяльності людського суспільства.

На усіх континентах відоме ім'я Геродота з Галікарнаса, який жив у V ст. до Р. Х. За своє життя він багато подорожував. Відвідував Європу, Азію, Африку. Побував Геродот і на землях сучасної України, залишивши спогад про життя жителів Причорномор'я. Повернувшись із своїх мандрів, він створив працю, яку назвав "Історії". Саме в ній дослідник вперше виклав історичні факти в певній системі та послідовності. Ім'я "батька історії", дане Геродоту відомим оратором Цицероном, закріпилось за ним назавжди у пам'яті вдячних потомків.

Людина, котру можемо по праву назвати "українським Геродотом", жила півтора тисячоліття після "батька історії". Ім'я її сьогодні відоме не тільки в Україні, а й у сусідніх Білорусі та Росії, про історію яких писав автор "Повісті временних літ". Звали цю людину Нестор (у перекладі з грецької – "що повернувся додому"). Він народився 1056 року, найімовірніше, в Києві. Про це можна судити з відомостей про його перебування у столиці Руської держави ще у восьмирічному віці. У сімнадцять років Нестор вступив до Києво-Печерського монастиря, де був пострижений у чернецтво наступником преподобного Феодосія (одного з засновників святої обителі) Стефаном, який в майбутньому став єпископом Волинським. Києво-Печерський патерик повідомляє, що Стефан поставив Нестора і в диякона. В цьому сані він перебував майже сорок років, до самої смерті.

Написанню свого найголовнішого твору "Повісті временних літ" передувало створення Нестором ряду церковно-житійних творів. Зокрема, його перу належить "Життя" Бориса і Гліба та печерського ігумена Феодосія. Дослідники називають Нестора укладачем "Повісті...", так як він використовував велику кількість

записів своїх попередників, у тому числі особисто зібрані матеріали, а також твори візантійських авторів. Серед використаних Нестором джерел слід назвати Києво-Печерське літописне зведення чорноризця Никона та хроніку Георгія Амартола.

Головне завдання твору висвітлюється на самому початку – “...звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити і як Руська земля постала”. На це питання Нестор намагається відповісти у своєму літописі. Саме життя вимагало відповіді на це питання. Зростали князівські міжусобиці, держава занепадала, князь Володимир Мономах намагався зберегти єдність руських земель під зверхністю Києва.

Перший датований запис у “Повісті...” зроблено під 852 роком, з часу, коли, за Нестором, “стала називатись Руська земля”. Події доведено до 1100 року.

Не всім відомим є те, що “батько української історії” не тільки сидів, переписуючи, укладаючи та доповнюючи літописні зводи, а й подорожував, подібно Геродоту, тими місцями, про які він писав пізніше. Так, про перебування Нестора на Волині повідомляє відомий російський історик В. Татищев, котрий використовував джерела, які до нашого часу не збереглися. За Татищевим, у 1097 році Нестор відвідав Володимир-Волинський з метою

Нестор-літописець.

Іл. Л. Тарасевича // Патерик. – Київ, 1702.

огляду училищ і призначення вчителів. Перебуваючи в нашому краї, Нестор, звичайно, не міг не цікавитись минулим цієї землі і, напевно, оглядав пам'ятки Волині, про історію якої йому ще доведеться писати в майбутньому.

Як вказує Києво-Печерський патерик, Нестор дожив до глибокої старості, не перестаючи трудитися над писанням літопису і мирно почив. Господь прославив його нетлінням мощей, засвідчуючи, що письменник “житій святих” заслужив собі житло на небі. Сьогодні нетлінні останки літописця знаходяться у ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Церква встановила день пам'яті Нестора – 9 листопада, а українська держава в цей день святкує день української писемності та мови на честь славного письменника-літописця.

Працю Нестора за часів Володимира Мономаха було передано в Михайлівський Золотоверхий монастир, і далі над літописом працював місцевий ігумен Сильвестр. Третім редактором “Повісті...” вважають сина Мономаха, князя Мстислава. З плином часу Несторів твір доповнювався все новими та новими подіями. Так, Видубицький ігумен Мойсей довів події літопису до 1199 року. Останні 80 років з них розповідають про життя Київської землі. У зв'язку з цим Мойсеєва праця дістала назву Київський літопис.

Традиція літописання зберігалась не тільки в Києві. Так до наших днів дійшов твір, сьогодні відомий як Галицько-Волинський літопис. Події у ньому відтворені від початку XIII ст. до 1292 року і розповідають про життя Володимиро-Галицької Русі. Дослідники вважають, що над складанням літопису працювало в певній послідовності не менше п'яти редакторів, їх імена нам невідомі. Хоча вже згаданий вище історик В. Татищев пише про волинського літописця ігумена Нифонта, не вказуючи, проте, на джерело, з якого він дізнався про це ім'я. Можливо, саме цей Нифонт був першим волинським літописцем? Творці Галицько-Волинського літопису були вже продовжувачами його справи.

Про традиції літописання у Волинській землі свідчить і так званий Іпатіївський літописний звід (XIV ст.). Він включає в себе

“Повість временних літ”, яка доведена до 1117 року. Другу частину складає Київський літопис, третю – Галицько-Волинський. Дослідники стверджують, що Іпатіївський список (кодекс) є волинського походження. Свою назву він дістав від імені Костромського Іпатіївського монастиря, де переховувався, скопійований близько 1425 року.

Іпатіївський літописний звід у 1989 році під назвою “Літопис Руський” вийшов сучасною українською мовою. Здійснив цю фундаментальну роботу Леонід Махновець, який, подібно до давніх літописців, залишив українцям розповідь про їх минуле, про події, що відбувалися від середини IX до кінця XIII століть.

Після Нестора, Сильвестра, Мойсея, Нифонта літописання традиційно творилося у монастирях. Укладачами літописних текстів залишались православні ченці, які записували події у хронологічному порядку по літах (роках). Укладаючи літописи, вони намагались цікаво розповісти про події, що минули, дати їм свою оцінку.

Особливого розмаху літописання набувало в часи виникнення загрози нападу на рідну землю різних завойовників. Саме в цей час звернення до героїчного минулого слугувало політичній меті – згуртуванню усіх сил суспільства на боротьбу з ворогами. Літописні твори склалися у ті дні, відповідно до вимог доби бурхливих подій. Складачі літописів, знову ж таки переважно ченці, які в більшості були вихованцями Острозької академії, Київської та Львівської колегій, наприкінці XVI – на початку XVII ст. створили велику кількість літописних праць.

Так, у Густинському монастирі поблизу Прилук побачила світ цікава літописна пам’ятка, яка серед дослідників визнана як Густинський літопис. До нас дійшов пізніший список, зроблений у 1670 році ієромонахом Густинського монастиря Михайлом Лосицьким. Як свідчить передмова, Лосицький був не творцем літопису, а лише його переписувачем. Авторство літопису приписують Захарії Копистенському – вихованцю Острозької академії.

Автор Густинського літопису вважає своїх предків, слов’ян-русів дуже давніми жителями Європи. Назви “Рос”, “Росія”,

“Росія” вживаються відносно усіх мешканців Києворуської держави. Взагалі в літописі частіше використовується етнонім “Русь” або “Руська земля”, який стосується переважно, а в оповіданнях про XIV-XVI ст., лише південноруських, власне українських земель.

З того часу, як Москва стає відомою в літописних джерелах, автор Густинського літопису князів північноруських називає не інакше, як “князі московські”. Так, князя Андрія Боголюбського літописець називає московським, хоч справді він так не величався. Часто Москвою автор називає все Володимиро-Суздальське князівство, а під Руссю розуміє руські землі на середній течії Дніпра. Всеволода Юрійовича (Велике Гніздо), князя Володимиро-Суздальського, літописець також називає князем Московським, а князів Подніпров’я – князями руськими.

З цього можемо зробити висновки, що у XVII ст. літописці розрізняють землі Київські і Московські. Перші, південноруські, величають за їх давньою, споконвічною назвою – Русь, яка об’єднувала предків сучасних українців та білорусів, а других – за назвою північноруського міста Москва, яке, поставши у XII ст., виступило, на противагу Києву, політичним центром, який почав протистояти давній Руській столиці і об’єднував навколо себе предків майбутніх росіян.

Називати Північну Русь Московією автор починає з 1169-1170 рр. – з часу захоплення Києва військами Андрія Боголюбського. Саме з цього відрізка історії літописець все чіткіше розрізняє Русь (українсько-білоруські землі) і Московську землю, тобто північноруські території, які Московськими стали зватись у XIV ст., а тенденції їх відокремлення літописець відзначає за два століття перед тим.

Автора Густинського літопису можна вважати й першим істориком українського козацтва. Саме у його праці вперше піднімається тема про початки козацтва. Попередниками козаків густинський літописець вважає “бранелюбний народ руський”, який прославив себе давно в битвах з печенігами, половцями, татарами. У розділі “Про початок козаків” автор з захопленням

говорить про козацтво, розповідаючи про козацькі походи на турків, татар і про те, як козаки обирають свого командира, як живуть, чим займаються. З часу Густинського літопису тема, хто такий козак, як і коли виникло козацтво, стала у центрі уваги українських дослідників аж до XVIII ст. – часу ліквідації козацької вольниці в Україні.

Також цей літопис якісно відрізняється від попередніх подібних творів. Автор більш аналітично тлумачить факти, запозичені з інших джерел, має особистий погляд на історію. Так він запитує: “Для чого кожній людині читання історії є необхідне?” І сам дає відповідь: “Коли б не описано і світові не оголошено, разом з тілом безвісти все пішло б у землю, і люди б, як у темряві перебували б, не знали б, що в минулі віки діялось”. Прочитавши історичний твір, пише далі автор Густинського літопису, “...можеш передати знання іншим, що мають в них потребу, юним, до яких пророк Мойсей промовляє: «Запитай отця твого і він сповістить тобі, старших за тебе і вони скажуть тобі”.

Густинський літопис є найбільш цінною пам’яткою історичної думки першої половини XVII століття. Варто відзначити, що мова цього твору близька до народної, української. Отже, з точки зору лінгвістики, ця історична пам’ятка заслуговує на увагу.

До представників духовенства у написанні літописів у XVII ст. долучаються і світські особи, переважно освічене міщанство та козацтво. Сьогодні всім відомі літописи Самовидця, Граб’янки та Величка. Проте за монастирями ще тривалий час залишається провідне місце у продовженні літописної традиції.

У цей період в Україні було створено цілу групу коротких монастирських літописів. Серед них необхідно виділити Межигірський літопис, названий так тому, що він був складений і зберігався тривалий час у Межигірському монастирі. У рукопису він містить описання місцевих подій Київщини та Волині з 1393 по 1620-ті роки. В іншому варіанті списку він охоплює і подальші події – від 1608 до 1700 рр. Вважають, що складачем літопису був настоятель Спасо-Межигірського монастирського собору Ілля Кошчаківський. В літописі головна увага зосереджена на козацьких

рухах і тому цей твір становить значний інтерес для пізнання історії козацтва.

Історія українського козацтва відображена і на сторінках Підгорецького літопису. Цікавим є той факт, що цей літопис, який ще у заголовку йменується “Синопис”, увів у науковий обіг Іван Франко. Під час однієї з виставок рукописних пам’яток України у Львові (1890) письменник звернув увагу на невідомий до того часу рукопис і надрукував про нього невелику розвідку.

Останньою з відомих літописних пам’яток XVII ст. монастирського походження є літопис Леонтія Боблинського. Про укладача літопису знаємо, що він був ченцем Видубицького монастиря, де й почав свій твір, закінчивши його у 1699 році після переходу в Іллінський монастир у Чернігові. Як і в попередніх літописах, тема козацтва є однією з головних. В оповіданнях “Про Івону, господаря Волоського”, та “Повісті про Підкову, господаря Волоського” розповідається про спільну героїчну боротьбу молдавських воїнів та українських козаків з турецькими військами біля Дунаю. Боблинський докладно описує і розгром турків у першому та другому чигиринських походах 1677-78 рр.

Працю Леонтія Боблинського вважають завершальним літописом монастирського походження – останнім живим відгомном давнього київського чернечого літописання. У своєму творі автор, як і його попередники, розглядає явища природи і людського суспільства як невідворотні наслідки Божественного провидіння та Господньої волі. Провіденціалізм у поглядах на суспільне життя Русі-України літописці пронесли через сім століть, передаючи нащадкам пам’ять про історичне минуле, події, факти, імена. Хоча, як відзначають дослідники, коли описувались події сучасниками, яких були літописці, вони іноді розглядали їх з позицій раціоналізму.

Наприкінці XVII ст. літописні твори втрачають колишнє своє значення. Вони поступово перетворюються у фундаментальні історичні праці. Освічених українських церковних діячів приваблюють нові проблеми, що висувались новими політичними обставинами, пов’язаними з переходом України до складу іншої держави – Московського царства.

Саме в цей період відбувається безперервний рух діячів православної церкви в Москву. Відповідно такий інтенсивний процес «культурного єднання» не міг не позначитись на розвитку суспільно-політичної думки в Україні. Вона відображалась і в історичних творах. У них одним з головних стає показ спільних джерел походження русів та москвитів, їх боротьба за об'єднання, під рукою московського царя.

Одним з таких творів є “Кройніка” ігумена Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря, який одночасно був і ректором Київської академії – Феодосія Сафоновича. Головною добою, якій приділена увага автора, є Києворуський період. Відсутність матеріалу про предків русичів Сафонович пояснював тим, що “рус шаблею, а не пером бавлячись, писати не знаючи по паперу, тільки по головах або хребтах. І де прилучилося, шаблями пишучи, не описами своїх старовічних княжат імен”.

Представляючи події киеворуської історії, Сафонович детальніше зупиняється на історії південноруських князівств. Це не завадило йому об'єктивно викласти й епізоди, що стосувались північної Русі. За Сафоновичем, усі нащадки Володимира Святославича та Володимира Мономаха, у якій би частині Київської Русі вони не панували, були рівнодистинними. Після занепаду Києва (1240) автор вважає Галич другою столицею, а галицько-волинських князів – нащадками великих князів Київських. Підкорення українських та білоруських земель великим князівством Литовським хроніст пояснює наслідками монголо-татарського нашествия. Серед князівських династій часів Литовського панування Сафонович на перше місце ставить волинський рід князів Острозьких. Виступи козацтва кінця XVI – п. пол. XVII ст. розглядаються, насамперед, як релігійний рух. “Кройніка” була популярним у свій час твором, свідченням чого була велика кількість її списків та редакцій.

Ще більше за “Кройніку” Сафоновича – понад 30 видань – витримав історичний твір під назвою “Синопис”. Його автором, виходячи з того, що “Синопис” був написаний у Києво-Печерській лаврі, вважали лаврського архімандрита Інокентія

Гізеля. Цей твір став першою працею, де українська історія викладається у зв'язку з історією Московського царства. Автор літопису керується типовою для тодішньої неукраїнської, а московської історіографії концепцією про споконвічність самодержавного ладу в Росії, про успадкованість монархії Київської Русі Руссю Московською. Входження України до складу Московського царства він тлумачить, як повернення її земель під високу скіпетроносну руку московського монарха. Тенденційний підбір джерел і побудова історичного матеріалу підкорені обґрунтуванню прав Москви на володіння Україною.

Кінець XVIII ст. знаменує закінчення церковного літописання, яке поступається місцем історичним повістям, мемуарам, світським літописам, діарушам (щоденникам), офіційним запискам. В майбутньому окремі священики, монахи продовжують і надалі пошук невідомих і маловідомих сторінок з історії держави, краю, міста чи села.

Так, на Волині вже у XIX ст. православні священики, вивчаючи історію цього регіону, публікували свої праці на сторінках часопису “Волинские епархиальные ведомости”. Сендульський, Хойнацький, Теодорович – ці імена сьогодні добре відомі тим, хто цікавиться історією Волині. Їхня історіографічна спадщина стає у пригоді дослідникам різноманітних подій політичного, культурного, регіонального характеру, що відбувались на території історичної Волині.

Таким чином, ми бачимо, що від найдавніших часів вивченням історії України займалися духовні особи. Це було не випадково, так як саме вони були найбільш освіченими людьми свого часу. Досліджуючи історію українського народу, вони намагались донести до сучасників та нащадків імена визначних осіб, зберегти пам'ять про найбільш значущі події. Літописці розуміли необхідність збереження зв'язків різних поколінь, вважаючи, що знання історії є такою ж необхідністю, як знання законів Божих. Наші літописці так само, як і “батько історії” Геродот намагались прослідкувати причини воєн, порушення миру, вони вважали, що історія повинна навчити майбутні

покоління. І хоча їхні погляди змінював сам хід історичних подій, що є явищем закономірним, їх працю сьогодні важко переоцінити.

У XXI ст. набутки літописання, що збереглись до наших днів, стають у нагоді не лише професійним історикам, а й усім тим, хто цікавиться минувиною України, хто хоче пірнути у глибину століть, дізнатись про життя наших предків. Можливість це зробити сьогодні ми маємо завдячуючи подвижникам літописцям, їх невтомній праці, піклуванню та турботі про усіх нас.

(Літописці Русі-України // Дзвін, 12 грудня 1997. – С.8; 19 грудня 1997. – С. 10; 26 грудня 1997. – С.7)

НАШІ ПРЕДКИ – ДУЛІБИ

Трипільці, кімерійці, скіфи, сармати, неври, борисфеніти, анти, дуліби, поляни, руси, черкаси, козаки – можна було б продовжити цей список, але останньою ланкою в ньому стоятимуть українці.

Справді, протягом багатомілітної історії на теренах України народжувалися, мужніли, творили, любили, вірили, захищали, зникали й знов з'являлися ті, кого по праву ми можемо назвати нашими предками. Про декого з них ми знаємо більше, про інших – менше, про когось чуємо вперше. Незвичного в цьому нічого немає. Усі народи, які мешкають сьогодні на землі, пройшли багатомілітний шлях свого розвитку. Так само жителі України по-різному в різний час називали себе, по-різному їх називали сусіди, мандрівники, яким довелося побувати в Україні, дехто з наших предків отримав своє ймення від істориків.

Люди, які проживали на землі Волинській у певні історичні епохи, також звалися по-різному. Найбільш загадковими і мало-відомими для сучасників є, напевно, дуліби, що мешкали в краї у другій половині I тисячоліття. Дізнаємося про них з «Повісті

временних літ». Автор її, описуючи розташування східнослов'янських племен, вказує, що на захід від древлян сиділи дуліби, які проживали на берегах Бугу, де зараз волиняни. Після Нестора дослідники неодноразово намагалися вказати межі розселення дулібів і пояснити назву їх племені.

У XIX столітті М. Барсов, спираючись на топонімічні дані, зробив спробу так окреслити територію східних дулібів. «Дулеби, – пише дослідник, – займали верхні течії Південного і Західного Бугу, простягаючись на північний схід від області Прип'яті, де знаходиться село Дулбунів, на південь від міста Рівне, на південний схід від міста Острога, між Ганнополем і Гущею та селом Дуліби на річці Турії в Ковельському повіті». Як бачимо, населені пункти з відповідною назвою зустрічаються на значному просторі Волинського регіону.

Назва ж дуліби (дулеби) й досі лишається не розшифрованою, даючи привід до найрізноманітніших наукових гіпотез, жодна з яких поки що не знайшла переваги. Дослідники намагалися пояснити назву племені від слов'янського слова «дуда» та литовського «лебос» – тонкий, як дудка; з германських «дудл» та «еба» – країна волинок (що співзвучно в плані зближення імені наступників дулібів – волинян). Михайло Грушевський вказує, що назва дулібів стара, праслов'янська, має свої паралелі в чеських та моравських дулібах. Її вживання в літописах відзначено від VII до IX століття, пізніше, вважає історик, назву дуліби замінили ймення бужани, волиняни, червени. У деяких слов'янських діалектах, як вказує Грушевський, є слово на означення дурного чоловіка (рос. – дулеб, болг. – дулуп), проте невідомо, який зв'язок цього значення з історичними дулібами. Позначити межі проживання дулібів у часи Михайла Грушевського було важко, й тому історик спирався лише на відомості літопису, вказуючи, що це був басейн річок Бугу та Вісли».

Сьогодні ж, спираючись на археологічні дані, вчені припускають, що дулібські поселення на заході включали басейн Сяну, а на сході доходили до Горині. Для жителів цих поселень були характерні простота і скромність одягу, відсутність нагрудних при-

вісок, шийних гривен, малочисельність браслетів і поширення однотипних прикрас – перснеподібних височних кілець і перснів загальнослов'янських типів.

Поблизу Володимира-Волинського у селі Зимному виявлено сліди городища, з яких видно, що у VI-VIII століттях тут було поселення з основними ознаками міста: розвинутим ремеслом, торгівлею, військовою дружиною, укріпленнями. Це одне з небагатьох відомих археологам слов'янських «зародкових міст» цього періоду. Вважають, що саме тут знаходився один з політико-адміністративних осередків дулібського союзу.

Логотип видавництва
«Дуліби» (м. Київ).
Автор С. Якутович.

Дослідники, які стоять на позиціях того, що історія будь-якого народу розпочинається з появою писемних джерел, що стосуються політичних подій, висловлювали думку, що саме діяльність військового союзу дулібів можна поставити на початку східнослов'янської історії, що саме у дулібів необхідно відшукувати початки державного устрою східних слов'ян.

Політична історія дулібів пов'язана з їх боротьбою проти аварів, які в першій половині VII століття здійснили напад на слов'янські племена. Літописець розповідає, що авари (він їх називає обрами) виявляли насилля щодо дулібів. Про це повідомляють також інші джерела, зокрема Костянтин Багрянородний та анонімний географ Баварський. Аварам вдалося на певний час примусити дулібів платити їм данину. Наші предки були поневолені, але не скорені. Вони не припиняли боротьби. І якщо

з пришельців не зостався ні один обрив, вказує літописець, немає їх племені сліду на землі, то нащадки дулібів продовжують свою історію й до сьогодні.

Зараз історики не мають остаточних відповідей щодо питання історії дулібів. Нерозв'язаним залишається питання походження назви племені й території його розташування. Турбують дослідників проблеми співвідношення історії дулібського та антського союзів, стосунки волинських та західних дулібів, що входили до складу одного з перших слов'янських державних утворень (увійшло в історію під назвою держави Само й вело героїчну боротьбу з аварами).

Безумовним є лише той факт, що українці повинні пам'ятати, вивчати, знати власну історію та пишатись своїми предками, посеред яких волинські дуліби – нескорені, незабутні та близькі усім, хто шанує свою минувшину, своїх пращурів.

(Наші предки – дуліби // Сім днів. – 28 червня-4 липня – 1994. – С.6)

РУСЬ, КОЗАЦТВО, УКРАЇНА

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.*

Т.Шевченко

Кожен народ намагається дати відповідь на питання: хто ми, звідки йде наш родовід; хто, коли і як назвав міста і села, хто дав назву країні, в якій живемо?

Як вважають дослідники, назва Україна не набагато молодша від назви Русь. Руссю з IX ст. називали землі спочатку невеликого регіону Середньої Наддніпрянщини, а з розширенням кордонів держави – територію від Білого до Чорного морів та від витоків Дністра й Західного Бугу до верхів'їв Волги, Оки та Верхнього Наддоння.

Нині фахівці плідно дискутують з приводу тлумачення слова «Україна». Існує кілька гіпотез стосовно походження цієї назви. Більшість вважає, що вона мала колись чисто географічне значення й виражала поняття земель пограничних. Від слова край – «кінець», точніше від прийменникової конструкції «у края» бере виток цей топонім. Дехто розглядає Україну як землю внутрішню і її назву вбачають у слові край, тобто країна. Оригінальне пояснення назви Україна запропонував Андрій Великанов, який пов'язує її із санскритським «укхреїа» – пагорб, земельний бугор і встановлює первісне значення від слова «рубіж» (Детально про ці та інші гіпотези див. часопис «Україна» № 1, 1991 р.).

Американське розуміння назви «Україна» звучало з уст президента Буша-старшого і, напевно, може відповідати трактуванню американських дослідників цього питання. Походження ймення нашої держави вони виводять від слова «окраїна», пояснюючи це тим, що земля, де ми живемо, була окраїною європейського світу.

Різні гіпотези, вчені звісно, обґрунтовують на основі літописних повідомлень, де вперше згадується ця назва. Так, у 1187 році, розповідаючи про смерть князя Володимира Глібовича, Іпатіївський літопис повідомляв, що по ньому не тільки «плакали всі Переяславци», але й «Украина много постона». Це перша відома згадка про Україну в історичних джерелах. У 1189 році літопис повідомляв: князь Ростислав прибув «ко Украине Галичьской». У 1213 році князь Данило Галицький визволив з під влади польських феодалів кілька забузьких міст і «всу Украину». А в 1279 році його син Лев «восхоже собе части в земле лядской города на Вкраине». Ось так історичні хроніки подають першу інформацію про різні території нашої сучасної держави наприкінці XII – поч. XIII ст.

Оригінальну гіпотезу щодо походження назви Україна, яка заслуговує на увагу, висунув київський історик О. Головка. Проаналізувавши згадки про даний топонім у літописах XII-XIII ст., він вважає, що термін «Україна» слід розглядати не як геогра-

фічний чи етнічний, а переважно як державно-політичний і соціальний, оскільки під «українами» мались на увазі території, що не входили до державної структури Русі. Руська держава, займаючи величезний простір, не мала змоги контролювати усі території, що входили до її складу. Такими землями, на які недостатньо поширювався державний контроль, але де поруч з іншими народами проживали слов'яни-руси, були і згадувані в літописах наприкінці XII – на початку XIII ст. «україни».

Дослідник стверджує, що південноруський кордон не був справжнім державним кордоном для русів навіть у середньовічному розумінні цього поняття, оскільки за ним не було іншої держави, як, наприклад, на заході. І лише небезпека від кочівників перешкождала масовому переселенню на південь. Тому, можливо, «україна» означало територію, де не було князівського правління, «вольницю», що знаходилась поблизу батьківщини, тобто біля держави Русь. Внаслідок специфіки суспільного устрою «україн» у південній частині руської держави серед їхнього населення організовувалась значна кількість осіб, котрі брали участь у воєнних діях, а в мирний час водночас із несенням сторожової служби займалися землеробством, ремеслом та промислами. Ці люди називалися бродниками. Сповнене небезпек життя у нижньому Подунав'ї та Подністров'ї, де постійно загрожували кочівники-половці, а також візантійські зағони, перетворило бродників на військових людей. Одним з відгалужень бродників були берладники, які проживали поблизу містечка Берладь, що разом з округою не входило до складу жодного руського князівства. В той час воно вважалося місцем зібрань різних «темних» людей; так само розглядали Запоріжжя можливо-владці XVI-XVIII ст.

Востаннє в історичних джерелах бродники згадуються 1254 роком. Але це не означає, що вони тоді припинили своє існування. Припускають, що після появи Батия, у середині XIII ст., бродники виступають у джерелах під іншими назвами. Саме тоді до руської мови увійшло чимало термінів тюркського походження, зокрема слово «козак».

Відомо, що термін «козак» виступає вже у джерелах першої половини XIII ст., насамперед у «Таємній історії монголів» (1240). Походить він з пратюркської мови, звідкіля перейшов до монгольської й татарської і означає людину «самітню, не зв'язану ні з домівкою, ні з сім'єю». Ця нова назва з'являється у руських джерелах саме тоді, коли зникають згадки про бродників.

Фахівці вважають, що між бродниками та козаками може існувати генетичний зв'язок. Інакше кажучи, бродники протягом століть переросли у козаків. У документах XV ст. водночас із назвами «украинние земли», «украинние порубежные города», «державци украинних волостей» зустрічаємо «козаки украинних городов», «украинние козаки», «люди украинние» тощо.

Лише з XVI ст. термін «Україна» став вживатися в офіційних актових матеріалах стосовно адміністративно-територіальних одиниць більшої частини південно-західної Русі. Так, у постанові польського сейму від 1580 року говорилося про покарання «своєвольників», які на Україні руській, київській, волинській, подільській, брацлавській порушуватимуть угоди Польщі з Туреччиною. Під ім'ям «своєвольників» польська влада, найімовірніше, розуміла руський люд, назва якого «козаки». Саме в цей час, на рубежі XVI-XVII століть, козацький рух розливається по всій території, що стала зватись Україною. Пояснити таке можна тим, що цей термін був дуже популярним на Русі в часи бродництва-козацтва. Тому що воля, свобода та незалежність, притаманні «украинам», почали обмежуватись польською владою. І саме з появою козацтва на Волині, Поділлі, Київщині ці регіони стали зватись «украинами».

У 1622 році зустрічаємо назву «Україна», вживану православним духовенством: «Не имами, где преклонити головы свое, все зде на Украине во пределе Киевском, сотесняемся отовсюду гонения». У 1625 році польський король Сигизмунд III змушений був визнати, що козаки вважають себе окремою Річчю Посполитою, вся Україна в їх руках.

Назва земель, де мешкали бродники-козаки, з часом стала назвою їх країни, а самі вони відіграли визначну роль у творенні

української нації. Саме завдяки козакам Україна стала відома Європі. Європейці знайомилися з нею і з допомогою французького інженера Гійома де Боплана з його «Опису України». Вони відкривали для себе тепер уже козацьку Україну, яку раніше знали під назвою Русь.

Будучи народною за своїм походженням, назва Україна назавжди закріпилась у свідомості жителів цієї благодатної землі в розумінні незалежної вільної території та національної держави. Вона пов'язана із глибоким патріотичним почуттям і любов'ю народу до своєї землі, мови, культури, історії.

Сьогодні Європа втретє відкриває для себе Україну, третій раз Україна намагається вибороти собі місце в європейському домі.

(Русь, козацтво, Україна // Вісті Рівненщини. – 18 січня 1992. – С.6)

Один з проєктів Великого герба України, який символізує єдність епох вітчизняної історії.

Битва головних сил Юрія Володимировича Долгорукого та Ізяслава Мстиславича Київського при Руті; втеча військ Юрія Володимировича Долгорукого та союзних йому князів від полків Ізяслава Мстиславича Київського // Радзивилівська летопись: Текст. Исследование.

Описание миниатюр / СПб.: Глагол; М.: Искусство, 1994. Кн. 1. – Л. 192, м. 474;475.

ІЗЯСЛАВИЧІ

Історія збройних сил України відображає в собі всі найважливіші етапи в історії народу, що створив цю державу. Знаючи історію українського війська, можна краще зрозуміти нелегке життя своїх предків, які зберегли наш родовід.

На підставі повідомлень Нестора про дулібів-волинян, які підтверджуються свідченнями арабського автора Аль-Масуді (X ст.), серед численних східнослов'янських племен було одне корінне плем'я Валінана (волиняни) на чолі з правителем Маджаком, якому підкорялись інші східнослов'янські князі. Предки волинян раніше звались дуліби. Саме їм довелось стримувати напад завойовників-аварів. У ті давні часи жителі Волині набували досвіду у військовій справі, боронячи рідну землю. Наступника дулібських правителів Маджака можна вважати першим відомим волинським полководцем. Бо в ті часи очільники держави – князь, цар чи король обов'язково були керівниками своїх збройних сил. Досвід, що здобували волинські полководці, передавався з покоління в покоління. В нагоді він став і в часи входження Волині до складу Руської держави.

У той час на Русі, як і в інших європейських країнах, головним способом розв'язання різних завдань була війна. Отже, і справа організації військових сил була найважливішою. З метою зміцнення єдності своїх володінь київські князі на місце колишніх правителів місцевого походження посилали своїх синів. Так, наприкінці X ст. до волинського міста Володимира прибув князь Всеволод Володимирович. Після його загибелі у Скандинавії (995 р.) на Волинь послано його брата Бориса. Тут, як і в інших руських землях, князі змінювали один одного, являючись підручними київського правителя. Князі, надіслані з Києва, були воєначальниками своїх дружин і на заклик великого князя київського повинні були виступити в похід. Обставини склались так, що волинські землі час від часу потрапляли до сфери впливу київського князя, з'єднуючись із Київською землею. У різний час на Волині княжили онуки Ярослава Мудрого, з яких найбільш

відомим став Давид Ігорович. Правила тут і сини Мономаха – Роман та Андрій...

З часом Волинська земля стала ділитись на невеликі уділи, перетворившись на федерацію волинських князівств. Свої окремі князі, які намагались вести самостійну політику, були у Луцьку, Пересопниці, Белзі, Дорогобужі та інших містах. На Волині тільки у середині XII ст. окрему князівську династію започаткував внук Мономаха – Ізяслав Мстиславич. Він правив у Володимирі протягом 1136-1142 і 1149-1151 рр. У часи міжусобних війн, боротьби за київський престол Ізяслав неодноразово звертався до волинян за допомогою. Саме волинських воїнів, яких очолював князь Ізяслав, пізніше польський хроніст Мацей Стрийковський назве «козаками». Відзначився Ізяслав і тим, що 1147 року розірвав церковний зв'язок з Константинополем і призначив київським митрополитом русича Климента Смолятича.

Син Ізяслава Мстислав, після смерті батька 1154 року, повертається з Переяслава на Волинь. Разом із своїм дядьком Ростиславом Мстиславичем веде боротьбу за Київ. Після смерті в 1170 році Мстислава Ізяславича Волинь була поділена між його синами. Роман став князувати у Володимирі, Володимир – у Бересті, Святослав – у Червені, Всеволод – у Белзі.

Лише наполегливою об'єднавчою політикою Романа було забезпечено єдність Волинської землі, яка пізніше разом з Галичиною продовжила державотворчу традицію Русі-України. Утворившись головним чином внаслідок самостійного розвитку, а не в результаті розпаду Русі, Галицько-Волинське князівство перейняло на себе політичну, економічну, військову роль Києва.

Створення регіональної волинської династії стало законним явищем, що було викликане розвитком тогочасних подій у Руській державі. Подібно на Чернігівщині постала князівська династія Ольговичів, а в Галичині Ростиславичів, Волинь отримала в боротьбі Ізяславичів.

(Портрети волинських полководців Ізяславичі. // Волинь, 2 жовтня, 1992. – С.6)

РОМАН МСТИСЛАВИЧ

Наприкінці XII – на початку XIII ст. на території в минулому єдиної Руської держави з центром у Києві утворюються два політичні об'єднання – Галицько-Волинське та Володимиро-Суздальське. Вони ведуть між собою боротьбу за політичне панування на Русі, намагаючись при цьому заволодіти номінальною столицею Русі – Києвом, що залишається великим економічним центром, місцем перебування глави руської церкви, а також дипломатичним центром по зв'язках з половецьким степом.

Саме в цей період найбільш відзначився волинський князь Роман Мстиславич (1173-1205). Ще в часи князювання свого батька Мстислава Ізяславича Волинського, що вів боротьбу з володимиро-суздальськими князями за верховенство на Русі, князь Роман мав можливість добре вивчити положення руських земель, включаючи навіть Новгородську боярську республіку, де він правив 1169 року, коли його батько був великим князем киевським. Після смерті Мстислава Ізяславича, який залишив Київ Андрію Боголюбському, Роман став князувати на Волині. Про бойові заслуги Романа дізнаємось від автора «Слова про Ігорів похід», створеного 1188 року.

*“Високо плаваєш ти,
Романе, в подвигах ратних,
Як той сокіл на вітрі ширяючи
Птицю долаючи одвагою.
Маєте ви залізні нагрудники
Під шоломами латинськими
Та й не одна країна гуннська,
Литва ще й Ятвиги
Деремела й Половці..
Списи свої покидали,
А голови приклонили
Під тими мечами булатними”.*

Як вважають фахівці, згадка автора «Слова» про «залізні нагрудники» та «шоломи латинські» свідчить про те, що князь Роман стояв на чолі однієї з кращих – якщо не кращої – у Східній Європі кінних дружин. Лише таке спорядження за останнім словом тогочасного військового обладунку, на взірць західноєвропейських лицарів і вишколена кіннота була здатна постійно здобувати перемоги у майже безперервних війнах з половецькими ордами, що мали багаторазову кількісну перевагу. Дружина Романа долала ворогів не числом, а вмінням.

Дійшов до нас опис портрета Романа: князь невисокий на зріст, але широкий у плечах і дуже сильний. Мав гарне обличчя, чорні очі, великий ніс з горбинкою. Волосся кольору воронячого крила, яке коротко підстригав. Часто вибухав гнівом. Любив побенкетувати з вельможами, та ніколи не був п'яним.

В разі війни з ворогом чи збройної сутички з сусідами-земляками князь покладався на дружину (кілька сотень вершників), а також на загін васалів-бояр. З часом Роман перетворив свою дружину на важко озброєну лицарську кінноту. Вагомим внеском полководця у розвиток військової справи була заміна кольчуги на панцир. Це було викликано тим, що Романові доводилось воювати здебільшого з половцями, а панцир був добрим захистом від половецьких стріл. Що стосується «латинських шоломів» Романових воїнів, то їх вважають виробами західноєвропейського зразка. Можливо, вони мали рухливі забрала й суцільні металеві «брамці». Літописець захоплено писав: «Щити їх були, мов зоря, шоломи, мов сонце, що сходить».

Однією з заслуг Романа було об'єднання Волині та Галичини в єдину державу (1199). Утворився новий політичний організм, що переймав на себе спадщину після занепадаючого Києва. У 1202 р. Роман забрав Київ у князя Рюрика Ростиславича й посадив на його місце князя східної Волині – Інгвара Ярославича Луцького.

Міцно утвердившись у Києві, галицько-волинський князь розпочав боротьбу з половцями, відновивши при цьому традиційний союз Галичини з Візантією (1200). Успішною боротьбою

з половцями він не тільки зміцнив положення Галицько-Волинської Русі в Причорномор'ї, але й підкреслив свої права на Київ. Роман Мстиславич став великим князем, що було визнано не тільки в Галичині, а й у Новгороді, й у Візантії. В Константинополі Романа називали князем, тоді як його противника Рюрика лиш правителем Києва. Намагання останнього заволодіти Києвом з допомогою половців та чернігівських князів привели до того, що Київ зайняв Романів воєвода В'ячеслав, а вся Київщина фактично перейшла у підпорядкування галицько-волинського князя.

Про відвагу князя свідчать пісні з старовинних літописів: «Ідучи слідом діда свого Мономаха, кинувся на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, бо був хоробрий, як Рур». Не менш енергійну політику проводив князь на заході. Великий авторитет мав Роман у Польщі. Сам папа Інокентій III прислав до нього посольство, обіцяючи йому допомогу, але Роман, як вказує пізніший переказ, відповів: «Поки маю меч, не буду купувати володінь іншою ціною, тільки кров'ю, як батьки і діди наші розмножили руську землю».

Ось такий неспокійний характер волинського полководця привів до закономірного кінця. Як справжній воїн він зложив свою голову на полі битви. Було це в 1205 р. на берегах Вісли в битві з польським князем Лешком Білим.

Не стало людини, що тримала в руках могутнє князівство, яке простяглося від Дніпра до Карпат, воїна, що утверджував старовинні порядки на Руській землі. Син волинського князя Мстислава Ізяславича і польської княгині Агнеси Роман залишив значний слід в історії нашої батьківщини.

(Портрети волинських полководців Роман Мстиславич // Волинь, 22 грудня, 1992. – С.4)

Похід Юрика Ростиславича Київського, Ярослава Всеволодовича Переяславського,
Романа Мстиславича Галицько-Волинського на половців // Радзивилівська
летопись... – л. 245, м. 612.

800 років з дня народження Данила Романовича (Галицького) (1201-1264) – князя волинського і галицького, короля Русі.
Поштовий блок. Мал. О. Штанка. Рік випуску в обіг 2001.

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ

У 1205 році настав період сорокалітньої громадянської війни. Волинь та Галичина, об'єднані князем Романом, знову розділились на два великих князівства. Галицькі бояри намагались утвердитись на Волині, подаючи допомогу її ворогам. Діти Романа Данило та Василько були ще малими й не могли протистояти боярському наступу. Дійшовши зрілих літ, вони розпочали боротьбу за відбудову Галицько-Волинської держави. Населення Волині було дуже прив'язане до своєї династії і всіляко допомагало Романовичам утвердитись у рідній землі.

Здобуваючи Володимир, Берестя, Луцьк, Пересопницю, дружина молодого волинського князя Данила разом з воїнами інших руських земель брала участь у битві на річці Калці 1223 року. Літописець відзначає героїзм 22-річного волинського князя: «Данило був поранений у груди, але не відчував ран на тілі, бо був молодий і сильний».

Повернувшись у рідну Волинь та залікувавши рани, Данило разом з братом Васильком закінчує об'єднання Волинської «отчини» і береться за Галицьку. Претензії на Галич пред'являли чернігівські князі, але головним суперником була Угорщина, яка переманила на свій бік частину бояр і намагалась утвердитись у Галичині. Данилові лиш за третім разом вдалося здобути галицький престол. Було це 1238 року. Літописець напише: «Данило сів на столі свого батька і на честь перемоги поставив на Німецьких воротах свого прапора».

Об'єднуючи батьківську «вотчину», Данило давав відсіч усіляким спробам загарбання руських земель. Так, 1237 року дружинники Данила завдали нищівної поразки німецьким лицарям, що захопили порубіжне волинське місто Дорогочин. Головний же ворог чекав волинського полководця ще попереду. Готуючись до зустрічі монголів, які вже захопили північноруські землі, Данило відправився в Угорщину для встановлення союзу. Саме в цей час монголи, здобувши Київ, підступили до Галицько-Волинського князівства. Не всі волинські міста вдалося здобути

Батиевим ордам. Безсилимися виявились спроби штурму новітніх волинських фортець Крем'янця і Даниліва. Але, як і інші руські князі, Данило змушений був прийняти монгольське підданство. Тільки таким способом Данило врятував свою державу від руїн.

Монголи ще не раз приходили у Данилові володіння. Спочатку на Волинь завітав воєвода Куремса, але княжі війська його розбили. Пізніше з великим військом з'являється другий воєвода Бурундай, ніби для укладання миру. Але, увійшовши у Волинську землю, він наказав, щоб князі самі зруйнували укріплені міста. Так були знесені стіни Володимира, Луцька, Крем'янця, встояв тільки добре укріплений Холм. Галицько-Волинська Русь останньою серед руських земель і князівств потрапила під владу Золотої Орди.

У часи боротьби з монголами доводилось давати відсіч й іншим нападникам. 17 серпня 1245 р. біля порубіжного галицького міста Ярослава військо Данила розбило угорське військо на чолі з досвідченим полководцем Фільнієм, що намагалось посадити на Галицький стіл чернігівського князя Ростислава. У цій битві, що стала найбільш уславленою у воєнному житті князя Данила, відзначились ратники його брата Василька та воєводи Андрія. Перемога над угорцями зробила їх союзником Данила. У 1248 р. воїни короля Бели та галицько-волинського князя здійснили похід до Австрії. Від літописців до нас дійшов опис єдиного, відомого серед тогочасних князів, парадного військового одягу, що був на Данилові: «Сам Данило їхав поруч з королем, за руським звичаєм одягнений. Кінь під ним був на диво, сідло з паленого золота, стріли та шабля оздоблені золотом, іншими гідними прикрасами, каптан на ньому був з грецького оловіру (золотої парчі), обшитий широким золотим мереживом, чоботи з зеленого сап'яну, шиті золотом». Дійшли до нас і описи князя Данила в поході, з яких дізнаємось, що головними військовими силами у нього були піхотинці (пешци). А в часи, коли на стороні ворога виступали великі сили лицарів, то до них додавалась кіннота. Так, у похід під Ярослав йшли князі «с коньники и пешьци». Були у Даниловому війську й наймані сили, головним чином половці.

Зустрічаючись у бою з різними ворогами, галицько-волинські полководці переймали у них секрети військового мистецтва та спорядження. Під час одного закордонного походу Данило спеціально спорядив свій полк татарським озброєнням: «намеди же дивяшесья оружью татарскому». Надавав великої уваги Данило і моральній підготовці військ у поході. Передбачаючи можливість зустрічі з ворогом, князь закликав не боятись татар, «а ще сами будуть татарове, да не внидетъ ужас во сердце ваше».

Оточували князя обдаровані воєначальники Дем'ян, Андрій, Мирослав. Сам же Данило, як вказує літописець, був знавцем «воинского чина», якому «на ратях обичай... есть».

Князь Данило став найбільшою постаттю Галицько-Волинської держави. Він зумів об'єднати землі Галицько-Волинської Русі і відбити неодноразові напади ворогів зі сходу та заходу. За князя Галицько-Волинська держава продовжувала займати провідне місце в ряду передових країн Європи. Її міста викликали захоплення іноземців, а воїнів знали в Ризі, Братиславі та інших європейських містах. «Руський бій» набув широкої заслуженої слави. Тісні зв'язки з заходом говорили про авторитет Галицько-Волинської держави. 1254 року Данило приймає корону й королівські інсигнії (скіпетр та інші знаки влади) з рук папського легата Опізо.

Все своє життя він відбудовував державу свого батька Романа і поклав основи під її подальший розвиток. В історію князь Данило увійшов під іменем Галицького, хоча був уродженим волинянином, значний відрізок часу провів на Волині, де заснував прекрасне місто-фортецю Холм, яке стало столицею його держави. Саме звідси він відправився на останні свої битви хворим, майже втративши зір, але не втративши віру у перемогу. 1264 року визначного волинського полководця не стало. Помер він і був похований в улюбленому Холмі.

(Портрети волинських полководців. Данило Галицький // Волинь, 5 лютого, 1993. – С.6)

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ

(Наслідуючи Наталію Яковенко)

З давніх-давен ведеться запис про події, що відбувались у рідній землі, фіксуються справи своїх прабатьків, заносяться до літопису історії імена тих, хто розвивав політичне, економічне та культурне життя. Різні події в різні часи оцінювалися по-різному. В цьому немає нічого незвичайного. Гірше було, коли замовчувалися цілі періоди історичного процесу, імена тих людей, котрі були його творцями. Так сталось у радянські часи, коли до вивчення значних історичних періодів майже не допускалися дослідники, коли вивченням нашої історії займалися без нас у багатьох країнах світу, не сортуючи теми на «актуальні» і «неактуальні».

Саме такою неактуальною темою в українській радянській історіографії була тема української суспільної верхівки. Про діяльність українського панівного стану збереглися документи, акти, різноманітні архівні матеріали. Проте аналізувати їх дозволялося, в переважній більшості, лише для викривання «ненависних експлуататорів».

Звичайно, згадуючи минуле України XIV-XVII століття, не можна було оминати історію князівського роду Острозьких. Але увага дослідників зосереджувалася здебільшого лише на особі одного з його представників. Що стосується менш впливових родин, їх взагалі прийнято було не згадувати. Отже, книга історії України перетворювалася на малоцікаву, без імен та прізвищ. Певні історичні дослідження все ж таки велись, але їх результати не були відомі широкому загалу. Також за сімома замками знаходилися роботи істориків дорадянського періоду...

В незалежній Українській державі першою аналізувати життєдіяльність князівської спадщини розпочала Наталія Яковенко, книга якої «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)», що побачила світ у 1993 році, підштовхнула мене до власних краєзнавчих розвідок.

Історія князівських родин України, саме нашого краю, є багатющою. Адже Волинь була гніздом князівських родин від XV до середини XVI століття, а за межами цього регіону знаходилися лише пооди-

Острозький замок з висоти пташиного польоту. Фото О. Харвата.

Ікона Феодосій Острозький (XIX ст.) – Державний історико-культурний заповідник м. Острог. Фото В.Луца.

нокі представники князівської верстви. Соціальним тлом, на якому розгорталося життя Волині, починаючи з післямонгольської доби, була наявність потужного і розгалуженого прошарку князів, нащадків давньої династії володарів – Рюриковичів і нової – Гедиміновичів. Цей «зоряний розсип» князівських родів (за образним висловом знавця Волинської старовини Ю. Бартошевича) був не лише звичайною інституцією, що визначала «колорити Волині», але й важелем тих суспільних процесів, які складали історичну своєрідність регіону.

Розселення або масова «еміграція волинських князів на південь починається лише наприкінці XVI ст., коли засновуються велетенські латифундії Вишневецьких, Корецьких, Збаразьких. За рахунок королівських данин виростають Ружинщина та дрібніші володіння Булиг-Курцевичів, Друцьких-Любецьких та інших. Проте ці переміщення не вели до зменшення кількості князів на Волині, бо для потужних родів мова йшла лише про розширення маєтків (Острозькі, Корецькі, Сангушки), а для незначних (Кирдеї, Семашки) – про розгалуження і дроблення родових ліній.

Старовинне волинське місто Острог знане далеко за межами сучасної України. Найбільш відомі сторінки його історії пов'язані з місцевою династією князів Острозьких, які отримали своє ім'я за назвою родового гнізда «града Острога». Справедливо підкреслює Наталія Яковенко, що особливість місії роду Острозьких як відповідальності перед Богом за долю свого народу підкресленого звучання набула наприкінці XVI століття. Це диктувалося потребою утвердити право Русі-України на історичну окремішність. Проголошення волинських княжих родин на чолі з Острозькими прямими нащадками могутніх володарів Київської Русі служило доказом безперервності історико-генетичних традицій українського (руського) народу. Сьогодні історики висувають й іншу версію, виникнення роду князів Острозьких не від потомків легендарного Рюрика, а не менш відомого литовського князя Гедиміна, що також не применшує ролі та заслуг цього роду перед Батьківщиною і власним народом.

Діяльність князів Острозьких припала на час, коли Україна стала на ноги після монголо-татарської навали, увійшовши до

складу Великого князівства Литовського. Саме у ці складні часи Острозька династія намагалася зберегти та примножити давні традиції свого народу, захистити його політичне, економічне, духовне та культурне життя. Острозьких заслужено називали «некоронованими королями Русі».

Вони були могутніми удільними князями, утримували при собі значні військові сили, що робило їх реальною силою в державі. У своїх величезних маєтках мали майже шістьсот церков, десять монастирів і всіма ними опікувалися, багато з них самі збудували. З часом Острозькі стали головними оборонцями народу та його Православної Церкви. Як відзначав І. Огієнко: «За це високо й правдиво шанувала князів Острозьких уся православна Україна та Білорусь. А за міцного хороброго меча Острозьких шанувала їх і вся Литва, а пізніше і вся Польща. Шанувала чи, правдивіше, – боялась».

Найдавніше повідомлення про князівську династію Острозьких історики знаходять у документах XIV століття, де 1340 року згадується князь Данило з Острога. Острозький боровся з військами польського короля Казимира III Великого. У цьому його союзником був спочатку татарський хан Узбек, а пізніше литовські дружини. Востаннє Данило згадується 1349 року, дата його смерті невідома. За часів Данила Острог налічував до трьохсот чоловік населення цивільного, а також військову дружину. Замок ще був дерев'яний, кам'яні будівлі зведені вже за його наступників.

Сини Данила, Михайло Данилович і Дмитро Волинський, загинули в битві з татарами на річці Ворскла у 1399 році. Син Олександр став засновником князівської династії Четвертинських, до четвертого сина Федора перейшло Острозьке князівство.

Уперше Федір Острозький згадується в 1385 році як швагер галицького Чурила Бродівського. Він є найзагадковішою особою з усіх Острозьких. Щодо біографії Федора Острозького в істориків існує декілька версій. Найпоширенішою думкою є та, що, проживши свій вік після участі у багатьох війнах (1410 – Грюнвальдська битва, 1422-1438 – гуситські виступи в Чехії), останні

дні життя князь Федір провів у тиші лаврських печер Києва. Після упокоєння він був зарахований у число святих отців печерських і шанується як святий Феодосій.

Про молодших братів Федора, Олексія та Андрія, майже не залишилося відомостей. Знаємо лише, що Олексій також закінчив життя у монастирі під іменем інока Олександра. Більш відомо про життєві шляхи синів Федора, особливо князя Василя Федоровича, якого сучасники називали Василем Красним. В Острозі він збудував цегляну огорожу, зміцнив інші свої міста, зокрема Заславль та Дубне. Йому приписують спорудження в Острозі прекрасної Богоявленської церкви та початок будівництва Дерманського монастиря. Похований князь був в Острозі, пізніше його онук Костянтин Іванович Острозький перевіз останки померлого діда до Києво-Печерської лаври.

В наступні роки Острозьке володіння розділилося між двома синами. Юрій, історично відомий з 1456 року як володар Заславля, став зачинателем династії князів Заславських. Іван Васильович Острозький знаний своїми битвами з татарами та заснуванням Троїцького монастиря в Межиріччі Острозькому. Одружений він був на українській княгині Глинській, яка народила йому князя Костянтина, котрий став відомим воїном та захисником православ'я.

Характеризуючи особливу роль К. І. Острозького, Пантелеймон Куліш писав: «Національна стійкість його значила багато для нашої Русі, уже захитаної в своїй національності. Він зоставив по собі найкращу пам'ять серед польських і українських лицарів. Був він найхоробрішим поміж своїми співпрацівниками й найсправедливішим у поділі військової здобичі. З полоненими поводився по-християнському. Дозволяв приходити до себе найменшому прохачеві. Нагороджував за заслуги своїх соратників так щедро, як ніхто».

Костянтин Іванович був першим гетьманом Великого князівства Литовського. Очолювані ним збройні сили неодноразово здобували перемоги над татарами та військами Московського царства. За перемоги гетьмана порівнювали з Ганнібалом,

Сціпіоном, Македонським. За своє життя князь побудував багато православних храмів, заснував Троїцький монастир у рідному Острозі, вносив значні пожертви Православній Церкві.

Помер Острозький 10 серпня 1530 року у Вільно. Тіло його було перевезене до Києва і поховане в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Увічний пам'ять про Костянтина Івановича його молодший син Василь, зробивши прекрасний надгробок на місці поховання батька. Саме Василь Костянтинович Острозький став гідним продовжувачем справи, розпочатої своїм батьком, гетьманом Острозьким.

В історію цей князь увійшов під іменем Василя-Костянтина. Друга частина імені була долучена пізніше як родове ім'я Острозьких та в пам'ять про славного батька. Найяскравіша сторінка в біографії Василя-Костянтина – його меценатська діяльність. Особливої уваги заслуговують освітні заходи князя, починаючи з 70-х років XVI століття. Саме в цей час на його кошт засновуються соборні школи у Турові та Володимирі-Волинському, починає діяти школа при Києво-Печерському монастирі й нарешті – знаменита Острозька академія, яку сучасники називали «тримовним лицеем» і «храмом муз». До створеного в Острозі з ініціативи князя вченого гуртка, що становив ядро професорського складу академії, були залучені солідні наукові сили, котрі забезпечили викладання «семи вільних мистецтв» – основ західноєвропейської шкільної премудрості, а також елементів богослов'я та філософії.

На кошт князя при академії діяла друкарня, з якої в світ вийшли славетна Острозька Біблія (1581) та Буквар (1578) Івана Федоровича, а також чимало яскравих полемічних творів учених острожан Герасима Смотрицького, Клірика Острозького, Даміана Наливайка. Зі стін Острозької академії пішли в життя такі найпомітніші діячі першого українського відродження, як Захарія Копистенський, Мелетій Смотрицький, Іов Борецький, Іов Княгиницький, Петро Сагайдачний.

Князь К. (В.) Острозький дожив до глибокої старості. Його улюбленими резиденціями були волинські замки в Крупі та

Дубному. Однак після смерті 13 лютого 1608 року тіло покійного було привезене до родового гнізда Острога й поховане в місцевій Богоявленській церкві.

Старший брат Василя-Костянтина Острозького – Ілля помер 1539 року, не залишивши нащадків чоловічої статі. Його землі перейшли до дочки Гальшки та дружини Беати. Боротьба за їх повернення Острозьким супроводжувалася драматичними подіями в долі нещасної Гальшки, чиє заміжжя стало предметом інтриг упродовж 40 років. Після її смерті (1582) усі маєтки повернулись цій князівській родині.

Землі Василя-Костянтина ще за життя були розділені між синами Янушем і Олександром (третій син, який носив родове ім'я Костянтин, помер бездітним ще у 1588 році). Брати ненавиділи один одного. Олександр залишався вірним батьківській вірі й був головною надією волинського українства. Януш, покинувши православну віру, перейшов у католицьку. Він був останнім представником чоловічої статі в роду Острозьких. Не залишаючи прямого спадкоємця і не бажаючи, щоб маєтки перейшли до нащадків брата Олександра, Януш домогся заснування Острозької ординації, за якою землеволодіння Острозьких переходило не до нащадків брата Олександра, а до представників чоловічої лінії князів Заславських.

Доля володінь Олександра Острозького склалась інакше. Троє його синів померли у дитинстві, а двоє – Костянтин і Януш, раптово померли у двадцятилітньому віці один за одним протягом 1618-1619 років. Отож землі князя Олександра були розділені між трьома дочками. На Анні-Алоїзі, яка померла з-поміж них останньою в 1654 році, рід Острозьких згас. А оскільки жодна з дочок князя Олександра не мала дітей, ця частина Острожчини стала власністю відповідно родин Любомирських, Замойських і Ходкевичів. Не випадково, мабуть, саме на Анні-Алоїзі закінчується історія династії князів Острозьких. Адже ця представниця славного роду волинських князів, перебуваючи під повним впливом єзуїтського ордену, через 34 роки після смерті свого батька Олександра наказала вийняти з гробу його кістки і, пере-

мивши їх, охрестила у католицьку віру, нарікши батька Станіславом. Сьогодні волиняни, вся Україна красним словом згадує лише тих з роду Острозьких, хто був до кінця зі своїм народом, хто не зрадив рідної віри, примножував славні традиції своїх предків.

Протягом трьох століть князівський рід Острозьких був красою і славою Волині, тому пам'ять про нього передається з покоління в покоління. Про необхідність вшанування славної династії говорив ще в минулому столітті відомий український історик Михайло Максимович, наголошуючи на особі святого Феодосія: «А з часом, за всією справедливістю, варто би в Острозі поставити хоча б прироблену церкву в ім'я Преподобного князя Острозького... На волинській землі варто бути храму в ім'я святого її уродженця і сподвижника. Тоді 28-й день серпня, коли святкується його пам'ять, став би народним святом волинської землі...»

*Великий внесок князівського роду Острозьких у збереженні наших давніх звичаїв, традицій є незаперечним, саме завдячуючи їм зростає авторитет українства. Потрібно, щоб про це знали їх нащадки, продовжуючи справу великих подвижників.
(Князі Острозькі – Сім днів, 1-8 серпня 1995. – С.10)*

КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ

«Неприятнь до православної Москви й вірна служба королеві-католику не спиняли його славитись православному благочестям».

(Микола Костомаров)

Серед усіх князівських сімей в Україні XIV-XVI століть особлива роль належала волинському роду Острозьких. Його корені ховаються у темряві подій XIV століття, коли після монгольської

Портрет Костянтина
Івановича
Острозького.
Невідомий художник.
Копія середини(?)
XVIII ст. з більш
раннього портрета.
Полотно, олія.
199 x 93.
Національний музей
історії і культури
Республіки Білорусь.

Битва під Оршею 1514. Невідомий художник XVI ст. школи Лукаса Карнака Старшого.
Вроцлавський художній музеї (Польща).

навали життя в українських землях відновлювали нащадки Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила Галицького. Саме волинські княжі родини були прямими продовжувачами справ цих могутніх володарів.

Важливе значення у після монгольську добу відіграла князівська династія Острозьких. Федір Острозький був учасником Грюнвальдської битви (1410) та гуситського руху. Його син Василь увійшов в історію під іменем Красний і відомий як засновник Дерманського монастиря. Наступник його Іван Острозький був фундатором іншого відомого на Волині Межирицько-Острозького монастиря. Молодший син Івана Костянтин прославився як визначний полководець та ревний оборонець православ'я. Найбільш відомим із усіх Острозьких став син Костянтина Василь, котрого саме так назвали при народженні, можливо, в пам'ять про його прадіда. Але пізніше до його імені було долучено батькове ім'я Костянтин, яке було князівським родовим іменем Острозьких. Саме Василь-Костянтин став визначним меценатом культури та освіти, засновником Острозької академії.

У зв'язку з однаковим іменем сина та батька Острозьких навіть відомі дослідники іноді плутають діяльність Костянтина Івановича та Костянтина Костянтиновича, приписуючи справи батька синові та навпаки. Щоб розрізнити цих двох діячів, дехто з істориків називав їх Костянтином-старшим та Костянтином-молодшим, або Костянтином I та Костянтином II.

Увагу дослідників частіше привертала постать Костянтина-молодшого, котрий уособлював наймогутніший форпост православ'я в українських землях на рубежі XVI-XVII століть. Сьогодні ж хочемо згадати про його батька Костянтина Івановича Острозького. Ще донедавна на це ім'я була накладена особлива заборона, тому що ця людина все своє життя дбала про розвиток православної церкви й була одним з головних ворогів Москви.

Роком народження Костянтина Івановича вважають 1460-й. Сталося це, найімовірніше, у родовому маєтку його батьків – Острозі. Вперше в документах князь згадується, коли йому вже

минуло двадцять літ (1486). У той час він служив при дворі Казимира IV. Поява молодого волинського княжича на великокняжому дворі у Вільному започаткувала діяльність майбутнього визначного державного діяча та воєначальника. Протягом 1492-1494 років Острозький проявив себе з найкращого боку в бойових діях у литовсько-московській війні. У 1496 році під час чергового набігу татар на Волинь князь був з тими вельможами, котрі вийшли назустріч ворогові. Проте їх сили виявилися замалими, й українські можновладці мушили шукати захисту в Рівненському замку. Наступні бої з ордою були більш вдалим.

У 1496-1497 роках Острозький, уже як досвідчений воїн, очолював оборону українського прикордоння від татарських нападів. За перемоги князь отримав у своє користування Брацлавське, Вінницьке та Звенигородське староства. У листопаді 1497 року Костянтина Івановича було призначено першим гетьманом Великого князівства Литовського. Нова посада відповідала сучасному посту міністра оборони. Від імені Великого князя він командував усім військом. За час керівництва литовсько-руськими збройними силами волинський князь здобув перемоги у 30 (за даними епітафії 60) битвах. Будучи гетьманом, Острозький віддав особливо багато сил та вміння боротьбі з татарами. Для захисту від орди князь поставив справу оборони у державі як одну з найважливіших.

За роки боротьби виробилася особлива стратегія війни: гетьманські війська нападали на татарські в той час, як ті, обтяжені здобиччю, верталися додому, і завжди вигравали битву. Саме так Острозький у 1512 році разом з польським гетьманом Каменецьким зупинив татар під Вишневцем на Волині. У бою загинуло 5000 татар, було визволено 15000 бранців і захоплено 10000 коней. У 1518 році, вже на Київщині, гетьман знову розгромив татарське військо. Але в наступному році Острозький брав участь у невдалому бою під Сокалем: поляки відкинули його застерезення не виходити проти переважаючих сил ворога, бій був розпочатий у незручному місці, й татари здобули перемогу. У 1520 році гетьман Острозький організував вдалу оборону від

татар між Олеськом та Залізницями. 1524 рік відзначений погонею за ордою, що верталася з Галичини. Ось так майже щороку гетьман йшов супроти татарських військ, керував обороною кордонів. Найбільш вдалий бій з татарами Острозький провів під Ольшаницею на Київщині. У цьому ж 1527 році татари знову спробували напасти на Волинь, але були розбиті. У полон було взято 25 тисяч татарських воїнів. Частину з них Костянтин Іванович поселив в Острозі за межами міста. Це поселення дістало назву татарського, або Зарванського передмістя (нині вулиця Татарська). Татари працювали на укріпленні міста, займалися ремеслами і торгівлею, несли службу в княжих хоругвах. Остання велика перемога волинського героя широко відзначалася. Після приїзду гетьмана до Кракова король Зигмунт прийняв його з великими почестями в присутності всього двору. А коли він в'їжджав у замок, перед ним несли військові знаки, завойовані у ворога, й вели полонених татар.

Крім боротьби з татарами, час від часу Острозькому доводилося воювати з Московією. 14 липня 1500 року під час битви поблизу Дорогобужа на річці Ведрош, що на Смоленщині, восьмитисячний загін бояр Великого князівства Литовського був розгромлений двадцятитисячним московським військом. У цьому бою був поранений і потрапив у полон гетьман Острозький. Він знаходився в ув'язненні протягом семи років. Перебував у Вологді й Москві, де його настійно намовляли прийняти московське підданство. Шість років князь не давав на це згоди. 18 жовтня 1506 року в'язень ніби погодився скласти присягу на вірність Великому князю Московському, здійснивши формальний «заручний запис» про згоду служити Москві. Йому було надано боярський чин і направлено в діючу армію для боротьби з татарами. Згодом, виїхавши на західний кордон під приводом огляду позицій, Острозький утікає додому. Після повернення князя на батьківщину в Московії його стали називати «врагом Божим». Через двісті років подібними епітетами нагородять у Москві ще одного гетьмана Івана Мазепу, котрий також хотів позбутися московської «ласки».

На Волині ж Острозького зустрічали з великою радістю. Йому було повернуто колишні староства, а також даровано староство Луцьке з титулом маршалка Волинської землі, що давало цивільну (старостинську) і військову (маршалківську) владу над усією Волинською землею. 27 листопада 1507 року Костянтин Іванович удруге був проголошений гетьманом Великого князівства Литовського. Вже у наступному році він здобуває перемогу над московською армією, уклавши 8 жовтня 1508 року Вічний мир. Але через чотири роки розпочинається нова війна, московська армія захоплює Смоленськ. Битва, що проходила 1514 року поблизу білоруського містечка Орша, закінчилася перемогою гетьмана Острозького, війська котрого вщент розбили 80-тисячну московську армію. Після цього гетьман обложив Смоленськ, здобути який йому не вдалося. Як писали тогочасні літописці, Острозький «месту и властям Смоленским много лиха вчинивши и опять вернулся до своєю землі у Литву».

За перемогу під Оршею князь був тріумфально вшанований на батьківщині. Навіки увічнила військову доблесть гетьмана картина, написана після перемоги литовсько-руської армії, і називається «Битва під Оршею». Зараз вона зберігається у Вроцлавському музеї (Республіка Польща).

У зв'язку з перемогами над московською армією «Волинський короткий літопис» порівнював гетьмана Острозького з Олександром Македонським, Пором Індійським, Біблійним воїтелем Авном, Тіграном Вірменським, вказуючи на те, що князь за свої перемоги достойний «самого божьего града Йерусалима». Київський літописець прохав: «...видатному князю Константину Івановичу Острожському дай, Боже, здоровье и щастие вперед лучшее, как ныне победил силу великую московскую, абы так побивал сильную рать татарскую, проливаючи кров их бусурменскую».

Авторитет князя був великим і серед його сучасників. Відомий польський історик Мацей Стрийковський називав гетьмана другим Ганнібалом та Сціпіоном, руським і литовським, «...мужем святої пам'яті і надзвичайно прославленої діяльності».

Московський князь Андрій Курбський, котрий, втікши з Московії, знайшов притулок на Волині, писав про «...гетьмана храброго и славного Константина в правоверных догмах светлаго и во всяком благочестии сияющего, яко славші и похвальніи в делах ратных явишась, отечество свое обороняюще...». А ось думка людини з західного світу – папського легата Пізоні: «Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу, він 33 рази ставав переможцем на полі битви,... в бою не поступається хоробрістю Ромулу».

У всіх битвах, що проводив гетьман, брали участь і волиняни. Як свідчив показ війська Великого князівства Литовського, влаштований у 1529 році, Волинь була на п'ятому місці щодо кількості оборонної сили у державі. Вона слідувала за Віленським, Троцьким, Жмудським та Підляським воєводствами. Більшу частину волинського війська забезпечував сам гетьман. Загалом із 294 боярських родин Волині давалось 789 коней і 6112 чоловік служби. Сам Острозький постачав 426 коней і 3408 осіб служби. У боротьбі з татарами гетьман залучав до свого війська нову силу, що утверджувалась у тодішньому суспільстві – запорозьке козацтво. Костянтин Іванович вважав козаків хоч і мало озброєними, але у боротьбі з мусульманами більш досвідченими, ніж поляки.

Справді, авторитет князя був величезним. Заслужив він його не тільки перемогами на полі бою, а й своїми справами на благо православного люду. 1500 року Московія, оголошуючи війну Великому князівству Литовському, у складі якого знаходилися українські та білоруські землі, вказала на привід, що примусив її це зробити – оборона православних русинів, яких Литва ніби силою змушує приймати католицтво. (Подібно до цього дехто й сьогодні не проти захистити «русскоязычное население в землях, временно отошедших от России»). Не погоджувався з цим найпалкіший прихильник православ'я у Великому князівству Литовському – князь Острозький, виступивши проти Москви на захист рідної землі і пізніше відмовившись від московської «допомоги».

За своє життя Костянтин Іванович побудував багато православних храмів у різних куточках держави. Два з них у самій столиці – Вільні. У рідному Острозі заснував Троїцький монастир. Документи зафіксували його значні дарування Воскресенській та Миколаївській церквам у Дубному (7 лютого 1492), Микільському монастирю, заснованому на місці перемоги над московським військом (1518), Межигірському монастирю (12 березня 1523), Віленському Успенському собору (4 липня 1522). Він дарував церквам предмети культового вжитку (шати, хрести, ризи). Дерманському монастирю було передано книгу повчань патріарха Константинопольського Каліста 1499 року та рукописне Євангеліє 1507 року.

Як друга особа Литовської держави Острозький намагався найповніше використовувати можливості допомоги своїм одноплемінникам. Під керівництвом гетьмана був скликаний і проходив православний собор у Вільні, який, зокрема, підтримав боротьбу за відновлення православної єпископської влади у Львові. За його клопотанням на сеймі у Бересті були підтверджені права православної церкви та вказувалося на невтручання світської влади у її справи. Навіть опоненти Острозького дивувалися стійкості його переконань. Згадуваний уже Пізоні писав: «Князь Костянтин Острозький так прихильний до грецької церкви і настільки дотримується її настанов, що й на волосину від них не відступає. Якби вдалося його повернути до лона святої матері-церкви, за ним потяглося б безконечне число люду – настільки великий вплив його на співвітчизників».

Звичайно, як і всяка смертна людина, князь мав певні недоліки, робив помилки, перебував у залежності від обставин та подій, що відбувалися у тогочасному суспільстві. Так, Острозькому робилися закиди у сприянні отримання ієрархічних посад у православній церкві. Хоча, що стосується «грецької віри» часів Костянтина Івановича, цей період називали її «золотим віком». Двічі після смерті київських митрополитів, до обрання нового митрополита, князь затверджувався королем, опікуном київської митрополії.

Великі заслуги мав Острозький перед Києвом та Києво-Печерською лаврою. Він сприяв їх розвитку, дбаючи про відновлення численних київських храмів. Про це свідчать архівні документи. Так, у списках Києво-Печерського монастиря XVIII століття сучасний київський дослідник В. Ульяновський віднайшов сенсаційні відомості про те, що Костянтин Іванович передав лаврі друкарське обладнання, «подарував... літери і усі знаряддя до друкарської справи належні з Острозької друкарні в літо від Різдва Христового 1531. Друкування книг почалось справжнє 1533 року». На жаль, архів лаври згорів і не збереглася дарча грамота XVI століття на друкарню. Проте задовго до опублікування лаврських документів XVIII століття істориком Ульяновським вчені висловлювали думку про пряму причетність князя Костянтина Острозького (старшого) до книгодрукування. Пояснювали це перехрещенням життєвих доріг князя та білоруського першодрукаря Франциска Скорини. Більшість дослідників схиляється до того, що саме Острозький сприяв виходу книг Франциска Скорини у Вільні, надаючи матеріальну та фінансову допомогу. Опікування друкарською справою спричинило і появу друкарського устаткування в Острозі, а звідти, як вказують документи, воно було переправлене до Києва. Майбутні пошуки повинні пролити світло на цю маловідому сторінку в біографії К. І. Острозького та книгодрукування в Україні.

Гетьман Острозький займав ще пост Віленського каштеляна та тракійського воєводи. Відповідно до тодішніх суспільних законів, що дискримінували православних, ці посади міг займати лише католик. Тому утвердження на них православного русина свідчило про неабиякий авторитет волинського князя. Також привілеєм від 13 серпня 1522 року Острозький дістав право ставити печатки на документах і листах навіть до короля на червоному воску. Це був один з найбільших привілеїв тодішніх високоставлених чиновників.

Костянтин Іванович був двічі одружений. Перший раз на княжні Тетяні Семенівні Гольшанській. Удруге одружився з дочкою князя Семена Слуцького – Олександрою. Обидва шлюби

принесли роду Острозьких значні маєтки. Не менш як удвічі примножилось землеволодіння династії і за рахунок пожалувань-вислуг, які отримував гетьман від Великого князя Литовського. Це замки й волості: Степань, Дорогобуж, Сатиїв, Богданів, Глинськ, Турів, Чуднів, Кузьмин, Полонне, Здовбиця, Звягель та інші.

Помер князь 10 серпня 1530 року у Вільно, хоча називають нерідко інші дати (1531, 1533). Тіло його було перевезено до Києва і поховано в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, який був також місцем поховання визначних діячів України, починаючи з княжої доби аж до XVIII століття.

Серед усіх надгробків храму пам'ятник князю К. І. Острозькому виділявся особливо, привертаючи увагу не тільки прихожан, а й цінителів мистецтва, які порівнювали його з кращими творіннями епохи Відродження. Увічнив пам'ять про Костянтина Івановича Острозького в Успенському соборі його молодший син Василь-Костянтин, котрий став гідним продовжувачем справи свого батька. Сьогодні ж ми можемо лише на фотографіях та з допомогою не досить вдалої гіпсової копії (зберігається у Московському історичному музеї) бачити унікальний пам'ятник українського відродження останньої чверті XVI століття. Сам Успенський собор та надгробок князя Острозького та інших діячів української історії був знищений 3 листопада 1941 року в день відвідин лаври Президентом Словаччини Тісо. Найбільш вірогідною є версія, що руки приклали до цього більшовики, які, як відомо, не мали нічого святого у своєму серці.

Різні вороги руйнували нашу землю, її святині, знищували могили українських патріотів, але не вдалось ї, зрозуміло, ніколи не вдасться зруйнувати людської пам'яті та любові українського народу до своїх героїв та провідників.

Величні споруди, зведені Костянтином Івановичем Острозьким та представниками цієї славної князівської династії, сьогодні зберігають музеї Рівненщини. Так, у Дубенському та Острозькому замках розміщені історико-культурні заповідники, відвідувачі яких ознайомлюються з історією цього славного роду,

що підніс Волинь та Україну. Справа, започаткована Острозькою династією, в не менш складний, аніж сьогодні, час повинна мати своїх достойних продовжувачів. Здійсниться це тоді, коли в Україні будуть нові Костянтини – оборонці, господарі, меценати.

(Перший гетьман // Сім днів, 24-30 січня 1995. – С. 8-9)

ВОЛИНСЬКА ДИНАСТІЯ КНЯЗІВ КОРЕЦЬКИХ

У повідомленнях середньовічних київських літописів, які головну увагу зосереджували на життєдіяльності князівської династії Рюриковичів, про міжусобну боротьбу між Юрієм Долгоруким та Ізяславом Мстиславичем уперше згадується Корчеськ (Корець). Кому належав він у той час, чи мав своїх князів, чи входив до складу Турівського князівства і управлявся його намісниками, невідомо. Виходячи з того, що в історичних джерелах не залишилось згадки про князів Корецьких у період роздробленості Києворуської держави, можна припустити, що Корець тоді ще не досяг рівня інших міст за своєю значущістю, своїм впливом, кількістю населення, економічним і політичним розвитком. Проте місце розташування міста, через який проходив шлях з Києва на Волинь і далі в Галичину, зумовило майбутнє його зростання.

Територія, де знаходиться Корець, у XI-XII ст. називалась Погориною і до середини XII ст., так само, як Дорогобуж, Пересопниця, Острог контролювалась безпосередньо Києвом. А відхід від нього Погорини розпочинається в часи Ізяслава Мстиславича, який заснував на Волині династію Ізяславичів, тобто у період першої літописної згадки про місто (1150). Михайло Грушевський вказує, що претензії цього князя простяглися до міста Корчеська на сході. «Складаючи самостійний уділ Київської землі, – продовжує далі дослідник, – Погорина у міру ослаблення Київського князівства ввійшла поступово до сфери впливу та інтересів волинських князів».

Руїни замку князів Корецьких .Фото В. Луца.

У часи входження краю до складу Галицько-Волинського князівства літописи вдруге, під 1258 роком, повідомляють про Корець і знову у зв'язку з перебуванням тут одного з Рюриковичів, який представляв місцеву династію. Данило Романович протягом цілого дня очікував у Корчеську підходу військової допомоги.

Далі місто в історичних джерелах згадується у наступному столітті, коли Волинь стала складовою частиною Великого князівства Литовського. Ця згадка пов'язує Корець уже традиційно з князівським іменем. Федору Даниловичу Острозькому, поряд з іншими містами, було підтверджено право на володіння Корцем.

Не довгий час місто належало Острозьким. Уже на початку XV ст. тут з'являються і власні володарі, які дістали назву за іменем головної резиденції – Корецьких. Нарешті Корець отримав власний княжий рід, який протягом майже 150 років розбудовував та охороняв його. Першим згадується Василь Олександрович Корецький. Він отримав привілей про те, що бояри та інші сусіди повинні слухати та повинуватись йому, як і батьку Олександрю.

Існує два погляди на походження князівської династії Корецьких – литовське та руське (українське). Першу точку зору відстоюють ті, хто вважає, що Корецькі розпочинають свій рід від Бутави, в хрещені Костянтина Ольгердовича, князя Литовського, посилаючись, що на надгробному пам'ятнику Самуїлу Корецькому вказувалось, що він Ольгердович. Інші дослідники переконані, що Корецькі ведуть свій рід від князів Туровських та Пінських. На їхню думку, хтось з князів Корецьких, ймовірно Олександр, одружившись на княжні Острозькій, отримав у придане за нею і місто, від якого стали називатись князі Корецькі.

Більш відомими є біографії синів першого князя Корецького. Іван був одружений на дочці князя Гліба Лизиноговича. У них було п'ятеро синів і одна дочка. Троє синів Василь, Лев та Олександр загинули у битві під Сокалем (1519) з татарами, не залишивши після себе нащадків. Четвертий, Іван, мав лише дочку Ганну. Найстарший син Федір Іванович став продовжувачем княжого роду. Він достойно представляв династію Корецьких.

За військові походи, як вправний воїн, Федір отримав від короля Сигизмунда II Августа замок у Торговиці.

Батьківські військові традиції розвивав Богуш (Евфимій) Федорович, будучи воєводою Волинським, старостою Луцьким, Вінницьким, Брацлавським, Житомирським. У цей період Волинь входила до складу новоутвореної держави Речі Посполитої. Саме зі згоди польських королів Богуш побудував замки в Брацлаві (1550) та Вінниці (1571). Він неодноразово громив турків і татар, організовував перші козацькі загони.

У середині XVI ст. князь двічі розбив кримських прибульців, визволивши волинян, що були забрані у ясир. Дбав князь і про духовні справи, допомагаючи монастирям у Корці, Городищі, Меренені. Згідно з його заповітом Зимненський Святогірський монастир отримав п'ять коп литовських грошей. За заслуги князя Корецького польський король подарував йому власного коня та лука. Останні дні свого бурхливого життя Богуш Федорович провів у Луцьку. Поховали його, як визначного православного вельможу, в Києво-Печерській лаврі.

Від першого шлюбу князя з дочкою Андрія Коширського не було дітей. Після смерті дружини Богуш Корецький одружився на дочці Василя Шпанівського-Чаплича, від якої народився син Яким.

Яким Корецький, будучи продовжувачем справ батька, на власний кошт утримував військовий загін для захисту своїх маєтностей від нападу татар. Його дружиною була Ганна Ходкевич, дочка каштеляна Віленського. У 1612 році подружжя Корецьких запросило до свого родового гнізда відомого церковного діяча, просвітителя Лаврентія Зизанія-Тустановського, надавши йому соборну Корецьку церкву з усіма приходами. Помер князь Яким у рідному Корці і був похований у церкві Корецького замку. Його нащадками були два сини – Самійло та Ян-Карл.

Самійло, одружений на дочці молдавського господаря Яреми Могили – Катерині, бажаючи повернути втрачену тестеву спадщину, розпочав війну з турками. Потрапивши у полон, був страчений у Стамбулі у 1622 році. Дослідник П. І. Вікторовський в архіві Корецького монастиря віднайшов легенду, яка нібито була

записана з уст княжого хлопця-джури і розповідає про князя Самійла Корецького: «І привели його бусурмани на площу Стамбула, і на ногах його були дйби з дерева, і вкопали стовпи в п'яти карабелях (турецька шабля – прим. П. В.) висоти, і зробили на горі перекладину, прив'язали шнура, і до нього гака, тяжкості 5 кіп грошів мідних, повісили його за власне ребро... а опісля (Корецький – прим. О. Б.) взяв люльку і курич її, висячи, і відійшов з землі бусурманської в царствіє вічності».

Про геройську смерть Самійла Корецького збереглися також інші легенди, думи і перекази. Нерідко його ототожнювали з Байдою, іменуючи Дмитром. Ось як розпочинається «Дума про Дмитра Корецького» (з рукопису Кондрацького кінця XVII ст., що зберігається в Кракові в бібліотеці місцевого університету):

*Од неділі першого дня
Стояв обоз невелик
В чистім полі на Цецорі,
А в тім обозі був гетьманом,
Всім жовнірам і всім панам
Князь Дмитр, князь Корецький.*

Постать Самійла Корецького, що потрапив у турецький полон в битві під Цецорою (1620), ототожнювалась також з іменем козацького героя Самійла Кішки. Тіло князя Корецького було викуплене у турків братом Яном-Карлом і поховане у францисканському костелі, який він розпочав будувати. За життя Самійло Якимович, покинувши православ'я, прийняв католицизм. Єдина дочка Ганна одружилась з володарем міста Чарторийська Андрієм Лещинським і покинула Корець.

Ян-Карл був каштеляном Волинським. Дочка Андрія Потоцького народила йому єдиного сина Самійла-Карла. Він став останнім представником роду князів Корецьких, займав посаду старости Рибницького.

У 1649 році козаки Хмельницького напали на Корець, пограбувавши місто, а його володар урятувався втечею. Ця подія

привела князя у військовий табір польського короля Яна II Казимира, на боці якого він брав участь у Берестецькій битві (1651). У цьому ж році він помер, не залишивши нащадків. З його смертю згас і рід князів Корецьких. Містом і всіма маєтностями заволоділи князі Лещинські.

Ось такими були долі представників однієї з найвідоміших князівських династій Волині, яка залишила помітний слід у минулині України. Безумовно, діяльність роду князів Корецьких вимагає детальніших досліджень. Історикам і краєзнавцям ще належить віднайти нові документи, які глибше розкриють походження і становлення цієї князівської родини.

(Волинська династія князів Корецьких // Корцю-850 років. Науковий збірник матеріалів і тез науково-краєзнавчої конференції. – Рівне-Корець, 2000. – С.12-16)

КОЗАЦЬКИЙ ГЕТЬМАН БОГДАН РУЖИНСЬКИЙ

Україна шанує козацького гетьмана Богдана Хмельницького, який увійшов в історію як визволитель рідної землі, організатор козацької держави. Хмельницький зайняв одне з головних місць у галереї козацьких гетьманів. Він став продовжувачем діянь своїх славних попередників, одним з яких був його тезка Богдан Ружинський.

Якщо про Хмельницького та його діяльність сьогодні знаємо достатньо, то про Ружинського відомо значно менше. Пояснюється це тим, що Хмельницький був керівником найбільшого козацького виступу, в результаті якого відновлено українську державність, тоді як Ружинський свою діяльність зосередив на боротьбі з войовничим півднем, за визволення рідних, надалі пов'язавши своє життя з вільним козацтвом. Про нього залишилось мало відомостей у тогочасних документах, проте він був визначним діячем свого часу й заслуговує на пам'ять нащадків.

Князівський рід Ружинських проживав у волинських землях, на Володимирщині. Належачи до дрібної шляхти, Ружинські змушені були служити в інших краях у заможніших князів – Сангушків та Острозьких. Декотрі з родини Ружинських відправлялися за дніпрові пороги поліпшувати свою долю, колонізуючи степ і здобуваючи собі козацького хліба. Запоріжжя приваблювало й інших збіднілих українських шляхтичів, із яких багато хто ставав козацькими ватажками.

Нерідко найголовнішим приводом для князів братись до козацької справи слугували особисті причини: татарський полон їх рідних та близьких. Так, Дмитро Вишневецький відправився у степ визволяти брата і до кінця життя залишився у цьому просторі свободи, здобувши собі ймення славного Байди. В аналогічній ситуації опинився і Богдан Ружинський. Ось який опис дійшов до нас про ці давні події: «Багато шляхти взято в неволю, з них найвизначніша жінка князя Ружинського, і теж жінка Смельовського, судді буського та його ж донька, дівчина чудесної краси: її забрав один із татарських вождів». Як часто буває, тогочасний оповідач не вказує конкретно, жінку котрого саме з князів Ружинських було захоплено в полон. Але з цим оповіданням перегукується народна дума про поневолення жінки запорозького гетьмана Богдана:

*«Ой Богдане, запорозький гетьмане!
Да чому ж ти в чорнім ходиш, да в чорнім оксамиті?
– Гей, були ж в мене гості Татарове:
Одну ніч ночували: стару неньку зарубали,
А миленьку собі взяли».*

В Острозькому літописі залишився такий запис про татарський напад. 8 вересня 1575 року в Україну посунула 80-тисячна татарська орда. Татари спустошили Волинь, Поділля. У суботу, 1(14) жовтня, в день Святої Покрови, вони підійшли до Львова. Забравши сто тисяч у полон, через Хотин направилися до Волох. Як зазначає Грабянка у своєму літописі: «Козаки

воздали їм і за сіє, егда вшедше за Перекоп з вождем своїм Богданком, такожде огне й мечем повоеваша».

Сучасник писав про князя: «Богдан князь Ружинський, гетьман низових козаків, зі своєю ротою, покинувши світські розкоші (які йому як малому князькові мало усміхались), стоїть, як мужній лев, піднісши руку праву, щоб звести з поганими бесіду криваву».

Богдан Ружинський був другим волинським князем, який осів у козацькому середовищі. Першим став Дмитро Вишневецький, котрий зорганізував козацтво з центром у Запорозькій Січі й зробився грозою татар. Його допомогою користувалися польський король та московський цар. Подібно до свого земляка, Богдан Ружинський після перших вдалих боїв з татарами пов'язує своє життя з козацькою вольницею, привертаючи до себе увагу як Польщі, так і Москви.

Цар Іван Грозний сприяв запорозькому козацтву, надсилаючи їм гроші, селітру та зброю. Пояснюється це тим, що не тільки руські, польські та литовські землі зазнавали татарських нападів, неодноразово загопи татар напали й на своїх північних сусідів – московитів.

Під час походу 1575 року козаки Ружинського вперше перетнули Чорне море на своїх чайках (до того документами не зафіксоване таке), і несподівано для турків, ніби впадши з неба, почали штурмувати Трапезунд і Синоп.

Козацькі чайки під Кафою. Гравюра (1622).

У наступному поході гетьман Ружинський також виявив неабияку військову кмітливість. Захопивши з боєм так званий Дарієвий міст, який відкривав дорогу в Крим, під покровом ночі він переправив частину кінноти вбхід і вплав через Сиваш, що дало змогу без перешкод вийти в тил ворога й захопити Перекопську лінію. Кримчаки були паралізовані зухвалими діями козаків. У Перекопі все перетворилося у прах і в попіл, козаки захопили Кафу й звільнили 500 полонених. Після цього Ружинський спрямував своє військо на Бахчисарай і Гезлев, проте на річці Салгир зустріли його ханові послі з цінними подарунками й проханням про мир. Отримавши 713 полонених, гетьман узяв 15 мурз в аманати (супровід) і з урочистостями повернувся додому, давши наказ своїм морським силам напасти на Синоп і Трапезунд, щоб визволити своїх одновірців – полонених з Московії, якими там торгували.

Тим часом у Польщі стає королем Стефан Баторій, котрий визнає козаків як реальну збройну силу. Козацтво починає формуватися в окрему військову організацію. Богдан Ружинський отримує клейноди – королівське знамено, бунчук, булаву й військову печатку. У королівській грамоті зазначалося: «А бунчук ми жалуєм гетьману на знак звитяжства его з войском своїм над народом азиатичним, от кого и клейнод сей добут працею гетьманською і кровію козацькою».

Здобувши державне визнання, козаки за наказом короля відправляються у віддалені землі турецькі, щоб надати допомогу дунайським слов'янам. Богдан Ружинський посилає три тисячі козаків на чолі з Нечаєм на Чорне море, а сам з рештою війська, пройшовши кримські степи, відвідує донських козаків, минує мирно землі черкесів та наближається до турецьких володінь. Пройшовши майже всю Туреччину, набравши тут великого переполоху, козаки Ружинського біля Константинопольської протоки з'єднались з морськими силами Нечая. Переправившись разом на інший берег протоки, козацьке військо перепливило Дунай між Верною та Сілістрією, вийшло в Молдову, розгромивши місто Кілію, помстившись за загибель тут козацького ватажка Свіріговського, після цього повернулося в Україну.

Наступний похід виявився останнім для Богдана Ружинського (1577 р. або навіть і пізніше). Тоді козаки підійшли та оточили міцну татарську фортецю Аслан-Кермен (теперішня Каховка). Щоб зруйнувати товсті мури, гетьман наказав зробити підкоп і закласти вибухівку. За свідченнями документів, вибух був таким невдалим, що уразив самих козаків, а серед них і Ружинського. Він загинув, викликавши «рясні сльози тамошніх країв».

Так трагічно закінчилося життя козацького полководця, який вписав славу сторінку до літопису звитяги й мужності запорозького війська. Михайло Грушевський, критично ставлячись до ролі Ружинського у зв'язку з малою кількістю джерел про його діяльність, відзначив таке: «Чи був з тим всім Богдан Ружинський головним вождем цілого козацтва, чи одним з кількох подібних йому отаманів козацьких, – безпосередніх вказівок не маємо, але то можемо сконстатувати, що між р.1575 і 1577 (похід Шаха), окрім нього, ніхто нам тепер в ролі козацького старшого не відомий».

Підсумовуючи сказане, необхідно підкреслити, що Богдан Ружинський, очоливши загони степових войовників, своїми військовими заслугами здобув козацтву офіційне визнання, ще раз заявивши про нього як про реальну потужну силу, здатну протистояти татарським та турецьким військам. Продовжуючи справу свого земляка Дмитра Вишневецького-Байди щодо згуртування козацтва, Ружинський стояв біля джерел творення козацьких військово-морських сил, які надалі розвинув інший гетьман, вихованець волинської землі Петро Конашевич-Сагайдачний.

Ось так волинські князі та їх побратими брали участь в організації дніпровської вольниці. Прибуваючи за пороги разом зі своїми воїнами, вони посилювали той військовий потенціал, що був зорганізований до них, додаючи нових рис укладові життя запорожців, перетворюючи степові простори на край, що вабив тих, кому було важко в рідній землі, хто там не міг реалізувати своїх можливостей або ж просто потребував захисту.

Волинські князі, свідомо чи не свідомо, робили відчутний внесок в організацію й зміцнення запорозького козацтва. Будучи

представниками панівної частини суспільства, у скрутну для рідного краю годину вони виступали на захист свого народу. Їх імена повинні зайняти належне місце в українській історії, залишитись у пам'яті нащадків. Посеред них – волинський князь, гетьман низового козацтва Богдан Ружинський.

(Козацький гетьман Богдан Ружинський // Сім днів, 7-14 березня 1995. – С.12)

АННА ГОЙСЬКА

Особливе місце в історії волинського краю, а також усієї України XVI ст., належить Анні Гойській. Її шанують як засновницю одного з найвідоміших монастирів нашої Батьківщини, що й донині відіграє важливу роль у розвитку християнства, духовності, культурних та освітніх цінностей.

Походила Анна з княжого роду Козинських, який отримав своє ймення від назви містечка Козин (тепер Радивилівський район Рівненської області). Волею долі вона одружилася з Василем Гойським, володарем маєностей, що сусідили із Козином. Серед володінь Гойського (рід якого отримав свою назву від містечка Гощі – тепер це районний центр Рівненської області) було невеличке поселення Почаїв.

У 1557 році, після смерті чоловіка, єдиною спадкоємицею земель Гойських стала Анна. До її володінь належали містечка та села Південної Волині. Сама Анна проживала в замку містечка Орлі. Тут вона приймала друзів та мандрівників, займалася господарською діяльністю.

1559 року, подорожуючи Волинським краєм, в Орлянський замок завітав православний митрополит Неофіт. Щирий та щедрий прийом у володіннях Гойських, певно, вразив високого гостя. На згадку про його відвідини власниця Орлянського замку отримала від митрополита ікону Божої Матері, яку помістила у своїй домовій каплиці. Там ікона зберігалася майже сорок років. І сама

Анна, і її слуги неодноразово ставали свідками незвичайних подій, пов'язаних із цією іконою. Той, хто ревно молився перед образом Богородиці, отримував зцілення від хвороб. За народним переказом, після прозріння сліпонародженого брата Гойської Пилипа, який також звертався з молитвою до Божої Матері посередництвом цієї ікони, Анна вирішила за необхідне зробити святиню загальним надбанням. Для благородної справи було обрано гору біля села Почаїв, на якій із давніх-давен стояла Успенська церква. Такий вибір Гойської, найімовірніше, зумовлювався тим, що на Гору Почаївську з різних країв приходили прочани поклонитися вже існуючій тут святині – відбитку стопи Божої Матері, який утворився після явлення Богородиці у вогненному стовпі, про що свідчать джерела XIII століття.

Урочисте перенесення ікони на Гору Почаївську відбувалося за участю церковних ієрархів. 14 листопада 1597 року Гойська внесла до Кременецьких земських книг фондушовий запис про заснування християнської обителі. «Маючи від давніх-давен в маєтності моїй при селі Почаєві муровану заложеніє Успіння святе пречисте Богоматері, при котрій церкві іж би уставична хвала Божа була, умислила єсьми монастир збудувати і його фондувати таким звичаєм, аби у том монастирі ченців людей добрих побожного живота ніякого іншого закону, тільки Грецького Східної церкви послушенства лічбою осьм і дяків два і для виживеня їх в том монастирі будучих, на тую церкву Успіння святе пречисте і монастир при ній будучий надаю... тую маєтність Почаїв...»

Анна Гойська стала фундаторкою християнської обителі, одного із найшановніших монастирів Волині та всієї України. Понад десять років після заснування вона опікувалася життям на Горі Почаївській. Саме в цей час настоятелем обителі стає Іов Желізо (у майбутньому розбудував обитель, налагодивши в ній організоване чернече життя), котрий прославивсь як святий угодник Божий.

Померла Анна Гойська 1617 року, найімовірніше, була похована на території обителі. Існує також думка про можливість

Ікона Богоматері Почаївської. Свято-Успенська Почаївська лавра.

Портрет Анни Гойської – невідомий волинський (?) художник. XVIII ст. (?). Полотно. Олія. 60x80. Свято-Успенська Почаївська лавра.

поховання Анни Гойської в церкві Успіння Пресвятої Богородиці села Дорогобуж. Цю версію пояснюють тією обставиною, що дорогобужський храм знаходиться на відстані близько десяти кілометрів від містечка Гоща – родового гнізда Гойських. Припускають, що бездітна Анна останні свої дні могла провести у своїх родичів по чоловічій лінії. Не бажаючи бути похованою в Гощі, у якій на той час пануючими були протестантські настрої, вона заповіла поховати себе в найближчому монастирі, відомому своїми православними традиціями (до сьогодні в Рівненському обласному краєзнавчому музеї зберігається образ Дорогобужської Божої Матері XIII ст., який є найдавнішою українською богородичною іконою).

І все ж найвірогіднішим є поховання Гойської на території Почаївської обителі, в якій, за її заповітом, розпочалось організоване чернече життя. Дослідники вказують на місце з правого боку біля природної печери, над якою височить головний Почаївський храм, в якій у майбутньому спасав свою душу святий Іов – сучасник монастирської фундаторки Анни Гойської.

У самому ж монастирі й сьогодні зберігають пам'ять про засновницю Свято-Успенської обителі. Тут знаходиться поясний портрет (найімовірніше, XVII ст.) фундаторки монастиря, створений, можливо, ще за життя Гойської. З нього на нас дивиться вольова, сильна жінка, яка пройшла через складні життєві випробування, зберігши віру, надію й любов. На портреті розміщено родовий герб і напис із титулом польською мовою: «Анна з Козинських Гойська, дружина судді землі луцької, фундаторка монастиря Почаївського». Також у Почаївській обителі зберігається полотно роботи художника Петровського, яке він створив на замовлення архімандрита Почаївської лаври Інокентія у 30-х роках XIX ст. Це ростовий портрет, основою для написання якого була робота XVII ст.

При вході в монастир через надбрамний корпус, праворуч, у 1997 році, на честь 400-річчя перенесення чудотворної ікони на Гору Почаївську, було зведено невеличку каплицю, де зберігається один із багатьох образів Почаївської Божої Матері. Сама

ж святиня знаходиться в головному лаврському соборі, де кожного дня всі, хто прийшов сюди, мають змогу приклонитися до чудотворного образу, попросити в Богородиці вирішення своїх проблем, побажати здоров'я та щастя своїм рідним і близьким. Присутні у Свято-Успенському храмі на його стінах також можуть побачити картини зцілення Пилипа Гойського та врочистого перенесення ікони Божої Матері на Гору Почаївську у 1597 році.

Почаївський монастир (нині це Тернопільська область) і сьогодні живе своїм розміреним життям, керуючись власним уставом, приймаючи щодня сотні й тисячі гостей, які прибувають сюди з різних регіонів, щоб поклонитися місцевим святиням, посеред яких почесне місце займає дар її фундаторки. Він став початком історії монастиря, відомого в багатьох куточках світу, де шанують також й ім'я засновниці Свято-Успенської обителі волинянки Анни Гойської.

(Анна Гойська – засновниця Почаївського монастиря // Гоцанське Погориння: давнина та сучасність. Науковий збірник матеріалів науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 850-річчю Гоці // Рівне-Гоца, 2002. – С.28-31; Жінка. – червень, 2005. – с. 8-9)

ВИЗНАЧНІ ВОЛОДАРИ РІВНОГО

Сьогодні першою історичною згадкою про Рівне вважається 1283 рік. Проте існує немало заперечень стосовно цієї дати. Безумовно, це тема окремого дослідження. Все ж необхідно відзначити, що більше семи віків тому вперше документально зафіксовано топонім з назвою Rowne (лат.). Ця згадка пов'язана з військовою перемогою Лешка Чорного. Майбутньому ще належить остаточно з'ясувати, наскільки близьким є ім'я краківського князя та Рівного. Сьогодні ж звернемо увагу на ті постаті, чия діяльність стосується міста, змінила його обличчя, чії імена по праву вписані до місцевого «літопису».

Пам'ятник Марії Рівненській Несвицькій. Скульптор В. Шолудько, архітектори М. Пасічник, М. Чабак. Фото О. Харвата.

Ні у кого з дослідників не викликає сумніву існування на території сучасного Рівного населеного пункту в XV ст. Це підтверджують джерела та згадувані в них поряд з Рівним топоніми, що збереглись до наших днів, події, що мають безпосереднє відношення до історії обласного центру.

У другій половині XV ст. Рівне переходить від першого документально засвідченого володаря Дичка до князівської родини Несвицьких. Якщо власник Рівного (з 1461 року) Семен Несвицький йменується також як Семен Збараський та Колоденський (усі три імення за назвами трьох своїх володінь), то його дружина увійшла в історію під іменем Рівненська (Ровенська). Саме ця жінка єдиною з усіх власників міста заслужено носила це імення. Найвірогідніше, це пов'язано з тим, що за часів Несвицької Рівне отримує статус міста. Загальноприйнятою датою цієї події є 1492 рік. Привілей на здобуття магдебурзького права – права на самоуправління був наданий Рівному королем Казимиром.

З впевненістю можна стверджувати, що в цей період Рівне не тільки змінило свій статус, але й привернуло до себе увагу. Започатковані ярмарки пожвавили економічне життя, до міста почали прибувати не тільки купці, але й нові поселенці. Усі зміни та нововведення спричинили до необхідності побудови замку, що став резиденцією Несвицьких. Про повагу та авторитет цього князівського роду в тогочасній Україні свідчить той факт, що онучка Марії Рівненської Анна-Тетяна вийшла заміж за гетьмана Великого князівства Литовського, одного з найбагатших представників держави, князя Костянтина Івановича Острозького, до володінь якого перейшло місто. Новий власник не вкладає в нього кошти в таких масштабах, як це робила Несвицька. Проте з іменем Острозького та сина Марії Рівненської вперше місто згадується на сторінках такого важливого джерела вітчизняної історії, як літописи.

Перша літописна згадка про Рівне датується 1496 роком. Вона зафіксована у Супрасальському літописі (відомий також під назвою Короткий Київський літопис). Під 1496 роком літописець заніс на сторінки свого твору повідомлення про захист Рівного волинською шляхтою. Тоді: *«ПРИХОДИША В ВОЛЫНСКУЮ*

*ЗЕМЛЮ СЫНОВЕ ПЕРЕКОПСКОГО ЦАРЯ МЕН КГИРЕЯ СО
ВСЕЮ ОРДОЮ ПЕРЕКОПСКОЮ И МНОГО ЗЛО СОТВО-
РИША ВОЛЫНСКОЙ ЗЕМЛИ... И ОБОГНАША КНЯЗЯ
СЕМЕНА ЮР'ЄВИЧА И ПАНА ВАСИЛИЯ ХРЕПТОВИЧА,
НАМІСНИКА ВОЛОДИМЕРСКОГО, И КНЯЗЯ КОСТАНТИНА
ОСТРОЗКОГО И ВСІХ ВОЛЫНЦЕВ В ГРАДІ РОВНОМ».*

Провінційне становище Рівне зберігало протягом двох століть. У цей період ним володіли князі Замоїські, Конєцьпольські, Валєвські. Місто пережило військові руйнування, стихійні лиха, масові хвороби, пожежі. Лише у першій половині XVIII ст. з появою нових власників Рівне відроджується, поступово знову перетворюється в один із центрів Волинського краю.

Власністю відомого князівського роду Любомирських Рівне стає у 1723 році. З приходом до міста нової князівської династії

Надія Косміаді
на тлі колишнього
палацу Любомирських.
1930.

Фото Г. Косміаді

розпочалось відродження традицій містобудування та повернення значущості, яке мало Рівне за часів Марії Несвицької. Одна з перших справ, за яку взявся Любомирський, була відбудова замку. Розпочате князем Юрієм продовжив його син Станіслав. Після проведеної реконструкції замок позбувся кріпосних стін та земляних укріплень, перетворившись у прекрасний палац. Це було зумовлено віянням часу, тим, що оборонні резиденції були не «актуальні», загроза чужинських та розбійницьких нападів уже минула. Наступні Любомирські модернували та осучаснювали палац, неодноразово удосконалюючи та перебудовуючи, зробивши одним із найкращих зразків палацово-паркової архітектури Волинського регіону.

Історію палацу нерідко висвітлювали переважно в зв'язку з балами та гулянками, які відбувались там. Водночас необхідно нагадати, що палац Любомирських містив велику, як на той час, бібліотеку, тут працював театр, тобто певною мірою це був культурно-мистецький осередок, де також зберігались роботи відомих живописців та скульпторів. Частина книжкової спадщини Любомирських тепер знаходиться у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Найбільша кількість цих книг (майже 200 одиниць) була передана музею у 1982 році обласною науковою бібліотекою. Загальна кількість книг, збережених у музеї, з бібліотеки Любомирських становить близько 400 одиниць, окремі примірники цієї колекції експонуються на постійно діючій виставці «Старе Рівне» (зала ч.19). До наших днів збереглися окремі споруди, зведені Любомирськими. Приміщення, де тепер знаходиться музей, – це найкраща пам'ятка архітектури XIX ст. міста Рівне. Тут розміщувалась гімназія, пізніше реальне училище. Будинок зведений на кошти Фредерика Любомирського на власній землі та навечно подарований місту. Сусіднє приміщення на вулиці Драгоманова, 17 – колишня оранжерея, перебудована власником міста під будинок для викладачів гімназії. Необхідно також пам'ятати, що найдавніша споруда Рівного – Свято-Успенська церква (1756) збудована за доби Любомирських.

Палац цієї князівської родини, який часто за давньою традицією йменували замком, – тогочасна окраса Рівного, до наших

днів, на жаль, не дійшов. Князь Фредерик Любомирський у зв'язку з неможливістю його утримання, переносить свою резиденцію в новозбудоване приміщення (тепер розміщується у парку імені Тараса Шевченка). Палац від того часу почав руйнуватись, у такому стані його описав Володимир Короленко у «Дітях підземелля». На початку ХХ ст. палац частково відбудували. У відновлених приміщеннях відбувались різноманітні мистецькі заходи, ініціатором і активним учасником яких був місцевий вчитель малювання Георгій Косміаді. Лише після пожежі 1927 року палац уже не відновлювався та був розібраний для потреб міста після закінчення Другої світової війни.

На превеликий жаль, палацово-парковий комплекс князів Любомирських залишився лише у документах, спогадах, світлинах, у вигляді макету в експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Тепер про колишній замок та палац нагадує лише вулиця Замкова. У наш час у відродженій Українській державі відтворюються історико-архітектурні пам'ятки, відновлюють свою роботу перші вищі навчальні заклади. Настала доба подбати про відбудову центрів культури, тих місць, які стали певними символами, візитними картками міст. Якщо такі титанічні споруди у вигляді замків збереглись у Луцьку та Кам'янці-Подільському, древні храми у Києві та Чернігові, то Рівне не має тієї старовинної споруди, яка б відтворювала його історію, була б відома в багатьох куточках світу.

Відбудова рівненського замку, хай сьогодні це звучить майже фантастично, безумовно, дала б могутній імпульс для розвитку духовності та культури рівнян. Саме тут повинен відкритись місцевий музей, у дитячих гуртках виростатимуть справжні патріоти міста, які, знаючи його минуле, обов'язково подбають і про майбутнє. Відбудований палац стане найкращим пам'ятником визначним володарям Рівного та одним з головних туристичних об'єктів обласного центру.

(Визначні володарі Рівного // Рівне-720. – Рівне, 2003. – кн.1. – С.29-31).

СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО

*«Згадайте праведних гетьманів;
Де їх могили?»*

Т. Шевченко.

У червневі дні на Козацьких могилах, що на Волині, вшановують пам'ять героїв Берестецької битви. Вся Україна згадує мужність трьохсот відважних козаків, котрі не здалися на милість ворогів, відвагу та військову винахідливість козацького полковника Івана Богуня, який вивів військо з оточення, зберігши основні сили козаків.

Але Волинь відома не тільки визначними битвами, а й вихованцями цієї землі, котрі здобули славу усій Україні. Адже козацькі гетьмани Северин Наливайко і Петро Конашевич-Сагайдачний свої молоді роки провели в Острозі, де існувала школа, яку ще називали академією, пізніше Волинськими Афінами. Саме тут вони здобували освіту, тут формувалася їхній світогляд, приходило розуміння необхідності збереження батьківських звичаїв і традицій.

Дослідники вважають, що були вони приблизно одного віку. Можна навіть допустити, що, перебуваючи в Острозі, могли знати один одного, навіть, хтосна, товаришувати.

*Де Остряницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.*

Т. Шевченко

*21 квітня 1597 року у Варшаві було страчено козацького
ватажка Северина Наливайка.*

Напевно, немає в Україні людини, котра б не знала це ім'я, якому судилось увійти в українську історію, зайнявши в ній одне з найпочесніших місць. «Наливайками» у кінці XVI – поч. XVII ст. польська шляхта стала звати всіх православних українців, тих, хто не розумів, чому мав покидати рідну церкву, до якої належав усе життя, до якої належали діди та прадіди.

Ім'я Северина Наливайка стало символом боротьби за волю та незалежність. Як згадував Левко Лук'яненко, саме після прочитання поеми «Наливайко» він отримав силу та енергію у боротьбі за волю рідної землі. Що ж це була за людина, яка згуртувала навколо себе величезну кількість людей, надихала лиш одним ім'ям на боротьбу своїх сучасників та нащадків?

Де народився Северин (дехто з істориків називає його Семен або Семерин) до цього часу невідомо. Різні дослідники подають різні місця (Кам'янець, Сатанів, Гусятин, що на Поділлі, волинський Острог і навіть Гощу). Одне відомо, що бояри-васали Наливайки-Біркоські проживали у землях князів Острозьких. Зафіксовано в джерелах кілька поколінь Наливайків на землях Острозького князівства. Северину ж Наливайку судилося стати найбільш відомим з свого роду.

За словами істориків, він був непересічною особистістю, вродливим, хоробрим, сильним чоловіком і чудовим гармашем. Відзначаючись сміливістю, Северин з юних літ займався козацьким ремеслом, повидавав різні світи, служив під керівництвом різних гетьманів. За свою кмітливість, розум та відвагу призначений князем Острозьким сотником надвірної корогви. Вірою та правдою служачи своєму панові, був відомий як добрий воїн та організатор у багатьох волинських містах. Славу собі Наливайко здобув, обороняючи маєтки Острозького від нападу татар та турок, які не давали про себе забувати не тільки волинянам, жителям інших українських земель, а й тримали в страху всю Європу.

Саме в цей час у багатьох європейських столицях дізнавались про запорожців – славних лицарів, які не раз зупиняли татарсько-турецькі напади. Наприкінці XVI ст. на Запорозьку Січ з Європи було вислано спеціальних послів, які мали домовитись про бойові дії проти спільних ворогів. Один з таких посланців хорватський священник Комулович не доїхав до запорожців, зустрівшись на Поділлі з двома козацькими ватажками (одним з яких був Наливайко), погодивши їх участь у війні з мусульманським світом.

Тоді, коли Наливайко ходив на татар, в Україні розпочалась звязана боротьба навколо змін, які стались у церковному середовищі. Перебуваючи перед вибором між примиренням і боротьбою, православні єпископи Кирило Терлецький та Іпатій Потій пішли на компроміс, згодившись прийняти унію. Увага наливайківців, які дізнались про це, зосередилась на справах самої України.

Северин Наливайко напав на «уніатський» Луцьк й пограбував місто. Саме в Луцьку були прибічники Кирила Терлецького. Тут, як і в інших місцях, Наливайко знаходив собі друзів. Відвідини козаків піднесли в місті дух своєвілля, до них приставало багато волинян, створювались сотні, обиралися сотники та отамани. З новими силами наливайківці здійснили похід у Білорусь, де боронили права православного населення.

Після заворушень на Волині та білоруського походу Наливайко виступив з великим планом організації козацької провінції між Дністром та Бугом – там, де був здавна сильним козацький осередок, щоб звідти вести боротьбу з татарами та турками. Але не судилось здійснитись його планам. У подальшій війні наливайківці разом з військом Лободи та Шаули не змогли протистояти регулярній польській армії. Особисті незгоди між ватажками та перебування у козацькому таборі на річці Солониці великої кількості жінок, дітей, які прийшли з городовими козаками – усе це також було не на користь козацького війська. Після двох тижнів облоги дух козаків був зломлений. Вони капітулювали на ласку переможця, видавши Наливайка й ще кількох ватажків, яких потім стратили у Львові. Самого ж Наливайка повезли до Варшави. Літописці пишуть, що його дуже катували в тюрмі, поставивши поруч людину, яка весь час була в литаври, коли він засинав. Щодо самої страти, то існує кілька легенд загибелі Наливайка. Писали, що він був спалений панамі на тихому вогні, посаджений на розжарений металевий обруч. Хроніст Бельський свідчить, що Наливайко був четвертований, а частини тіла страченого за середньовічним звичаєм повісили на площі для страхання народу.

Пам'ятник Северину Наливайку. Скульптор К. Сікорський, архітектор С. Калашник. Лютий, 2009. Гусятин, Тернопільська обл. Фото О. Булиги.

Життя Наливайка продовжувалось у справі його побратимів. Гасло боротьби за віру та волю було підхоплено сучасником Наливайка, вихованцем Острозької академії, людиною, чий світогляд і характер сформувався в атмосфері Острозького культурного гуртка, членами якого були брати Наливайки, – гетьманом Війська Запорозького Петром Сагайдачним. Саме Сагайдачний продовжив справу Наливайка...

Крім Острога, де розпочався рух Наливайка, його загони побували й в інших населених пунктах Рівненщини. Достовірно відомо про перебування наливайківців у Висоцьку, Тучині, Клевані, Житині, Тумені, Бистричах, Степані, Межирічах Корецьких. Й напевно не випадково, що саме в тих місцевостях, де побували загони гетьмана Наливайка, через роки вирости інші ватажки українського визвольного руху.

(Не згорів у вогні. // Вісті Рівненщини. – 21 квітня 1992. – С.5).

ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ

Життя цієї людини було пов'язане з багатьма куточками України. Галичина народила його, тут він провів свої дитячі роки, Волинь – навчала, у стінах Острозької академії Петро здобув освіту. Запоріжжя зробило воїном – Січ стала для нього другим університетом, тепер уже військовим. Знали Сагайдачного і в Криму, звідки визволяв він тисячі українців з мусульманської неволі, на Буковині, де під Хотином здобув величезну перемогу, зупинивши Порту в її намаганні скорити Європу. Пам'ятали його і сусіди в Москві, куди ходив війною разом з козаками. Ну а помирав гетьман у стольному Києві, який його знав як захисника батьківської віри, піклувальника про рідний народ.

Петро Конашевич-Сагайдачний тісно пов'язав життя з військом запорозьким, неодноразово обирався козаками гетьманом. Дбав про справи духовні. З усім військом (20 тисяч козаків)

записався до європейської «ліги християнської міліції», сприяв відновленню в Україні православної ієрархії. В останні дні життя, проживаючи у Києві, після поранення під Хотиним, пише козацький літописець Самійло Величко, він дбав про майбутнє України. Своє майно передав на зміцнення братств, монастирів і шкіл.

Проводжали шановного гетьмана в останню путь «з великим плачем Запорозького Війська і всіх людей православних». Поховали Сагайдачного у Київському братському монастирі при училищній церкві. У пом'янику Михайлівського золотоверхого монастиря зроблено запис: «Року 1622 апреля 10 дня благочестивий муж, пан Петр Конашевич-Сагайдачний, войска его К. М. Запорозького, по многіх знаменітих воєнних послугах і звіязетвах на ложі своем простер нозі свої, приложілея к отцам своїм, с добрим ісповеданієм, ісполнен благіх дел і милостині, в Кіеве, Погребен при церкві школи Словенской в месте на Подоле честно, в дому братства церковного».

Над його тілом під час поховання двадцять київських спудеїв виголосили вірші, написані «на жалісний погреб славного рицаря Петра Сагайдачного» ректором Шкіл Київських Касіяном Саковичем: «Ідеш від нас, гетьмане милий, Короні польській незрадливий, Окровавлений пострілом турецьким. Закінчиш життя в царстві небеснім».

Незрадливість королю відвертала від гетьмана і за життя, і після його смерті тих, хто не враховував тодішнього політичного становища України. А Сагайдачний розумів, що основним противником є Туреччина, від якої виходила головна загроза для українського народу. Після поразки Наливайка боротьба з Польщею була не на часі. Необхідно було звестись на ноги, щоб у майбутньому здобути перемогу. На могильному камені Петра Сагайдачного було висічено такий напис: «Тут зложив запорозький гетьман свої кості, Петро Конашевич, поранений задля вольності Вітчизни, коли турки сильно нападали і пострілів смертельних кільке йому завдали...»

Так отруєна стріла, що влучила в Сагайдачного на початку битви, вкоротила його життя, про яке ми повинні пам'ятати. На

Петро Сагайдачний (мал. С. Васильківського) // Изъ
Украинской старины. – С.-Петербург, 1900. – Таб. I.

Подолі у Києві сьогодні лише вулиця, яка носить його ім'я, та пам'ятник відважному полководцю нагадують, що саме тут було віддано землі тіло вихованця Острозької академії, козацького ватажка, одного з найвизначніших діячів України Петра Конашевича-Сагайдачного.

«Безсмертної слави достойний гетьмане! Жити вічно твоєму імені... Скільки Дніпро з Дністром води нестимуть, стільки й хвалу тобі люди співатимуть».

На превеликий жаль, не збереглася могила Сагайдачного, Наливайка ж, як писав Тарас Шевченко, «живого й мертвого спалили». Але не могла земля зрівняти, а вороги не в силах знищити пам'яті народу про славних його захисників.

Тепер, коли Україна вже майже два десятиріччя незалежна, ми не повинні забути про славних козаків, котрі першими підняли прапор боротьби за рідну віру, не дали загинути українському народові. Тож наш обов'язок – пам'ятати завжди про славних козацьких провідників, шанувати їхні імена. А квітневі дні відзначати як дні пам'яті козацьких гетьманів. Це потрібно, як на мене, ще й тому, що тільки пам'ять може навчити, помирити, об'єднати й зберегти усіх нас.

(Пам'ятаймо наших захисників (роковини смерті С. Наливайка, П. Сагайдачного). // Вільне слово. – 3 квітня 1993 р. – С.6; Останні дні Сагайдачного // Вісті Рівненщини. – 1 червня 1993 р. – С.8).

КОЗАКАМ БЕЗ ПИСАРЯ – ЯК БЕЗ ГЕТЬМАНА

Якщо нам відомо, хто були перші козацькі гетьмани, то імена перших козацьких писарів загубились у круговерті історичних подій. Це пояснюється й тим, що майже на всіх паперах, що виходили від військового писаря, котрий мешкав на Січі, ми ніде не зустрічаємо його підпису чи імені.

Всього лише один раз під час польського сейму в Острозі січовий писар підписався на листі: «Іменем усього товариства, війська його королівської милості запорізького низового, що при нас є, Андрій Тарасенко, писар війська його королівської милості запорізького низового, власною рукою». Звичайно, писар у кінці документа писав формулу: «Атаман Кошовий зо всім старшим і меншим низовим Войска Запорожского товариством» разом із прізвищем кошового, якщо той був неписьменним, якщо ж ні, формулу та прізвище дописував кошовий. Зовнішнім знаком гідності військового писаря була саме чорнильниця в довгій срібній оправі (каламар), яку він під час військових зборів тримав за поясом, а перо застромлював за праве вухо.

На Січі при кожному військовому писареві був помічник, виборний військовий підписарій і, крім нього, іноді кілька чоловік «канцелярських різних службовців», але справжньої канцелярії в писаря Запорозької Січі не було. З'являється вона вже в часи гетьманської держави, де вся адміністративна влада творилася за прикладом січового товариства, в якому кошовий, осавул, суддя та писар становили військову старшину. «Коли визначився склад запорізьких властей, – вказує Дмитро Яворницький, – не можна сказати через відсутність точних даних». Припускають, що чин кошового існував уже в XVI ст., тоді як чину військового писаря ще не було.

Посада військового писаря існувала й у реєстровому козацькому війську. Ще в 1637-38 роках Богдан Хмельницький був писарем цього війська і вів листування від його імені. Ставши гетьманом, він використовував писарський досвід у керівництві новоствореної адміністрації та дипломатичних переговорах. Козацький літописець Самовидець характеризував Хмельницького як «козака росторопного в ділах козацких воєнних і у писмі біглого». З початком виступу Хмельницького (1648) в ряди його армії поряд з міщанами, селянами, дрібною шляхтою вступали й колишні київські спудеї, частина з яких займала посади писарів різних полків та канцеляристів.

Можливо, саме таким спудеєм раніше був і Самійло Зорка, про якого ще один козацький літописець Самійло Величко пише,

Військовий писар (мал. С. Васильківського) // Изъ Украинской старины – Таб. VII.

що він родом із Волині, був секретарем у Хмельницького. Саме його діаруш (щоденник), як вказував Величко, він використовував при написанні свого літопису. Постаць Зорки є досить загадковою. У тогочасних актах не залишилося згадок про нього. Тому дехто з дослідників вважав його вигадкою Величка, інші переконані, що іменем Зорки прикривався якийсь інший автор. Сам же літописець пояснює, що діаруш Зорки зберігався в його товариша Сильвестра Биховця, військового канцеляриста, і саме його використав Величко.

У своєму літописі він пише, що коли Хмельницький прибув з Чигирина до Січі, були на коші два дуже добрих писарі. Обое вони в справі писарській мастаки, володіли досконало слов'янською і польською мовами. Один з них був старший Стефан Браславський, а другий молодший – Самуїл Зорка з Волині. Того старшого залишили на коші, а молодшого відпустили з Січі разом з Хмельницьким. Зорка протягом усієї козацько-польської війни залишався за писаря та секретаря при Хмельницькому, «про всі розмови й учинки достеменно знав і все просто й досконало описав у своєму діаруші», – вказує Величко. З цього можемо припустити, що Зорка перебував у штаті канцелярії Війська Запорозького, де й написав свій щоденник. Існування Зорки визнавали М. Костомаров, М. Максимович, В. Антонович, О. Лазаревський, Д. Багалій, В. Липинський та інші історики.

Увесь апарат козацького управління, в тому числі й військової канцелярії, складався в ході визвольної війни. Про це свідчить реєстр Війська Запорозького. У ньому зафіксовано писарів окремих полків та сотень: полк Канівський – «Герасим Савич писар», полк Корсунський – «Іван Демкович Креховецкий писар», сотня Прилуцька – «Петро Кончицкий писар».

У часи козацько-польської війни була створена Генеральна Військова канцелярія. Керівництво всім діловодством у ній здійснював генеральний писар. Створена в роки визвольної війни, за давніми традиціями, що збереглися з часів Київської Русі, а також на досвіді Запорозької Січі, польського та литовського правління Генеральна військова канцелярія діяла до ліквідації геть-

манщини (1764). Вона готувала документацію з різних питань державного та суспільного життя. Документи мали різноманітні назви й були чітко визначені щодо форми. Найбільш поширені – універсали, угоди, договори, привілеї, інструкції, статті.

Очоловав Генеральну військову канцелярію генеральний писар, котрого часто називали міністром внутрішніх справ або «гетьманівським канцлером». Штат канцелярії складався зі старших канцеляристів та служителів (підписків, протоколістів, реєстраторів, копіїстів, товмачів, повітчиків). Якщо в запорозького писаря відзнака влади – чорнильниця, то в гетьманській державі атрибутом писаря – клейнодом була державна печатка. Ім'я першого писаря Запорозької Січі не знаємо, зате достовірно відомо, що першим генеральним у гетьманській державі був саме Іван Виговський. Ще наприкінці 30-х – початку 40-х років він керував справами земського Луцького суду, потім служив писарем при польському комісарові. Тут він і познайомився з чигиринським сотником Богданом Хмельницьким. У битві під Жовтими Водами Виговський, котрий воював на боці поляків, потрапив до татарського полону, звідки його й викупив гетьман, зробивши своїм генеральним писарем. Цю посаду Виговський займав дев'ять років, аж до смерті Хмельницького.

Посаду генерального писаря в різний час займали також Степан Гречаний, Карпо Мокрієвич, Сава Прокопович, Андрій Базилевич, Василь Кочубей та інші. Високоосвіченим генеральним писарем був Іван Груша. Виявлено понад 30 листів, написаних Грушею латинською та польською мовами. Почерк письма Груші відрізняється від письма інших писарів тим, що він дуже дбайливий, охайний, каліграфічний, його легко розпізнати серед десятків інших документів. Груша був не просто канцеляристом, а політичним діячем. Він писав за дорученням гетьманів, вносив власне оформлення документів, підбираючи відповідні яскраві вислови.

Листи, що виходили з генеральної канцелярії до різних російських установ та окремих державних діячів, писалися тодішньою українською мовою, яку в Росії називали «белорусским

писмом». Характер мови та графічні особливості письма вимагали перекладу цих листів на російську мову, що позначалось у таких випадках словами: «список с листа белорусского писма».

Під час складання своїх обов'язків генеральний писар повинен був передати державну печатку новообраному писареві. Так, 1660 року на Корсунській раді генеральний писар Семен Голухінський мусив покласти печатку, яку вручили Павлу Тетері, котрий зайняв його посаду. Самійло Величко описує, як у 1700 році Василь Кочубей зрікався уряду генерального писаря: «Здав із себе той уряд писарський, поклавши публічно перед гетьманом на очах усієї старшини, в гетьманській столовій кімнаті, печать військову, подякував гетьманові і всій старшині».

Що стосується печатки Війська Запорозького, то вона була округлою, спочатку меншого, пізніше більшого розміру. Печатки Богдана Хмельницького в діаметрі мали 32-37 мм, одна печатка Розумовського – аж 87 мм. Посередині був герб: козак у кунтуші, підперезаний поясом, у шапці, ліва рука підтримує рушницю, права спирається об бік; на лівому боці висить шабля. Тільки на печатках Брюховецького та Ханенка козак у правій руці тримає спис. Довкола печатки йшов напис. На найстарших печатках, до середини XVII ст. був напис «Копия Войска Запорозкого», під польською владою – «Печать Войска Его Королевскої Милости Запорозкого», під московською – «Печать Царского Величества Малой Росіи Войска Запорозкого» (деколи в іншому порядку).

Запорожжя мало свою печатку, теж із козаком на гербі, з тією різницею, що побіч козака стоїть спис, котрий «воїна знаменує, який сторожить». Напис був: «Печать Славного Войска Запорозкого Низового». Різні запорозькі паланки мали свої печатки з різними знаками, такими, як коні, олені, птахи, шаблі, списи, стріли тощо.

У справі місцевого управління Кіш Запорозької Січі підпорядковувався Генеральній канцелярії. З початку XVIII ст. право гетьманської держави та запорозької громади у виборі козаками військової старшини став обмежувати російський уряд. Сталося це після виступу Івана Мазепи. Вірним справі гетьмана стояв

його писар Пилип Орлик. Вихованець Києво-Могилянської Колегії, пізніше займав посаду писаря Київської митрополії. З 1700 року працював у Генеральній Військовій Канцелярії. З 1706 року став генеральним писарем та найближчим помічником Мазепи. Перебуваючи поза межами України, був обраний гетьманом, склав першу Конституцію України, яка взагалі була першою в світі.

До останньої хвилини життя з наказним гетьманом Павлом Полуботком залишався його генеральний писар Семен Савич. 1724 року обидва померли після довгих мук та страждань у Петро-Павлівській фортеці, куди їх відправив Петро І.

Запорозькі низові козаки, котрі проживали на Січі, не дуже дослухалися вимог російського уряду, й майже до кінця свого політичного життя самовільно обирали собі гетьмана, суддю, писаря та іншу старшину. Ну а почерк січового писаря був добре відомий не тільки російському цареві, але й турецькому султанові та кримському ханові. Саме епізод написання листа турецькому султанові зобразив на своїй відомій картині художник Ілля Рєпін, котрий образ козацького писаря писав з Дмитра Яворницького.

Останній писар, що був на Січі на прізвище Глоба, розділив долю кошового Петра Калнишевського. Після зруйнування Січі 1775 року російські війська обох узяли в полон і більше не повернули в Україну.

Такими складними були життєві шляхи козацьких писарів – головних гетьманських помічників, котрі нерідко після чорнильниці та печатки отримували до рук гетьманську булаву. Від писаря до гетьмана – таким шляхом ішли Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Тетеря, П. Орлик. Писарував Петро Дорошенко, котрий у реєстрі 1649 року значиться гарматним писарем Чигиринського полку. Тринадцять років писарем Чернігівського полку був Іван Скоропадський.

Завдяки досвіду, здобутому на посаді писаря, багатьом із згадуваних гетьманів вдавалося вирішувати різні політичні питання. Нерідко влучно написане послання чи лист мали вагомніше значення, ніж перемога на полі бою. Не випадково

запорозьці стверджували, що козакам без писаря як без гетьмана.

(Зв'язки козацьких писарів з Волинню // Матеріали VI Острозької науково-краєзнавчої конференції «Острозька порозі 900-річчя. – Острозька, 1995. – С. 22-24; Козакам без писаря як без гетьмана // Сім днів. – 1995. – № 38. – С. 9).

ЯКИМ ЧОРНИЛОМ ПИСАЛИ КОЗАКИ, А ЯКИМ ЛІКУВАЛИСЯ

В козацькі часи в Європі писали сепією-барвником, добутим із головоногих молюсків (каракатиць). Для деяких вельмож виготовлялося чорнило із порошоків дорогоцінного каміння, а в королівських канцеляріях до рідини для написання додавали навіть золото.

Лікар Анатолій Пастернак дослідив, що в Україні в ті часи найпоширенішим було чорнило з бузини. Його виготовляли за таким рецептом. Стиглі ягоди м'яли, заливали водою (найкраще дощовою), кип'ятили, через 15-20 хвилин рідину зливали в іншу посудину, додавали чистої води і ще раз кип'ятили. Так чотири-п'ять разів. Одержаний розчин настоювали протягом ночі, а наступного дня його переливали у чистий казанок і знову кип'ятили на маленькому вогні, постійно перемішуючи, поки фарба не набуде концентрації рідкої сметани. Потім її розливали у пляшки, додаючи у кожную (щоб чорнило довше зберігалось) часточку залізно-купоросної чи галунової потрави.

Перед використанням фарбу наполовину розбавляли водою – і чорнило було готове. Воно не розчинялося під дощем, не вигоряло під сонцем.

Як свідчать козацькі чорнильніці, в тому числі і екземпляр, знайдений під час археологічних розкопок на місці Берестецької битви, козаки виготовляли різнокольорові рідини для писання. Зелену одержували з листя бузини або польового хвоща, синю – із стебел плавуна пуповоподібного, пурпурову – з ягід крушини

крихкої і коричневу – з її кори. Анатолій Пастернак вказує, що січковий писар при потребі своє перо використовував і як медичний інструмент. А чорнилом не тільки писали, але й використовували його у лікувальних цілях. Так, найкращим засобом від бешихи (рожі) було чорнило, виготовлене з дубових горішків та чорниці. Бузинове пили, додавши столову ложку меду при застудах та нежитях. Ним же виводили лишай, різноманітні захворювання шкіри. Миючи голову, до води козаки додавали чорнило з вільхи та дубових горішків, тому і мали міцне волосся. До речі, відомостей про лисих козаків не маємо, а лише про голених.

Використовували козаки перо для писання і під час лікування. При опіках запорожці брали дерев'яний попіл, вугілля з дубових та липових дров, все це змішували з такою ж кількістю несоленого розтопленого здору, а тоді пером для писання наносили ліки на рану. Кращого медичного інструменту і не придумати.

(Яким чорнилом писали козаки, а яким лікувалися // Сім днів. – 10 серпня 1996. – С.7).

МИКОЛА ГОГОЛЬ – ІСТОРИК

*Перед Гоголем должно благоговеть,
как перед человеком, одаренным самым
глубоким умом и самой нежной любовью
к людям.*

Тарас Шевченко

З цими словами Кобзаря не може не погодитись той, хто прочитав хоча б один твір геніального українця Миколи Васильовича Гоголя. Шевченку його сучасник, колега по перу, був відомий в основному з книг. І хоча обидва Майстри слова по-різному дивились на світ, що є природним явищем, по-різному ставились один до одного, обидва були палкими патріотами України, її багатостраждального народу, цікавились й кохались у минувшині рідної землі.

Інтерес Гоголя до історії проявився ще змалку. У Василівці, на Полтавщині, де пройшло його дитинство, від батьків, які свято зберігали інформацію про предків, Микола дізнався про генеалогію свого роду, його зачинателів та легендарних представників. У селі Кибинці, у маєтку родича Гоголів поміщика Трощинського, він вперше ознайомився з працями про Україну істориків М. Берлінського, Д. Бантиш-Каменського, О. Рігельмана. Під враженням здобутих знань про минуле вже у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька, де майбутній письменник навчався з 1821 по 1828 роки, Гоголь створює свій початковий літературно-історичний твір «Братья Твердославичи, славянская повесть». Перший млинець став глевким. Друзі-гімназисти порадили йому писати лиш вірші. «Белетрист из тебя не вытанцуется, это сейчас видно». На що Микола «совершенно спокойно разорвал свою рукопись на мелкие клочки и бросил в топившуюся печь». Проте невизнання товаришів не зупинило майбутнього літературного класика, автора всесвітньовідомого «Тараса Бульби».

В гімназії Гоголь збирає пісні, думи, балади, прислів'я, приказки, веде записник під назвою «Книга всякой всячины, или подручная энциклопедия». В ній були занотовані найрізноманітніші матеріали: «Мысли об истории в целом», «Кое-что об истории искусств», «Лексикон малороссийский», «Древнее вооружение греческое», «Вирша говоренная Потемкину запорожцам», «Выговор гетмана Скоропадского Василию Скалозубову», «Декрет Миргородской ратуши 1702 г.», «Игры, развлечения малороссиян».

Перший літературно-історичний досвід, збирання та фіксація історичних джерел, безумовно, прислужився Гоголю в Петербурзі, куди він прибув після закінчення гімназії, а історична тематика зайняла чільне місце у його творчості. Наблизило Миколу Васильовича до пізнання таємниць Клію й місце роботи. 3 лютого 1831 року, покинувши службу в Департаменті Уделов, де, за свідченням Пантелеймона Куліша, «Гоголь был плохим чиновником, и, по собственным словам, извлек из службы в

этом учреждении только разве ту пользу, что научился сшивать бумагу», він починає працювати в Петербурзькому жіночому патріотичному інституті (закритому пансіоні з програмою гімназії) на посаді старшого учителя історії. Сприяв цьому тодішній інспектор цього навчального закладу, майбутній ректор Петербурзького університету П. Плетньов, який, до речі, в часи свого ректорства (1845) працевлаштував й Куліша. Молодим панночкам основи історичної науки Гоголь викладав до 1835 року, разом з ними пізнаючи глибини «вчительки життя».

У грудні 1833 Гоголь написав статтю «О преподавании всеобщей истории». Вона була надрукована у лютневому числі «Журнала Министерства народного просвещения» під назвою «План преподавания всеобщей истории». Публікація у головному освітньому часописі Росії свідчила про авторитетність думок автора, який розробив власну методіку викладання курсу всесвітньої історії. «Прежде всего, – зазначає Гоголь, – почитаю необходимым представить слушателям эскиз всей истории человечества, в немногих, но сильных словах и в нераздельной связи, чтобы они вдруг обняли все то, о чем будут слышать, иначе они не так скоро и не в такой ясности постигнут весь механизм истории... Я набрасываю здесь эскиз для того, чтобы показать вместе, в каком виде и в какой связи должна быть история».

Також автор наголошує, що: «Всеобщая история, в истинном ее значении, не есть собрание частных историй всех народов и государств без общей связи, без общего плана, без общей цели... Она должна собрать в одно все народы мира, разрозненные временем, случаем, горами, морями, и соединить их в одно стройное целое; из них составить одну величественную полную поэму... Мир должен быть представлен в том же колоссальном величии, в каком он явился, проникнутый теми же таинственными путями Промысла, которые так непостижимо на нем означились». Термінологія Гоголя виказує його письменницьку натуру та провіденціалістичні погляди на історичний процес.

Робота була написана для представлення міністру народної освіти Уварову як програма майбутнього викладання та для

отримання посади на кафедрі всесвітньої історії Київського університету, процес створення якого проходив саме в цей час. У грудні 1833 Гоголь писав з цього приводу О. Пушкіну: «Во мне живет уверенность, что если я дождусь прочитать план мой, то в глазах Уварова он меня отличит от толпы вялых профессоров, которыми набиты университеты. – Я восхищаюсь заранее, когда вообразу, как закипят труды мои в Киеве. Там я выгружу из-под спуда

Микола Гоголь.

многие вещи, из которых я не все еще читал вам. Там кончу я историю Украины и юга России и напишу всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, не только на Руси, но даже и в Европе нет. А сколько соберу там преданий, поверьев, песен и проч!».

Тоді ж він напише майбутньому першому ректору Київського університету М. Максимовичу, який в той час ще працював у Московському університеті і лише мріяв про кафедру російської словесності у Києві: «Я тоже думал: туда, туда! В Киев, в древний, прекрасный Киев! **Он наш, он не их, – не правда? Там или вокруг него деялись дела страны нашей!** (усі виділення О.Б.) ... Да, это славно будет, если мы займем с тобою киевские кафедры, много можно будет наделать добра». В приватній переписці з Максимовичем Росію він називає «кацапія», а Україну «гетьманщина», так розрізняючи дві Русі. На думку Гоголя «...Южная Россия, под могущественным покровительством Литовских князей, совершенно отделилась от северной. Всякая связь между ними разорвалась; составились два государства, называвшиеся

одинаковым именем – Русью, одно под татарским, другое под одним скипетром с литовцами. Но уже сношений между ними не было: другие законы, другие обычаи, другая цель, другие связи, другие подвиги составили на время два совершенно различные характеры».

На початку 1834 року у трьох російських періодичних виданнях надруковано «Объявление об издании Истории Малороссийских козаков, сочинения Н. Гоголя (автора вечеров на хуторе близ Диканьки)». В ньому накреслено план майбутньої праці і міститься звернення до «просвещенных соотечественников» надати історичні джерела «...летописи, записки, песни, повести бандуристов, деловые бумаги (особенно относящееся до первобытной Малороссии)». Микола Васильович вважав, що не написано ще ґрунтовну історію України. «...Я решился принять на себя этот труд и представить сколько можно обстоятельнее: каким образом отделилась эта часть России; какое она получила политическое устройство, находясь под чужим владением; как образовался в ней воинственный народ, означенный совершенною оригинальностью характера и подвигов; каким образом он три века с оружием в руках добывал права свои, упорно отстоял свою религию; как, наконец, навсегда присоединился к России, как исчезло воинственное бытие его и превращалось в земледельческое; как мало-помалу вся страна получила новые, взамен прежних, права и, наконец, совершенно слилась в одно с Россиею».

В «Объявлении...» Гоголь підкреслює: «До сих пор у нас еще не было полной, удовлетворительной истории Малороссии и народа, действовавшего в продолжении почти четырех веков независимо от России. Я не называю историями многих компиляций (впрочем, полезных как материалы), составленных из разных летописей, без строгого критического взгляда, без общего плана и цели, большую частию неполных и не указавших доньше этому народу места в истории мира. ...Около пяти лет собирал я с большим старанием материалы, относящиеся к истории этого края». В листі до свого друга М. Максимовича, ще в листопаді

1833 року, він вказує: «Теперь я принялся за историю нашей единственной бедной Украйны. Ничто так не успокаивает, как история». «Я весь теперь погружен в Историю Малороссийскую и Всемирную ... Малороссийская история моя чрезвычайно бешена, да иначе, впрочем, и быть ей нельзя. Мне попрекают, что слог в ней слишком уже горит, не исторически жгуч и жив; но что за история, если она скучна!» – наголошує Микола Васильович у листі до професора Московського університету М. Погодіна.

Погодін запропонував Гоголю спробувати свої сили викладача історії у Московському університеті, на що той відповів наступне: «На предложение твое об адъюнктстве (*в Московском университете*) я вот что скажу тебе. Я недавно только что просился профессором в Киев, потому что здоровье мое требует этого непременно, также и труды мои. Вот чем можно изменить мне искание профессорства, которое, если бы не у нас на Руси, то было бы самое благородное звание. Прося профессорства в Киеве, я обеспечиваю себя там совершенно в моих нуждах, больших и малых; но взявши московского адъюнкта, я не буду сыт, да и климат у вас в Москве ничуть не лучше нашего чухонского, петербургского». Щодо «сытости», то Гоголь, як на мене, мав на увазі не лише харч їстівний, але й духовний, який саме в Києві, в українському середовищі наповнював би його душу сповна.

Микола Васильович дуже хотів працювати в першій столиці Русі, він «марив» матір'ю городов руських, линув туди своїми думками, всім своїм серцем. Ще напередодні 1834 року Гоголь писав: «Таинственный, неизъяснимый 1834! Где означу я тебя великими трудами? Среди ли этой кучи набросанных один на другой домов, гремящих улиц, кипящей меркантильности, этой безобразной кучи мод, парадов, чиновников, диких северных ночей, блеску и низкой бесцветности? В моем ли прекрасном, древнем, обетованном Киеве, увенчанном многоплодными садами, опоясанном моим южным прекрасным, чудным небом, упоительными ночами, где гора обсыпана кустарниками, с своими как бы гармоническими обрывами, и подмывающий ее мой чистый и быстрый, мой Днепр. – Там ли?»

Отримавши повідомлення від Максимовича про його призначення на роботу до Київського університету, Гоголь неймовірно зрадів і був переконаний, що скоро опиниться там також. У своїй відповіді другу, 27 червня 1834 року, він, зокрема, зазначав: «Я к тебе буду, непременно буду, и мы заживем вместе... Ты приготовишь там все к моему прибытию и приищешь местечко для покупки, ибо я хочу непременно завестись домиком в Киеве, что, без сомнения, и ты не замедлишь учинить, с своей стороны».

Проте сподівання про плідну працю в Києві не здійснились. Тому з Петербургом Гоголь вирішив пов'язати реалізацію подальших своїх планів. У патріотичному інституті, як особлива винагорода «г-ну Гоголю-Яновському», «сверхкомплектными воспитанницами» стали дві його рідні сестри, а з 24 липня 1834 року він «определен адъюнктом по кафедре истории при импер. с.-петербургском университете». Ось як пояснив те, що залишається у Петербурзі Гоголь Максимовичу: «Я хорошенько разочтя, увидел, что мне выбратъся в этом году нельзя никак из Питера: так я связался с ним долгами и всеми делами своими, что было единственною причиною неуступчивости моих требований в рассуждении Киева. Итак я решился принять предложение остаться на год в здешнем университете, получая тем более прав к занятию в Киеве. Притом же от меня зависит приобрести имя...». В наступному листі до нього Микола Васильович напише: «Перебираюсь на следующий год, и если вы не захотите принять к себе в Киев, то в отческую берлогу, потому что мне доктора велят напрямик убираться; да, притом, и самому становится, чем далее, нестерпимие петербургский воздух. Пожалуйста, разведывай, есть ли в Киеве продающиеся места для дома, если можно, с садиком, и если можно, где-нибудь на горе, чтобы хоть кусочек Днепра был виден из него, и если найдется, то уведоми меня; я не замедлю выслать деньги».

Проте «приобрести имя» історика в Петербурзі, щоб потім відправитись з ним до Києва, Гоголю не вдалось. Він розривався між літературною працею, історичними дослідженнями, теат-

ральними постановками, особистими справами. У «традиційному» листі до Максимовича 23 серпня 1834 року він, зокрема, зазначав: «Я тружусь, как лошадь, чувствуя, что этот последний год, но только не над казенной работой, т. е., не над лекциями, которые у нас до сих пор еще не начались, но над собственными своими вещами». Не обтяжуючи себе лекційною підготовкою, Гоголь звертався до Погодіна з проханням надати йому лекції, які той читав у місцевому університеті. «Весьма недурно, если бы ты отнял у какого-либо студента тетрадь записываемых им твоих лекций, особенно о средних веках, и прислал бы мне теперь же». Як згадують сучасники Гоголя, перші свої лекції Микола Васильович читав з великим емоційним піднесенням, але досить швидко його ентузіазм минув, душа не лежала до викладацької справи. Він вважав, що не знайшов розуміння ні серед викладачів, ні серед студентства. «Я читаю один, решительно один в здешнем университете... Хотя бы одно студенческое существо понимало меня! Этот народ бесцветный, как Петербург».

Викладацька робота Гоголя завершилась 1835-го. У звіті Петербурзького учбового округу за цей рік зазначалось, що ним написані два томи «Истории Малороссии», які до наших днів не збереглись. У збірці «Арабески» опублікований гоголівський «Взгляд на составление Малороссии» (1832), що представляв собою початок задуманої ним праці з історії України. Тут він виклав власне бачення творення України від XIII до XV ст., акцентуючи увагу на важливому значенні географічного чинника. «Но прежде всего нужно бросить взгляд на географическое положение этой страны, что непременно должно предшествовать всему, ибо от вида земли зависит образ жизни и даже характер народа. Многое в истории разрешает география. Эта земля, получившая после название Украины, простирающаяся на север не далее 50° широты, более ровна, нежели гориста... Будь хотя с одной стороны естественная граница из гор или моря – и народ, поселившейся здесь, удержал бы политическое бытие свое, составил бы отдельное государство».

Працюючи в петербурзькому університеті, Гоголь переконався, що дослідження минулого не зовсім його справа. Це він підтвердив і Максимовичу, коли перебував у нього в гостях у Києві влітку 1835 року. «Он, между прочим, откровенно сознался, – згадував київський ректор, – в своем небрежении о лекциях в петербургском университете и жалел очень, что его не принял фон-Брадке (*попечитель киевского учебного округа*) в университет киевский. Я думаю, что именно в это лето начался в нем крутой переворот в мыслях, – под впечатлением древнерусской святыни Киева, который у малороссиян XVII века назывался русским Иерусалимом». 6 грудня 1835 року в листі Погодіну Микола Васильович підсумовує свою працю на ниві викладання історії: «Я расплевался с университетом, и через месяц опять беззаботный казак. Незнанный я взошел на кафедру и незнанный схожу с нее. Но в эти полтора года – годы моего бесславия, потому что общее мнение говорит, что я не за свое дело взялся, – в эти полтора года я много вынес оттуда и прибавил в сокровищницу души».

В той час скарбниця його душі поповнювалась, посеред іншого, й таким важливим історичним джерелом, до якого Гоголь завжди мав особливе ставлення – це українська пісня. Саме зацікавлення нею зблизило Миколу Васильовича з Максимовичем. Любов до рідних пісень, яка увійшла в його серце з раннього дитинства, проніс він через усе своє життя. Збираючи матеріали для «Истории Малороссии», 9 листопада 1833 року Гоголь у листі до Максимовича освідчиться до них у коханні: «Моя радость, жизнь моя! песни! Как я вас люблю! Что все черствые летописи, в которых я теперь роюсь, перед этими звонкими, живыми летописями». 6 березня 1834 року Гоголь напише І. Срезневському: «Я к нашим летописям охладел, напрасно силясь в них отыскать то, что хотел... И потому-то каждый звук песни мне говорит живее о протекшем, нежели наши вялые и короткие летописи. Если бы наш край не имел такого богатства песень – я бы никогда не писал бы Историю его, потому что я не постигнул бы и не имел понятия о прошедшем». В статті «О малороссийских

песнях» (1834) Микола Васильович про значущість пісні рідної землі скаже: «Это народная история, живая, яркая, исполненная красок, истины, обнажающая всю жизнь народа. Песни малороссийские вполне могут называться историческими, потому что они не отрываются ни на миг от жизни и всегда верны тогдашней минуте и тогдашнему состоянию чувств. Везде проникает их, везде в них дышит эта широкая воля козацкой жизни».

Після закінчення викладацької роботи Гоголю видано документ, у якому зазначалось: «Состоявший по установлению в 8-м классе, Н. В. Гоголь, бывший адъютант по кафедре истории при импер. с.-петербургском университете... по случаю преобразования университета остался за реформой с выдачею годового оклада жалования 1836, января 1-го... Аттестован был всегда способным и достойным и во все продолжение своей службы вел себя, как подобает приличному, благородному человеку».

Підсумовуючи здобутки Миколи Васильовича Гоголя в галузі дослідження минулого, необхідно визнати його вплив на розвиток історичної думки. В першій половині ХІХ ст. середньовічна історія Європи загалом та України зокрема була розроблена в російській та українській історіографії недостатньо. Бачачи такий стан справ, Гоголь зробив спробу на науковому рівні підійти до дослідження різноманітних питань минувшини. Він знаходив проблему, окреслював її, коротко намагавсь вирішити. Глибокий аналіз, вивчення він не проводив, проте своїми доробками «змушував» розв'язувати поставлені ним історичні питання. Багато що окреслене Гоголем у майбутньому розвинув Максимович.

Одним з перших Гоголь звернув увагу на паралельний розвиток окремих сторінок української та російської історії, першим наголосивши, що лиш географічний фактор став на заваді самостійному розвитку України як державного утворення. Не заперечуючи спільності Південної та Північної Русі, Микола Васильович досліджував лиш малоросійську частину русіани, намагаючись підкреслити самотність своїх предків, їхні звичаї, традиції та культуру. Про різність малоросів та великоросів

«хохлів» та «кацапів» відкрито говорилось у той час на побутовому рівні. В Петербурзі Гоголя з любов'ю називали «хохликом». «В кругах своїх домашних Пушкин говорил смеясь: «С этим малороссом надо быть осторожнее: он обирает меня так, что и кричать нельзя». Пушкіна його молодший колега шанував надзвичайно, завдячував саме йому створенням деяких визначних своїх творів (зокрема «Ревізора»), присвятив статтю «Несколько слов о Пушкине», в якій називає його справжнім національним поетом. Слова Гоголя про те, що «поэт может быть и тогда национален, когда описывает совершенно сторонний мир, но глядит на него **глазами своей национальной стихии, глазами всего народа**, когда чувствует и говорит так, что соотечественникам его кажется, будто это чувствуют и говорят они сами», – повною мірою стосуються і автора цих слів. Багато хто може погодитись, що, читаючи його безсмертні творіння, не можна звільнитись від думки, ніби це переклад з української.

Українська історіографія не зараховує Гоголя до числа визначних істориків, проте справедливо вважає його будителем історичної думки. Не збереглась його двотомна «История Малороссии», яка, за задумом автора, мала бути принаймні двічі товщою. Не продовжив Гоголь дослідження з історії України. Хоча й він професійно займався історичними дослідженнями минулого рідної землі, які провадив з власного бажання, літературна стихія перемогла в ньому історика. Відомий метр історичної науки М. Костомаров стверджував, що читання саме літературних творів Гоголя («Вечеров на хуторе близ Диканьки», «Тараса Бульбы») було, напевно, першим пробудженням того почуття до України, що дало цілковито новий напрям його діяльності. Продовжувати активні дослідження української історії Микола Васильович перестав весною 1834 року, проте, завдячуючи його невтомній дослідницькій праці, саме тоді світ отримав взамін літературний шедевр – «Тараса Бульбу».

Готуючись до лекцій в університеті, Гоголь глибше пізнавав світову історію. Окремі з них – «О средних веках», «О движении народов в конце V века», «Ал-Мамун» опубліковані в збірнику

«Арабески», де представлено й статтю «Шлецер, Миллер, Гердер» – присвячену визначним німецьким історикам XVIII ст. Гоголь поділяє думку Міллера, **«что народ тогда только достигает своего счастья, когда сохраняет свято обычаи своей старины, свои простые нравы и свою независимость»**. Високо оцінюючи праці усіх трьох дослідників, Микола Васильович все ж таки розглядає їх доробки як літератор, вважаючи, що в них «не доставало високого драматического искусства, которого не видно ни у Шлецера, ни у Миллера, ни у Гердера». Труд самого Гоголя на ниві вивчення проблем середньовіччя дав підставу історику В. Семенову назвати його одним з перших істориків-медієвістів Росії, безпосереднім попередником Т. Грановського». (Останній, до речі, був на похоронах письменника, разом з істориком С. Соловйовим та московськими професорами виносив труну з тілом Гоголя з університетської церкви після відспівування та передав студентам).

Не можна також не погодитись з думкою, що «вероятно Гоголь не достиг бы в литературе столь впечатляющего результата, если бы его художественное мышление не опиралось на фундамент глубокого знания и понимания философии истории, а также на изучение богатейшего фактического материала европейского и украинского средневековья».

До питання Гоголь – дослідник минулого звертало увагу не одне покоління професійних істориків. Це Ф. А. Витберг (Гоголь как историк. – Исторический вестник. – 1892, август), А. М. Пономарьов (М. В. Гоголь як історик. – Наукові записки ЧДУ. – Т.43, вип. 12. – Чернівці, 1961), академік Л. В. Черепнін (Исторические взгляды Гоголя. – Вопросы истории, 1964. – № 1), згадуваний вище В. Ф. Семенов (Гоголь – историк-медиевист // Из истории европейского средневековья. – Москва, 1972), І. Войцехівська (Микола Гоголь і українська минувшина // Київська старовина. – 1994. – № 2.), М. Томенко (Український романтик Микола Гоголь. – Київ, 2009) – Гоголь як дослідник старовини представлений в одному з розділів праці.

Зацікавлення Гоголем-істориком існувало і, безумовно, буде існувати в усі часи, а це лиш підтверджує внесок визначного письменника у розвиток наукової думки. Його історичні доробки, як і літературні шедеври, творились російською, яку Гоголь любив, шанував та збагатив своїми українізмами. Його мислення, ментальність, що передались генетично від предків, формувались протягом століть. У власних творах він зберігав та розвивав, яскраво відчував та передавав дух своїх предків, особливість душі рідного народу. Його ж душу не могла змінити, примусити говорити та співати іншою мовою ніяка сила. Хоча, докоряючи українським поезіям Шевченка, Гоголь у спілкуванні з О. Бодяньським за чотири місяці до смерті стверджував: «Нам,.. надо писать по-русски,.. надо стремиться к поддержке и упрочению одного, владычного языка для всех родных нам племен. Доминантой для русских, чехов, украинцев и сербов должна быть единая святыня – язык Пушкина, какою является евангелие для всех христиан, католиков, лютеран и гернгутеров». І далі продовжував: «Русский и малоросс – это души близнецов, пополняющая одна другую, родные и одинаково сильные. Отдавать предпочтение одной в ущерб другой невозможно».

З гоголівськими переконаннями наприкінці життєвого шляху сьогодні важко багато в чому погодитися не тільки українцям, але більшою мірою чехам та сербам, а також автору цього дослідження як близнюку. Саме в останні місяці життя Гоголь, підсвідомо відчуваючи, готував себе до вічності, проте процес цей відбувався досить складно та болісно. Перебуваючи ще в повному розумінні, одні з останніх слів Майстра звучали все-таки мовою рідної землі, тією мовою, яка зустріла його при народженні на світ: «Негарно ми зробили, негарно, недобре діло». Слова ці мовлені (в ніч з 11 на 12 лютого 1852 року) одразу після того, як Гоголь спалив другий том «Мертвых душ». Останню літературну працю спонукала доля першої. Однозначно у тій книзі оживали виплекані його душею нові думки та образи, котрі мучили його національне сумління, жили у світі, який він бачив **«глазами своей национальной стихии, глазами всего народа»**.

21 лютого душа Миколи Васильовича Гоголя-Яновського відійшла у вічність. «Горьким словом моим посмеюся» – ці слова з книги пророка Єремії, що влучно характеризують творчу справу письменника, написали на його надгробному пам'ятнику в Москві. Гіркота гоголівського звучання йшла з глибини його душі, якій важко було заспокоїтись, постійно терзаючись, бажаючи досягти досконалості. Посеред іншого: туга за рідним краєм, постійні згадки про нього, про його традиції, українську пісню – таким залишився Микола Васильович у спогадах його сучасників. **«О Гоголь! Наш незрівнянний Гоголь!»** – писав Тарас Шевченко... – далі підсумовуючи: «...Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже». Можливо, сміх Гоголя, який стримував його журбу та печаль, був сміхом на рідних руїнах – нездійсненого, і за ним вгадувались притлумлені відчай та розчарування. Така вже, напевно, доля генія – плачучи, стримувати сльози, ховати їх у сміхові...

Історичні джерела не підтверджують перебування Миколи Гоголя на Волині, але у Дубенський замок привів письменник своїх героїв у творі «Тарас Бульба». Таким чином він прилучився до волинської минушини, поєднався з цим краєм, зробив відомим Дубно у світі. Про це пам'ятають вдячні воляняни, низько вклоняючись Великому Українцю Гоголю.

(Здобутки Миколи Гоголя на ниві історичних досліджень // Дубно Гоголю. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю з дня народження Миколи Васильовича Гоголя – Дубно, 2009. – С.46-54; Добутки Миколи Гоголя на ниві історичних досліджень. Загадковий скарб його творчої душі // Сім днів. – № 30. – 31 липня.- С. 6, № 31. – 7 серпня. – С.6, №32. – 14 серпня 2009. – С.6.; Щоб не плакати він... сміявся! // Урядовий кур'єр. – 27 травня, 2009. – №92. – С.7).

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

(За матеріалами першої Костомарівської енциклопедії)

*«...Історія була для нього музеем,
наповненим колекцією рідкісних чи незвичайних предметів»*

(Василій Ключевський)

Ім'я Миколи Івановича Костомарова відоме та шановане у науковому світі. Визначний вчений, викладач, письменник, суспільний діяч – творець масштабної інтелектуальної спадщини, на базі якої зростало не одне покоління дослідників, з якої черпав відомості про минувшину широкий загал пересічних громадян.

Біографія Костомарова, починаючи від народження, його походження, життєві стежини, наукові зацікавлення, громадська діяльність пов'язані з історією українського та російського народів, частиною яких він і був. Народившись на українсько-російському пограниччі, Костомаров зростав у двоетнічному середовищі, де почав ідентифікувати себе з українським світом, який йому був рідний, близький, зрозумілий. Саме відстоюванню самобутності українства Костомаров присвятив свої наукові та суспільні справи. Наскільки можливим було це зробити у тогочасній Росії, він об'єктивно висвітлював історичний розвиток двох руських народностей.

Про Миколу Івановича, його творчу працю, суспільну діяльність написано чимало досліджень, які з різних методологічних позицій оцінюють здобутки вченого та громадянина. Лише із здобуттям Україною незалежності, про яку так мріяв Костомаров, демократизацією російського суспільства стало можливим представляти костомарознавство як наукову спадщину, об'єктивно оцінювати світоглядні позиції вченого, показати його як людину – представника народу, який завжди був головним об'єктом досліджень визначного вченого.

Саме у середовищі сучасних українських істориків, з ініціативи професора Юрія Пінчука, званого дослідника історіографічного набутку Костомарова, при підтримці та за участю російського дослідника Аліка Аббасова побачила світ перша

енциклопедія, присвячена життю та творчості Миколи Івановича Костомарова.

Її вихід приурочено 185-річчю від дня народження історика та письменника. Вона складена з більше як тисячі статей, містить переднє слово, коротку біографію вченого та бібліографію його праць, перевиданих у 1987-1998 роках, двадцять дві ілюстрації. Наклад видання, затвердженого до друку Вченою радою Інституту історії України Національної академії наук, складає 500 примірників.

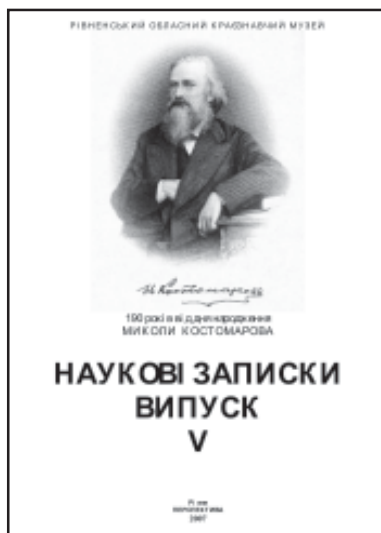
Посеред статей, в яких представлені усі його твори, періодичні та неперіодичні видання, де друкувались праці Костомарова, основні сфери і напрямки діяльності, віхи творчого та життєвого шляху, дано огляд населених пунктів, місцевостей, регіонів, країн, пов'язаних із його біографією.

Тема присвячена волинському періоду у житті Миколи Івановича, загалом аналізується більше як у двадцяти статтях, з них одинадцять висвітлюють історію населених пунктів краю, які відвідав тодішній викладач Рівненської чоловічої гімназії, одна стосується Дерманського православного монастиря, у якому він також побував у той час, дві розповідають про волинські річки, які пов'язані з історією тих місць, де перебував Микола Іванович, одна представляє навчальний заклад, у якому він працював тоді. Також енциклопедія містить статтю про населений пункт Волині (Луцьк), який досить часто згадує вчений у своїх дослідженнях.

У статті «Почитание и увековечивание памяти Н. И. Костомарова» відзначається, що широкі заходи в пам'ять Костомарова відбулись, зокрема, у Рівному в 1992 р. на честь 175-річчя від дня його народження, де пройшла наукова конференція. «По итогам конференции опубликованы фундаментальные материалы «Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації» (Рівне, 1992), а на зданні бившей гимназии (*тепер Рівненський обласний краєзнавчий музей – прим. О.Б.*) была установлена мемориальная доска». Приміщення колишньої гімназії, де викладав Костомаров у 1844-1845 рр., та меморіальна дошка в честь його перебування у Рівному проілюстровані в енциклопедії двома фото 1999 р.

Дубенський замок. Сучасний вигляд.
Липень, 2008 року. Фото О. Булиги.

Матеріали наукової конференції. Відбулась у РОКМ 4 жовтня 2007 року.

Хіросі Катаока – мнс Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського з О. Булигою біля виставки в РОКМ, присвяченої 190-річчю від дня народження Миколи Костомарова. Травень, 2007.
Фото З. Заболотної.

Стосується Волинського періоду в біографії Костомарова і стаття «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 г.», у якій відзначається, що надруковані в «Малороссийском литературном сборнике», виданому 1859 р. в Саратові, пісні, зібрані в період роботи Миколи Івановича у Рівному. Окрема стаття присвячена Волині. У ній наголошується, що з цим історичним краєм «связаны происхождение, жизнь и творчество Костомарова. Его предки, по преданию, пришли с Волыни и укоренились на реке Тихая Сосна, где был построен город Острожжск».

У цілому енциклопедія майже повною мірою представляє волинський період життєдіяльності Костомарова. Слід відзначити, що в ній не представлені лише статті про міста Корець та Гоща, які відвідував під час своїх «пілігримств» Микола Іванович, хоча останній населений пункт усе ж згадується в статті, присвяченій волинському містечку Межиріч.

Створення «Энциклопедии жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817-1885)» має важливе значення у вивченні доробку вченого, літератора, публіциста, громадського діяча та педагога. Безумовно вона зміцнює авторитет одного з найуспішніших істориків ХІХ ст., привертає увагу до його різнопланової спадщини і ще раз підносить ім'я людини, чия біографія тісно пов'язана з Волинським краєм, який він вважав початком родового коріння, який вивчав, де жив зовсім не довгий час, але саме тут здобув натхнення для свого професійного зростання, отримавши матеріали, що в майбутньому використовував у власних дослідженнях.

Волинь пам'ятає Миколу Івановича Костомарова як першого краєзнавця, який активно вивчав її минуле і, що особливо приємно, не лише працюючи з документами, історичними дослідженнями, а особисто відвідуючи краєзнавчі об'єкти, які залишили помітний слід в історії краю та всієї української землі. До його 190-річного ювілею у Рівненському обласному краєзнавчому музеї було відкрито виставку «Микола Костомаров – дослідник Волинського краю», яка висвітлювала період його перебування на території сучасної Рівненщини, представляла

його доробок на ниві історичних досліджень, що створені завдяки й матеріалам, зібраним у 1844-1845 роках. У майбутньому було б справедливо й доречно музею, стіни приміщення якого пам'ятають перебування тут Миколи Івановича Костомарова, присвоїти його ім'я. Те, що сьогодні тут зберігається історичний матеріал Волинської землі, є досить символічним фактом і, напевно, тому логічно було б, щоб головний осередок краєзнавства Рівненщини назавжди ідентифікувався з іменем першого великого краєзнавця цього краю.

Цю ідею підтримали й учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої 190-літтю від дня народження М. Костомарова (травень 2007), пленарне засідання якої відбулось у приміщенні колишньої актовій зали гімназії (тепер експозиційна зала №21 Рівненського обласного краєзнавчого музею). Сподіваємось, що й музейна конференція (жовтень 2007), що проходила у Рівному і була присвячена ювілею Миколи Івановича Костомарова, продовжила справу з вивчення краєзнавчих пам'яток волинського краю, започатковану колишнім магістром історичних наук, старшим учителем історії Рівненської чоловічої гімназії, в майбутньому одним із найвідоміших істориків ХІХ ст.

Не можна не погодитись і з найвідомішим сучасним українським дослідником історіографічної спадщини Костомарова Юрієм Пінчуком, який солідаризувався у своїй думці з Михайлом Грушевським: «Віриться, що кількість українців, в чийй свідомості ім'я Костомарова стоятиме поруч з іншими видатними нашими співвітчизниками, неухильно зростатиме, бо Микола Іванович Костомаров «був і зостанеться батьком Нової України».

(Волинські штрихи до портрета Миколи Костомарова (за матеріалами Першої Костомарівської енциклопедії) // Наукові записки. – Рівне, 2007. – С. 7-8).

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

*«Я – піонер з сокирою важкою:
Терен колючий в рідній стороні
Вирубую трудящую рукою.
Не раз кроплю свою роботу й кров'ю
Та весело так поратись мені»
(Пантелеймон Куліш)*

У серпні 2009 року виповнилось 190 років від дня народження Пантелеймона Куліша. Його біографія пов'язана з різними місцями України, де він жив, працював, творив. Хоча з Рівним Пантелеймона Олександровича пов'язує лише друга половина 1845 року, коли він викладав у місцевій гімназії, про це пам'ятають рівняни. У жовтні 2009 року в обласному краєзнавчому музеї відбулась наукова конференція, присвячена пам'яті цього визначного діяча. Її учасники дізналися про рівненський період життя Куліша, відзначили його здобутки у різних галузях наукової думки.

Саме з Рівного на початку 1846 року Пантелеймон Олександрович переїздить до Петербурзького університету за сприяння ректора цього навчального закладу П. Плетньова, який розпізнав у Кулішеві задатки майстра слова та допоміг зблизитись з російськими літераторами. У 1845 році, в Петербурзі, в часописі «Современник» надруковані перші розділи його історичного роману «Чорна рада, хроніка 1633 року» в російському перекладі, а в дитячому журналі «Звездочка» – «Повесть об украинском народе». Цей твір став головним звинуваченням проти Куліша як члена Кирило-Мефодієвського товариства у 1847 році. Його заслали у Тульську губернію із заборonoю писати та займатись педагогічною діяльністю. Проте саме проблеми освіти українського суспільства чи не найбільше турбували Пантелеймона Олександровича упродовж усього його життя. Не маючи змоги працювати на ниві освіти, повернувшись із заслання, Куліш розгортає журналістську діяльність, друкуючи в петербурзьких виданнях літературні та публіцистичні твори, на сторінках яких він неодноразово звертає увагу на потреби поширення та удос-

коналення освітньої роботи. Він був переконаний, що розвиток освіти, літератури, мови, мистецтва допомагає формувати та розвивати будь-яку націю. Серед проблем національної культури на головне місце Куліш ставив питання навчання українців, відзначаючи, що при допомозі поширення загальної грамотності зручніше всього було б літераторам передати народу більшою або меншою мірою свою освіченість. Повсюдне заведення шкіл для простолюдинів і поширення загальної грамотності в народі, поєднання освіти з виробничою практикою та ремеслом допоможе, вважав Куліш, звільнитись селянам від кріпацтва.

«Своєрідною енциклопедією українознавства, що врятувала від забуття цілу низку шедеврів народного епосу» – дослідники називають Кулішеві «Записки о Южной Руси», про джерела створення яких автор писав: «... сам народ – це така пам'ятка свого минулого життя, яка краще від усякого мистецтва дає змогу пізнати те, як він жив до цього часу». Вихід «Записок...» співпав у часі з поверненням із заслання Шевченка й Костомарова, коли громада петербурзьких українців розпочала робити перші кроки з видання українських книг. Душею тих змагань став Пантелеймон Олександрович Куліш. Він видав своїм новим правописом, так званою «кулішівкою», цей етнографічний збірник, який Шевченко назвав «брильянтом».

На глибоке переконання Куліша життя нації не припиняється навіть з втратою державності, бо вона живе самостійним духовним життям і в чужій державі, зберігаючи національну свідомість, яка виявляється в літературі рідною мовою.

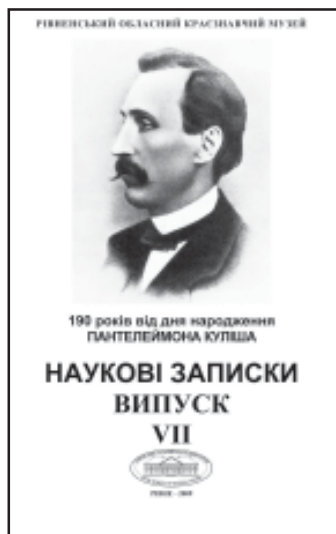
*«Єдиний скарб у тебе – рідна мова,
Залятий для суспільного хижацтва.
Вона твого життя міцна основа,
Певніша над усі скарби й багатства»*

Ці рядки з вірша «До рідного народу» підтверджують неодноразові нагадування автора, що найбільшою цінністю народу є його мова. Як відзначають сучасні дослідники, у погля-

дах на вирішення мовного питання Пантелеймон Олександрович пішов далі своїх попередників, в яких боротьба за розвиток української мови не виходила за межі літератури. Також «П. Куліш розумів, що багата і мелодійна українська мова майже зовсім не розроблена в граматичному відношенні. Враховуючи це, він мріяв про створення такої української граматики, яка справді відповідала б рівневі найдосконаліших європейських». Куліш сприяв і перетворенню української мови на офіційну не лише в школі, але й у державних справах. Ці наміри залишились не реалізовані через горезвісні Валуєвський циркуляр (1863) та Емський акт (1876).

Минулому Україні він присвятив ряд літературно-історичних творів. Після «Михайла Чарнишенка» та «України» з-під його пера у різні роки виходять поеми, присвячені козацькій добі: «Солонія» (повстання Наливайка), «Кумейки» (повстання Павлюка), «Великі проводи» (Хмельниччина). Серед історико-драматичних творів збереглися у цілості: «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай». Найвідомішим літературним твором Куліша стала повість «Чорна рада», в якій він яскраво показав історичну долю України після Хмельниччини. «Це так, – підкреслює сам автор, – як от інколи схопиться завірюха: громом гримить, вітром бурхає, світу Божого не видно, поломле старе дерево, повиворочує з корінням дуби й берези...». Справжню руїну в рідній землі відобразив він на сторінках цього відомого твору.

Найкраща поетична збірка Пантелеймона Олександровича «Досвітки» побачила світ у 1862 році. На думку дослідників: «Звичайно, вона поступалась Шевченковій поезії, але

зачіпала такі струни, яких не торкалась рука великого Кобзаря». Її вихід, одразу після смерті Тараса Григоровича, показав, що саме Куліш намагається перейняти провід у літературній праці українців. Це він підтверджує у поезії «До братів на Україну»

*«Ой, мовчав я, браття,
Словом не озвався,
Поки батько український
Піснею впивався.
Хоч мовчав устами,
Співав я душею,
Та боявся з ним різнити
Кобзою своєю...»*

Йдучи слідами Шевченка, Куліш вагався, чи зможе гідно продовжити працю свого побратима, а тому запитував:

*«Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?»*

Відчуваючи в собі можливості розвитку української поезії, у заспіві до «Досвіток» Куліш вже впевнено стверджує:

*«Ой ударю ж зразу у струни живії:
Прокиньтесь, вставайте, старії й малії!
Віршуванням новим серце моє б'ється, –
Через край із серця рідне слово летється...».*

Пантелеймон Олександрович цінував твори визначних літераторів – його сучасників, представників української літератури: Котляревського, Гулака-Артемовського, Квітки-Основ'яненка, Гребінки; російської: Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Жуковського. Багато в чому він вчився у них, зростав професійно у

їхньому середовищі. У праці «Квітка-Основ'яненко та його повісті» він підкреслює український характер його творів, їх душевність: «Написав Квітка свою повість «Маруся» – і хто не прочитав її, всяке плакало». Куліш був першим біографом та видавцем повного зібрання творів Гоголя, його епістолярної спадщини, яка є першоджерелом у вивченні біографії письменника. Як відзначають дослідники, у перших працях Куліша, присвячених Миколі Васильовичу, – «отношение к Гоголю благоговейно хвалебное».

Неймовірну складність постаті Пантелеймона Олександровича відзначали сучасники та дослідники. Його непослідовність найяскравіше виявилась в оцінці козацтва. Трансформації поглядів Куліша наприкінці 60-х років зумовлені суб'єктивним чинником, а саме запальною вдачею та переконанням в істинності власних думок. Козацький та гайдамацький рух, його ватажків він засудив як деструктивну, руйнівну силу. Це привело Куліша до критики Шевченка й Гоголя, Максимовича й Костомарова, інших авторів за їхні погляди на минуле української національно-визвольної боротьби. Найбільш масштабна його науково-історична праця тритомна «История воссоединения Руси» критично була зустрінута істориками. На її сторінках Куліш різко засудив козаччину, називаючи її «колючим будяком на українській історичній ниві». Спроба полеміки відомих учених з автором стосовно аналізу ролі козацтва в українській історії через безкомпромісність суджень Пантелеймона Олександровича привела його до ізоляції від колишніх колег, з якими він поділяв свої погляди ще в часи Кирило-Мефодієвського братства. Вже в 90-ті роки за сприяння відомого російського історика В. Ключевського видано працю Куліша «История отпадения Малороссии от Польши», проте ця робота за відсутністю використання широкого кола історичних джерел пройшла майже не поміченою у науковому світі. Працюючи з історичними джерелами, аналізуючи події, висвітлені на їх сторінках, Куліш мав на них власний погляд та оцінку, проте не знайшов підтримки у більшості вчених. В історичній науці він запам'ятовується як дослідник козацьких літописів. Назва одного з них – «Літопис Самовидця» увійшла до наукового обігу з «легкої руки» автора «Чорної ради».

Наприкінці життя Пантелеймон Олександрович зосередився на перекладацькій діяльності, залишивши нащадкам твори Шекспіра, Шиллера, Байрона, Гете, Скотта українською мовою. Також він поновив майже повністю власний переклад Біблії, який згорів восени 1886 року на хуторі Мотронівка, де, відмежувавшись від громадських справ, мало з ким контактуючи, він жив. До речі, одну з своїх праць «Значеніє Преп. Іова», опубліковану в «Газеті Гатцука» (1875 №45-47), він присвятив відомому волинському святому Йову Желізу. Не проста праця з перекладу Біблії в майбутньому ще раз опосередковано поєднала ім'я Куліша з Волинню та приміщенням Рівненської чоловічої гімназії, де колись він недовго працював. Справа в тім, що у квітні 1919 доля привела сюди й Івана Огієнка, який також з часом удостоївся честі доносити святе письмо своїм землякам рідною мовою. Перебування Куліша та Огієнка у Рівному, їхня майбутня перекладацька праця повертає нас і до першого подібного перекладу, здійсненого на Рівненщині ще у далекому 1561 році і сьогодні відомий як українська Першокнига – Пересопницьке Євангеліє. Можливо, ці історичні факти в майбутньому якимось чином реально сприятимуть вшануванню на рівненській землі усіх перекладачів святого письма українською. Зараз ми лише низько вклоняємось їм, дякуємо й Пантелеймону Олександровичу Кулішу – «одержимцю духа», «апостолу української ментальності». Пам'ятаймо слова, що стосуються його і влучно характеризують Кулішеву спадщину: «Україна – ось, що в епіцентрі постійної і незаперечної любові поета».

Сьогодні Куліш залишається повністю непрочитаним, а значить непізнаним. Його різноплановий, багатобарвний та колоритний спадок у повному обсязі лише очікує на свій прихід до читача та осягнення протиріч його творчої душі. Мрії про 50-томне видання Кулішевих творів залишаються і тепер не реалізовані. Найвагомішим є його доробок на ниві українського слова, що дало можливість високо оцінити літературну творчість цієї непересічної особистості. Тому закінчити хочеться словами, що представляють його, найперше, як літератора:

«Пантелеймон Куліш належить до ряду найвизначніших українських письменників. Правда, не однією своєю думкою, не одним незвичайним поглядом, не одним гострим словом («гарячий» Куліш звали його в товаристві) болуче вражав він не раз українське громадянство, – все-таки небуденний його літературний талант, ширина ідейних кругозорів, багатство питань, які його цікавили й захоплювали, і слідом за тим різномірність його творчої письменницької діяльності, – все це дає йому право зайняти одне з найбільш почесних місць в історії українського письменства».

(Знавець та виразник українського духу // Наукові записки. – Рівне, 2009. – С. 4-7; Найбільший скарб // Слово Просвіти. – ч.31 (512), 6-12 серпня 2009. – С. 11).

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО

Володимир Галактіонович Короленко – визначний письменник, публіцист, гуманіст. Його ім'я шанує як батьківська українська земля, так російська, в літературі якої він став класиком.

Творча доля Короленка схожа до біографій Миколи Гоголя та Миколи Костомарова, які в XIX ст. були визнаними геніями на літературній та історичній нивах. Усі троє все життя пам'ятали своє українське походження, визнавали себе українцями, вирізнялись своїм українством у власних доробках, своєму мисленні, діях, ставленні до розвитку суспільства та подій, що у ньому відбувались. Праці цих Великих Українців створювались у переважній більшості російською мовою, яка була не лише мовою державною, але й мовою спілкування тодішньої інтелігенції. Мову рідного народу ці три українські російськомовні культурні «богатири» пам'ятали, захищали та поважали. Життєві дороги двох Микол та Володимира завжди повертали до України. Можливо, саме тут вони отримували натхнення, енергетичне підживлення та можливість сповна реалізувати даний їм талант.

Володимир Короленко в цієї точки зору мав особливу стежину, яка пролягла через Житомир, Рівне та закінчилась на рідній землі серед українського народу в Полтаві. Як згадував Володимир Галактіонович, на все життя він запам'ятав українську народну пісню:

*«Бурлак робить, заробляє,
А хазяїн п'є, гуляє,
Гей! Гей! Яром за товаром,
Та горами за волами...
Тяжко жити з ворогами»*

Її співав українець, учитель російської словесності Рівненської чоловічої гімназії Веніамін Васильович Авдієв, котрий виховав у майбутньому письменнику любов до російського слова та літератури, в якій він зайняв одне з провідних місць. Українопольське походження, атмосфера російської держави змушували юного Володимира вести пошук не стільки етнічної приналежності, як вітчизни. «И если впоследствии я уже сознательно нашел свою родину, – писав Короленко, – то это была уже не Польша, не Украина, не Волынь, не Великороссия, а великая область русской мысли и русской литературы».

За визнанням письменника, Шевченка він «научился понимать и любить лучше и глубже, когда впоследствии подошел к нему с идеями, вынесенными из литературы «москалей». Віддавши усього себе «московській» літературі, творячи її, в своїх творах він повертався в Україну, де, окрім українців, жили євреї, поляки, росіяни, права яких він захищав у своїх літературних та публіцистичних працях. Так само, проживаючи на теренах Росії, переконаний правдошукач та захисник гнаних, Короленко в пресі підтримував голодаючих російських селян, «розоряемых кустарей», переслідуваних сектантів, удмуртів, звинувачених у ритуальному вбивстві. Він цінував релігійні переконання, культурні особливості різних народів. Яскраво це виявилось у захисті галичан від переслідування їх російською владою. «Невже наше

православ'я, – писав Володимир Галактіонович, – може бути підтримане лише тиском. А російська мова, наша багата і прекрасна література, – невже вони потребують придушення іншої, спорідненої мови і спорідненої культури, що відіграли таку роль у віковичній боротьбі галичан за своє слов'янське обличчя?».

Вільнодумство Короленка ще у двадцятирічному віці спричинило до виключення його з Петровської сільськогосподарської академії. Пізніше він відбуває перше заслання, яке переростає в друге і третє, що склало майже ціле десятиліття. Далі проживає в Москві та Петербурзі і все ж таки повертається на Україну, де творить до останніх днів життя.

Майже тридцятирічна розлука з Україною не перервала духовний зв'язок письменника із землею, де закопана була його пуповина. Українська тема, події в Україні – основа сюжету багатьох тогочасних літературних творів письменника. Це «Без язика», «Сліпий музика», «Сон Макара», «У поганому товаристві» та ін. Саме останній твір, відомий більше як «Діти підземелля», є згадкою про місто, в якому він жив та навчався у 1866-1871 рр. Про це оповідання в одному зі своїх листів Короленко писав: «Багато які риси взяті з натури, і, між іншим, саме місце дії описано зовсім точно з міста, де мені доводилось закінчувати курс». В образі судді у цьому творі можна розпізнати риси, що властиві були характерові його батька, який працював суддею, а в 1868 році помер і похований на рівненському кладовищі Грабник. До речі, Галактіон Короленко вів свій родовід від Миргородського полковника, і переїзд письменника до Полтави у 1900 році був справжнім поверненням на батьківщину своїх предків.

Два десятиріччя, прожитих у Полтаві в щирому українському середовищі, ще сильніше наблизили його до минулого та сучасного України. У 1901 році Короленко надсилає до журналу «Русское Богатство» нові біографічні матеріали про Тараса Шевченка у зв'язку з сорокаріччям від дня смерті поета, якого завжди шанував. Увагу юного Володимира до творчості Кобзаря звернув все той же викладач рівненської гімназії Веніамін Авдієв, який виховав у ньому також любов до творів Некрасова, Тургенєва,

Добролюбова. Ще у 1880 році, перебуваючи у Вишневолоцькій політичній тюрмі, за фіктивним обвинуваченням у спробі втекти із заслання із В'ятської губернії, він бере участь у проведенні вечора пам'яті Шевченка, організованого ув'язненими. 1894 року Короленко обраний до складу організаційного комітету з відзначення 33-х роковин від дня смерті Шевченка в Петербурзі. Зацікавлення Шевченком, повага до його творчості, закладені у Рівненській гімназії, супроводжували Володимира Галактіоновича усе життя. Так як і Шевченко, Короленко все життя чесно, об'єктивно показував різноманітні сторінки життя українського та інших народів. Володимир Галактіонович особисто вчився у Кобзаря, захоплювався його талантом, перекладаючи твори, намагався зрозуміти Тарасову творчість. «Я пишу не критичну статтю і не літературну розвідку, – вказував письменник, – а тільки намагаюсь відновити враження, яке молодь мого покоління дістала з свого тодішнього (правда, неповного) знайомства з найпоширенішими творами Шевченка. Чи правильно передаю його? Думаю, правильно. Це були любов і захоплення». У 1914 році, перебуваючи у Франції, він надсилає в Україну телеграму з нагоди 100-річчя від дня народження Шевченка: «Просимо передати наше сердечне привітання всім, хто шанує пам'ять великого українського поета».

Короленко завжди виступав на захист української мови, визнавав її самобутність. В одному з листів 1902 року він відзначив: «Факт полягає в тому, що малоруська мова не є тільки особливою говіркою (як вологодське або ярославське наріччя), а самостійне відгалуження старого слов'янського кореня». Короленко, живучи в Полтаві, познайомився з Михайлом Коцюбинським, подружився з Панасом Мирним, листувався із Гнатом Хоткевичем. Володимир Галактіонович високо цінував вклад Котляревського у становлення української літературної мови, наголошуючи, що «... він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мовою літературною і українське слово... з його легкої руки зазвучало так голосно, що звуки його розійшлись по всій Росії. Ним згодом співав свої пісні кобзар Шевченко».

Короленко відкрито засуджував шовіністичну політику царського уряду щодо подій 1903 року, коли на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві було заборонено виголошувати промови українською мовою «... до подальших проявів того ж вандалізму, – підкреслює Володимир Галактіонович, – який виявився у наступні роки у вигляді закриття освітніх закладів, газет і журналів українською мовою та оголошенні «мазепинством» найзаконніших елементарно-культурних прагнень українців».

Івана Мазепу в тогочасній Росії аксіоматично називали зрадником. І Гоголь, і Костомаров, а також Короленко цього не заперечували. Усе ж таки усі троє мали особливе ставлення, яке відрізнялось від інших російських інтелігентів, до «хитрого малоросійського гетьмана Івана Степановича Мазепи» – людини, яка, на думку Короленка, очолювала національно-українську партію. Також усі три Майстри у своїх творах підкреслювали устремління українців до свободи та власної державності. «...беззащитная, открытая земля эта была землей опустошений и набегов, местом, где сшибались три враждующие нации, уважена костями, утучнена кровью...и потому в ней мог образоваться только народ воинственный, сильный своим соединением, народ отчаянный, которого вся жизнь была бы повита и взлелеяна войной», – зазначав Гоголь. «Україна, або інакше Малоросія, – писав Короленко, – лежала на межі диких полів, що відокремлювали Росію і Польщу від татарського Криму і Туреччини. Це становище буфера між чотирма державами виробило особливий національний характер українця – волелюбний і войовничий, а також особливу політику, яка кидала Україну навперемінно під опіку то одного, то іншого з сусідів, що ворогували між собою». Микола Костомаров додає до волелюбності українця (якого називає южноросом) й ті риси, що жили в ньому з княжих часів. «Этот дух терпимости, отсутствие национального высокомерия перешел впоследствии в характер казачества и остался в народе до сих пор». Як справжній українець Короленко вирізнявся розумінням чужого болю та горя, не тільки співчував йому, але й засобами слова намагався допомогти. Ніколи

Володимир Галактіонович не ставив вище якусь націю, а, навпаки, стояв на захисті «малих» народів Російської імперії. У 1916 році він заявив: «Я считаю то, что претерпевают евреи в России и Румынии, позором для своего отечества, и для меня это вопрос не еврейский, а русский».

За своєю суттю Короленко був завжди демократом, захищав ображених і скривджених, цьому сприяло й українсько-польське походження письменника, ментальність закладена генетично. Ще Костомаров наголошував: «Если южнорусский народ дальше от польского, чем от великорусского по составу языка, то зато ближе к нему по народным свойствам и основам народного характера». Увібравши в собі найкраще від своїх предків, віддаючи себе російській літературі, що стала для нього рідною, Володимир Галактіонович Короленко все життя відстоював ідеали справедливості, людяності та любові. Живучи в час руїнації Російської імперії, він висловлював власні думки стосовно майбутнього України та Росії. «Я не вважаю себе політиком. В які конкретні форми виллюються майбутні відносини Росії і України, чи буде це федерація чи автономія, чи для цього доведеться придумувати ще який-небудь новий термін, – я не знаю. Але щоб це не було, – поворот до минулого неможливий, і в основу повинна лягти у всякому разі свобода національної культури». Короленко прийняв Центральну Раду як законну владу України, про зміну наступної влади він напише: «Стався переворот – прийшла «гетьманщина». Письменник не підтримував Денікіна, за якого «... українську мову оголосили «галицькою» або просто «собачою». «Денікінців я вже бачив. Не думаю, що врангелівці багато чим від них відрізняються...». Майбутнє Росії він вбачав «... у вигляді свого роду федерації, на зразок американських штатів».

У грудні 1921 року, сумуючи з приводу смерті письменника, газета «Вісті» назвала його «Великим людинолюбцем», людиною майбутнього, людиною того часу, коли щезне міжкласова борня, щезне насильство...». Червоний терор, покликаний реалізувати теорію класової боротьби, був засуджений Короленком у його

епістолярній спадщині, зокрема в полеміці з більшовицькими вождями. Усе своє життя він був противником знущання над особистістю, поборником вільного розвитку всіх народів. У приміщенні, де сьогодні знаходиться Рівненський обласний краєзнавчий музей, в період, коли тут розміщувалась чоловіча гімназія, її найвідомішим учнем став випускник 1871 року, який закінчив цей навчальний заклад із срібною медаллю. Це і був Володимир Короленко. Тут зростав і формувався світогляд майбутнього генія, ці стіни пам'ятають його голос.

Нещодавно в Полтаві, на подвір'ї літературно-меморіального музею Володимира Короленка, урочисто відкрито пам'ятник видатному письменнику, публіцистові та правозахиснику. Таким чином ще раз було вшановано його пам'ять. У наш час творче надбання Володимира Галактіоновича потребує також подальшого вивчення та аналізу.

Короленко був людиною свого часу, який він, проте, випереджав, завжди відстоюючи загальнолюдські цінності, вбачаючи в свободі особистості свободу народів та усього людства. В Україні ім'я її сина завжди пам'ятатимуть та шануватимуть. Подібно до Гоголя та Костомарова, Короленко завжди йменуватиметься Великим Українцем. Як писав сучасник письменника Г. Коваленко: *«Безпідставні всі нарікання й жалі, чому він не був українським письменником? І з другого боку, – пам'ять і честь, і славу його зневажають ті, що хотітимуть використати його славетне ім'я для боротьби з українською культурою. У мирі і добрій згоді він з поступовим українством жив і почив, і земля українська прийняла його прах. Нехай же ніхто не наважиться руйнувати і плямити той мир і згоду довіку».*

(Поборник правди та справедливості // Наукові записки. – Вип. VI – Рівне, 2008. – С.9-13; Поборник справедливості // Слово Просвіти. – № 37. – 11-17 вересня 2008. – С.8; <http://prostir.museum/persons/ua/?id=56>).

Учасники рівненської музейної конференції, присвяченої 155-літтю В. Короленка, під час відвідин музею письменника. Жовтень, 2008. Житомир. Фото О. Булиги.

Меморіальна дошка на приміщенні Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Матеріали наукової конференції. Відбулась у РОКМ у жовтні 2008 року.

Панорама Свято-Успенської Почаївської лаври. Фото С. Клименка.

ВАСИЛІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ СВЯТО-УСПЕНСЬКОЇ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

Посеред усіх дослідників історії Почаївського монастиря особливе місце належить Василю Левицькому, який присвятив минувшині цієї Волинської обителі значну частину своїх робіт. Нам не вдалось віднайти інших тем, окрім почаївської, які він вивчав би.

Свій шлях з дослідження історії Почаївської лаври Василій Левицький розпочав ще будучи студентом Київської Духовної Академії (КДА). Його курсова робота “Почаевская Успенская лавра в XVI-XVIII веках” (1597-1833) підготовлена у 1909 році. Вже це перше студентське дослідження отримало схвальну оцінку відомого тогочасного церковного історика Ф. Тітова, який зокрема на сторінках “Волинских епархиальных ведомостей” (ВЕВ) відзначав: “Самое главное и ценное достоинство труда студ. Левицкого составляет его документальность и обилие новых фактов и оригинальных суждений по главным вопросам, касающимся истории Почаевского монастыря”. Ф. Тітов наголосує на важливості думок автора про час та причини переходу Почаївського монастиря з православ’я в унію. Публікація рецензії на студентську курсову роботу була винятком для ВЕВ, проте, як зазначалось у редакційній примітці: «Печатается этот отзыв в виду его авторитетного значения для всех интересующихся историей Почаевской Лавры».

Ф. Тітов, проаналізувавши усі п’ять розділів дослідження В. Левицького, вказує, що цей його доробок міг би бути надрукованим і буде корисною церковно-історичною працею. Професор Ф. Тітов опікувався студентом В. Левицьким ще під час написання його курсової роботи. В Центральному Державному Історичному Архіві України зберігається «Сборник документов по истории Почаевской Лавры за 1631-1756 гг., подготовленный студентом Киевской Духовной Академии В. Левицким, сверенный проф. Ф. Титовым». Він містить виписки з кременецьких і луцьких гродських книг, бібліотеки КДА та архіву Почаївської лаври.

Рукопис, так як і курсову роботу, Левицький поділив на п'ять частин. В окремих місцях зазначається: “Переписывал и переводил студент В.Левицкий. Проверял пр. Ф. Титов”. Також вказуються дата, зокрема “1908-IX.30” та “1908 X. 2.” На одній з сторінок є помітка, ймовірно Ф. Тітова, у якій наголошується: “Для нас важно то, что составитель наряду с описанием документов делает свои замечания по поводу различных предметов касательно монастыря. Эти невольные замечания проливают много света для понимания некоторых вопросов истории Лавры». Саме у курсовій роботі студент 4 курсу КДА Василій Левицький виклав свої думки та судження стосовно історичного розвитку Почаївського монастиря, причин та часу переходу в унію. Він, зокрема, відзначає: “...на основании тщательного исследования рукописей этого времени и исторических событий, происшедших в то время в Почаевском монастыре, мы приходим к тому несомненному выводу, что момент перехода монастыря (в унію – прим. О. Б.) нужно отнести к 1712 году». Переконливі докази, наведені Васи́лієм Левицьким, заперечили існуючу на той час думку про 1721 рік – дату зміни юрисдикційної належності Почаївської обителі. Також тодішній студент виступає з критикою своїх попередників, дослідників історії монастиря. “Необходимо также отметить, – вказує В.Левицький, – одну отличительную черту труда Арх.Амвросия – его некоторую тенденциозность к униатамъ... они очень много сделали для устройства и укрепления Почаевской обители, и далеко не с такой фанатической нетерпимостью к памятникам православного периода, как это изображает автор. Труд Хойнацкого в исторической своей части мало вносит что-либо новое и является компиляцией последнего”.

Поділивши історію монастиря на два періоди, – 1597-1712 рр. – православний та 1712-1831рр. – уніатський, автор після аналізу документальних джерел приходить до висновку: “В I період Почаевский монастырь совершал свое служение русскому народу тем, что являлся религиозно-просветительным центром для Волынского края... С переходом в унію все внима-

ние обратил на материальное благополучие, на внешнее устроение и украшение – но дух древнего благочестия в нем погас”.

Після виходу схвальної рецензії проф. Титова на працю студента Левицького у часописі “Волынские епархиальные ведомости” почали друкуватись статті вже кандидата богословія В. Левицького. Однією з перших є публікація документа XVII ст., в якому називаються імена перших почаївських ігуменів. Як свідчить документ, ігумен-грек брав участь у похованні фундаторки Почаївського монастиря Анни Гойської, після нього недовго ігуменами були Кипріан та Федор, після них довголітнім ігуменом Гори Почаївської став Йов Желізо.

Саме постаті Йова Желіза присвятив ряд своїх досліджень В. Левицький. Він вивчив джерела, які розповідають про діяльність почаївського настоятеля (ВЄВ ч.н. № 81, 1909, с.166-174), зокрема дослідник вказує, що постать Желіза пошановувалась як у православну, так і в уніатську добу існування обителі.

Думка про те, що василіани вороже ставились до пам’яток православного періоду, вказує Левицький, є глибоко несправедливою. “Только базилианам мы обязаны сохранению тех многочисленных памятников доуниатского периода Лавры... Глубоко почитали базилиане также память преподобного Юва как основателя Почаевского монастыря”... “почитания преподобного Юва и при базилианах было, но, конечно, не явное и открытое, последнее они и добивались”.

І після зібраного документального матеріалу для курсової роботи В. Левицький продовжив вивчати архівні матеріали з історії почаївського монастиря. Про це свідчать його помітки на документах. Зокрема записи чорним чорнилом “читаль В. Левицький”, “1910 г. 4 февраля”. На інших аркушах є помітки синім, червоним олівцем “78 арк.”, “+ надо переписать”, “+ переписать”. Такі помітки повторювались неодноразово. На більшості документів справи про грошові надання Почаївському монастирю від поміщиків Домашевських є помітки простим та синім олівцем.

Продовжуючи вивчати почаївські документи, В. Левицький вів підготовку до публікації збірника, який побачив світ у

1912 р. у Почаєві з вступною статтею упорядника, написаною ним 1 листопада в Дермані, де, найімовірніше, тоді проживав дослідник. Позначення, що це перший том вказує, що до нього не увійшли усі документи, опрацьовані Левицьким. Подальші історичні події – Перша світова війна, перехід Волині до складу Польської держави, не дали змоги опублікувати наступний збірник. Можливо, це було пов'язано з фінансовою стороною. Все ж таки Левицький продовжує публікувати свої дослідження, присвячені історії Почаївського монастиря.

У своїх статтях, опублікованих у ВЕВ, дослідник приділяє увагу першим крокам існування Почаївської обителі, питанню покровительської допомоги монастирю, проте найбільше його цікавило питання зміни юрисдикційної належності, переходу монастиря від православ'я до унії. Цю проблему він висвітлив у праці “Игумен Иосиф Саевич и переход Почаевской Лавры в унию”, яка була опублікована в збірнику «Труды императорской Киевской Духовной Академіи» кн. VII-VIII за 1916 рік. Також це дослідження друкувалось на сторінках ВЕВ.

Опрацьовуючи документи Почаївського архіву, ще будучи студентом КДА, Левицький зробив помітку червоного кольору. “В. Левицький” на документі “Список вещей И. Саевича, оставшихся в монастыре Почаевском”. Постаць Саєвича особливо цікавила дослідника у зв'язку з тим, що попередники Левицького арх. Амвросій та прот. А. Хойнацький підозрювали Йосифа Саєвича “в наклонности к унии”, проте, як наголошує В. Левицький, – “но при более близкомъ знакомстве съ его личностью оказывается, что он не только не имелъ никакой склонности къ унии, но былъ злейшимъ врагомъ ея и вель съ нею борьбу везде, где могъ”. «Человекъ строгий, даже суровый, – продовжує Левицький, – в личныхъ отношенияхъ къ братии онъ былъ непоколебимъ въ своихъ религиозныхъ убежденияхъ и глубоко преданъ православнои вере”.

Велике значення у збереженні православної віри в Почаївському монастирі, підкреслив В. Левицький, мала грамота, яку “выхлопотал” у польського короля Йосиф Саєвич, перебуваючи навесні 1700 р. у Варшаві. Згідно з нею було надано

“свободу богослуженія Восточного исповіданія...” Король брав під своє покровительство монастир від посягань з боку “... митрополитовъ, епископовъ, игуменовъ, в соединении с Римской церковію...”.

Підкреслюючи виразні антиунійні погляди Й. Саєвича, Левицький приводить витримку з одного з його листів: “Все, что Всемогущий Богъ предназначилъ, мы охотно примемъ, только одной унии и всехъ ея дель не хотимъ и отрекаемся, хотя она к намъ очень напрашивается, но мы никакого снисхожденія оказать ей не хотимъ, потому что она намъ не нужна”.

Подальші дослідження автора, присвячені історії Свято-Успенської Почаївської лаври, поки що не віднайдені. Не з’ясованою залишається й доля дослідника. Відомо, що Василь Ферапонтович Левицький згідно з “Пам’ятною книгою Волинської губернії на 1914 рік” був викладачем Дерманської церковно-учительської школи, яка з січня 1919 року була перетворена на Дерманську Українську учительську семінарію. Як вказує дерманський дослідник Федір Єфімчук, “у Дермані доживав свого віку Василь Ферапонтович Левицький з сім’єю”. За свідченням дерманців, він помер у 30-ті роки ХХ ст. й похований на місцевому цвинтарі.

Дослідницька спадщина Василя Левицького, безумовно, потребує детального аналізу. Дана розвідка, можливо, стане початком вивчення його праці, присвяченої історії найбільшої християнської обителі Волинського краю.

(Василь Левицький – дослідник історії Свято-Успенської Почаївської лаври // Історія очима молодих дослідників. – Рівне, 2007. – Вип. II. – С. 229-233).

ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ – ЗБИРАЧ НАРОДНИХ СКАРБІВ

*Моїм правилом в житті було –
працюй, працюй, не дивлячись вперед і не
озираючись назад; працюй, не чекаючи ні
звідки і ні від кого ні нагороди, ні подяки;
працюй доти, доки служать тобі руки й
доки б'ється живе серце в твоїх грудях,
працюй на користь свого народу і на
благо Батьківщини, дорогої тобі.*

Д. І. Яворницький

*Д.І.Яворницький (1855-1940) – одна
з найсвоєрідніших постатей і один з
найцільніших характерів, які я зустрічав
на своєму не бідному на цікаві зустрічі
шляху.*

М.Т.Рильський.

Мов живого, його згадували усі, хто знав, хто зустрічав. Тільки люди справжнього таланту справляють завжди таке враження: вічно живих. Це був учений і діяч з широким колом інтересів, археолог, фольклорист, етнограф, лексикограф, письменник-прозаїк, який пробував свої сили й у віршуванні.

Катеринославський (Дніпропетровський) історико-археологічний музей, яким Дмитро Яворницький керував протягом багатьох літ, був його улюбленою дитиною, якій він віддав усього себе, це було поле невсипущої його праці.

Його інтереси були різнобічні – це допомагало йому спілкуватись і мати дружні стосунки з багатьма різними людьми: Миколою Лисенком та Володимиром Короленком, Іллею Рєпіним та Львом Толстим, Марією Заньковецькою та братами Тобілевичами, Миколою Старицьким та Лесею Українкою. Знайомство з Рєпіним вилилось у те, що Яворницький навіть позу-

вав йому в образі січового писаря у відомій картині художника. Схожість цього образу з натурщиком була такою разючою, що Лев Толстой впізнав Яворницького під час залізничної подорожі в одному вагоні.

Позбавлений у 80-ті роки XIX ст. можливості жити і працювати на рідній землі, Дмитро Іванович увесь час не полишав надії повернутись в Україну. З Середньої Азії він писав: “Якби можна було приліпитись мені...чи там писарем, чи там членом яким у городі Катеринославі, – умер і не пішов би геть з нього”. У липні 1905 р. він таки повертається в рідне місто, де стає директором місцевого музею. До 5 тисяч експонатів, що були в музеї, було додано ще 75 тисяч, більшість з яких вчений добув, подорожуючи колишніми запорозькими містами і селами, або під час археологічних розкопок. Також у цей час Дмитро Іванович очолює катеринославську “Просвіту”, намагаючись боронити українську культуру від чорносотенного “терору”.

Значну увагу Яворницький приділяв археологічним дослідженням. Розшукуючи козацьку спадщину, він не шкодував ні своїх коштів, ні сил, ламав руку, тонув у Дніпрі, під час розкопок був засипаний землею і тяжко поранений і все ж знову продовжував відшукувати давні скарби. Готуючись до XIII Всеросійського археологічного з'їзду, професор Яворницький за власний рахунок протягом трьох років дослідив величезну площу, знахідки з якої експонувались на виставці цього наукового форуму, що проходив у Катеринославі, а пізніше стали надбанням музею. Робота в галузі археологічних досліджень була для вченого не просто виконанням покладених на нього обов'язків – то була поезія життя. Під час проведення розкопок Яворницький здобував не лише археологічні матеріали від місцевих жителів, які допомагали у пошуках, він дізнавався про багато фольклорних та етнографічних пам'яток.

Багато років копіткої подвижницької праці віддав Яворницький краєзнавству. 830 пісень опублікував він у збірці “Малороссийские народные песни, собранные в 1878-1905 гг.” Чимало з них дійшли до нас не тільки в словах, а й у нотних записах,

оскільки Дмитро Іванович записував з голосу виконавця і тексти, і мелодію. Вчений зібрав до 60 тисяч слів, раніше не зафіксованих лексикознавцями. 1920 р. вийшов I том його “Словника української мови”. Допитливий і наполегливий дослідник, Яворницький отримав дозвіл Синоду на право оглядати старовинні церкви й відбирати художньо-історичні цінності, що перебували в Катеринославській єпархії. Протягом лише 1906 р. Яворницький зібрав понад 600 експонатів, переважно XVIII ст.

Завдяки клопотанням Яворницького до музею прибули картини з Російської Академії Мистецтв, надходили подарунки від І. Репіна та інших приватних осіб. 1909 р. з ініціативи директора для музею було куплено в селянки Мазаєвої з села Капулівки ділянку землі, де поховано кошового отамана Івана Сірка. Тоді ж встановлено в Кодацькій фортеці пам’ятник Б. Хмельницькому, а біля Ненаситецького порога – меморіальну дошку в пам’ять про загибель біля Дніпрових порогів 972 р. князя Святослава.

1910 р. Яворницький власним коштом виїхав до Єгипту, щоб ознайомитись зі зразками музейних будівель, техніки та архітектурного стилю. У 1912 р., за планом Каїрського музею, було розпочате будівництво нового приміщення Катеринославського історико-археологічного музею, яке не вдалось добудувати у зв’язку з початком Першої світової війни.

Увесь час Яворницький не міг задовольнитись уже здобутим, прагнув набувати для музею все нові й нові експонати. Так, було зацікавлено відомого художника-баталіста академіка Самокиша у написанні картини “Бій під Жовтими Водами”, завдяки чому музей збагатився ще одним експонатом.

Музей для Дмитра Івановича був не стільки місцем роботи, як храмом культури, де він не просто керував культурним закладом, а священнодіяв. Ось як описує це Іван Шаповал: “Щодня вранці приходив він до музею в чорному костюмі, білій лляній сорочці, вишитій блакитною та коричневою заплочкою, з коміром, зав’язаним блакитним шнурочком, що кінчався китицями. На голові в нього в літі солом’яний бриль, у руках неодмінна палиця. Лишивши бриля й палицю у робочому кабін-

неті, він ішов через музей у двір. Там у нього є свій заповітний куточок незайманої природи, що нагадує клаптик давнього степу... Постоявши отак з своїм “Диким полем” і звіривши йому свої думки, Дмитро Іванович іде до свого робочого кабінету, прикрашеного вишиваними рушниками, картинами з побуту українського села, портретами гетьманів, кошових та видатних діячів української культури”.

Музейну працю вчений суміщав з педагогічною діяльністю, яку розпочав ще в Петербурзі та Москві. У Дніпропетровську він працював професором місцевого університету на кафедрі історії України. Як згадували колишні студенти, перед початком своїх лекцій він попереджав, що свою дисципліну буде читати українською мовою, а екзамени прийматиме як українською, так і російською. Розуміючи мовну специфіку регіону, Яворницький зауважував: “Бо в такій справі я ніколи не держався вузького погляду: і те, що гарне своє, і те, що хороше чуже, однаково схилили мене до себе”.

Будучи директором музею в 1925-1930 рр., він керував науково-дослідною кафедрою українознавства, що підлягала Головнауці. В музеї і на кафедрі було чимало співробітників та аспірантів, які в майбутньому стали відомими вченими: археолог Грінченко, історики Гуслистий, Сап’ян, Матієвський та інші.

І все ж лише музей залишався головним дітищем ученого. 1932 р. Яворницький писав про нього: “В останні роки він здобув стільки добра, що тепер правдиво вважається майже першим музеєм на Україні, уступаючи по значенню хіба що музеям Москви та Петербурга”. Не лише сам Яворницький вихваляв свій музей, ось слова людини, чиє ім’я носить місто на Дніпрі: “Як музей, так і його засновника і охоронника треба підтримати. Для молодого покоління в музеї є багато експонатів – характерних зразків творчості історичного значення”.

Працював Яворницький допоки билось його серце. 5 серпня 1940 р. його не стало, а 5 січня 1961 р. останки академіка було перенесено на територію музею, який носить сьогодні його ім’я.

Сьогодні діє будинок-музей академіка Яворницького у приміщенні, де вчений жив останні 35 років свого життя. За вікнами

будинку видно дерева, посаджені руками Дмитра Івановича: тополя, клен, сосна, горіх, абрикос. Довкола він посадив також оспівані в українських народних піснях руту-м'яту, барвінок, любисток, калину. Був тут і куток улюбленого широкого Дикого поля. Тисячі людей приходять до будинку Яворницького, історичного музею, аби краще ознайомитись з його життям і діяльністю, вшанувати пам'ять великого подвижника, душею відчувати подих історії, поклонитися величчю запорозького характерника, про якого ми сьогодні з вами згадуємо незлим, тихим словом.

Тема минулого українського козацтва була одним з головних наукових інтересів ученого. Свої дослідження з проблем вивчення цього феноменального явища нашої історії він виклав у праці "Історії запорізьких козаків". У ній Яворницький неодноразово згадує про Волинь та волинян. І це не випадково. Внесок Волинського краю у розвиток українського козацтва є дуже значним. Волиняни брали активну участь у становленні цього феноменального явища вітчизняної історії. На території краю відбувались визначні події, пов'язані з козацькою добою. На думку вченого, нерегулярне військо Литви на рубежі XV-XVI ст. становили козацькі загони, які організовували старости українських міст. Так, Яворницький наголошує, що в 1508 році одна частина козаків, керована брацлавським і віленським старостою князем Костянтином Івановичем Острозьким, розгромила татар, які грабували прикордонні області Литовської Русі. Керував волинський князь і погонею за татарською ордою, яка вдерлась у південну частину Великого князівства Литовського в 1512 р.

Високо оцінює Яворницький іншого волинського князя, Дмитра Вишневецького, який, на його думку, уперше об'єднав козаків і "поклав початок їхній столиці, названій Січчю". Дослідник підкреслив, "що князь зовсім покинув польського короля і спорудив серед Дніпра на Хортицькому острові, навпроти Кінських Вод, місто поблизу кримських кочовищ".

Справу Вишневецького продовжив ще один волинський князь, Богдан Ружинський, який керував низовими козаками у кримському поході 1575 року, через десять років гетьманом у козаків

був волинський князь Михайло Ружинський, який перебував на Запоріжжі разом з братом Кириком, – наголошує Яворницький.

Вчений вважає, що перший виступ козаків проти поляків був зумовлений “злиденним становищем, станом й економічним, українського люду взагалі й козацтва зокрема, у яке вони потрапили після злиття України з Литвою і Польщею”... “центром ваги козацького руху на той час були саме подільсько-волинські маєтності князя Острозького”. Він описує волинські події під час козацького повстання під проводом Криштофа Косинського. Також Дмитро Іванович детально зупиняється на наступному козацькому повстанні, що також було пов’язане з князем Василем-Костянтином Острозьким та волинським краєм і увійшло в історію під назвою повстання Наливайка. На думку Яворницького, у боротьбі Наливайка та його союзника Лободи “значно чіткіше виявилися причини ворожнечі козаків проти поляків, ніж у боротьбі Косинського й низових козаків з волинськими панамі”. До станової та економічної причини додалася ще й релігійна. “Кращим доказом цього, – вказує дослідник, – можуть бути наїзди священника Дем’яна Наливайка, вченого захисника православ’я, на маєтки польських духовних і світських осіб, прихильників унії”. Відзначає Яворницький і роль у боротьбі українського козацтва вихованця “Волинських Афін” – Острога – гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

Досить мало уваги дослідник приділяє повстанню Богдана Хмельницького, не згадує ні словом про Берестецьку битву, що можна пояснити тим, що другий том “Історії запорізьких козаків” творився в Узбекистані, де написати його, як вказує автор, “було майже таким завданням, як переplistи первісним човном Каспійське море”. І все ж, незважаючи на значні прогалини цього періоду, Яворницький вказує на похід запорозьких козаків на Волинь наприкінці 1648 року та волинські події 1654 р. З усіх волинських міст Острог найчастіше згадується на сторінках дослідження у зв’язку з подіями, пов’язаними з минувшиною українського козацтва. Розповідаючи про походження Северина Наливайка, Яворницький вказує, що, на думку деяких дослід-

ників, він народився саме в Острозі, де в нього “було двоє братів, один з яких на ім’я Даміан був придворним священиком у князя Костянтина Острозького”.

Відзначає дослідник і подію, що відбулася в Острозі 2 вересня 1670 року. У цей день було укладено договір між запорозькими козаками в особі гетьмана Михайла Ханенка та польською владою в особі короля Михайла, який обіцяв зберігати давню військову вільність запорожців і Православну церкву. На взамін від козаків вимагалось припинити в Січі та повітах усілякі бунти. Яворницький вказує, що в Острозі 1670 року від імені низового війська запорозький писар Андрій Тарасенко поставив свій підпис на тогочасному документі. Острожани майже до кінця існування Запорізької Січі не втрачали зв’язків з козацтвом. Як зазначає вчений, у 1768 році в урочищі Кагальник у Покровській похідній церкві служив священик Кирило Остролуцький, родом з Острога, вихованець Київської духовної академії.

Необхідно відзначити й деякі неточності в описі волинських подій у дослідженні Д. Яворницького. Смерть К. І. Острозького він датує 1620 роком, коли насправді помер його онук Януш, К. І. Острозького вчений називає “польським паном”.

Загалом, дослідження Дмитра Яворницького з історії українського козацтва не були спрямовані на аналіз подій, пов’язаних з історією Волинського краю та його представників. Проте сторінки козацької минувшини, особливо перші кроки козаків, були тісно пов’язані з Волинню, про що й оповідає дослідник.

Досить символічним є той факт, що восени 2005 р. Волинь вшанувала пам’ять ще одного визначного українського козакознавця Ігоря Свешнікова, чия біографія тісно пов’язана з Волинню, на землях якої він здійснив значні археологічні дослідження, посеред яких чи не найголовнішою справою його життя стали розкопки на місці козацької битви 1651 року, котра увійшла в історію під назвою Берестецької. В нашому краї Ігоря Свешнікова заслужено називають “волинським Яворницьким”. Саме він продовжив вивчення козацької минувшини, розпочате

Пам'ятник на могилі Д. Яворницького.
Жовтень, 2005. Фото Г. Данильчук.

Іван Пашук з краєзнавцем Г. Данильчук
після вручення посвідчення члена Національної
спілки краєзнавців України.
РОКМ. 30 жовтня, 2009. Фото З. Заболотної.

Дмитром Івановичем. Використовуючи археологічні, а також писемні джерела, Свешніков зібрав унікальний матеріал про одну з найбільших козацьких битв, доповнивши фундаментальне дослідження свого попередника. Як відзначалось раніше, майже через півстолітній відрізок часу з'являються гідні дослідники козацької минушини. Підтвердженням цього є біографії Яворницького та Свешнікова. Їх розділяла більш як 50-літня різниця у віці, проте любов до історії України, прагнення об'єктивно, на високому науковому рівні дослідити її зблизило їх і поставило в ряд тих вчених, які зробили найбільший внесок у висвітлення важливих сторінок минулого українського козацтва.

(Дмитро Яворницький збирач народних скарбів. Зв'язок Волині з історією українського козацтва в науковій спадщині вченого // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2005. – С. 6-10).

КРАЄЗНАВЧІ УПОДОБАННЯ ІВАНА ПАЩУКА

Пащук Іван Григорович народився 20 лютого 1938 року в селі Щесники Володавського повіту Люблінського воєводства (тепер Республіка Польща). У 1945-му його батьки з дітьми вимушені були покинути рідний край і переїхати спочатку в село Чапаєвка Токмацького району Запорізької області, а потім постійно проживали на Рівненщині. Саме з цим куточком Волині пов'язані подальші його життєві дороги. Тут він навчався в Богущівській початковій, Новинській семирічній і Довгошиївській середній школах Млинівського району.

Ще будучи учнем, Іван Пащук почав свою журналістську працю, дописуючи до газет – районної «Радянське життя», республіканської дитячої «Зірка», обласної «Червоний прапор» та інших. Можливо, ці перші публікації і визначили майбутній вибір професії. З 1957 по 1962 роки він навчався на українському відділенні філологічного факультету Рівненського державного педагогічного інституту. У часи студентського життя редагував курсові та факультетські стіннівки, дописував до багатотиражки

«За вчительські кадри», був членом літературної студії. Тоді і прилучився до краєзнавчої роботи, брав участь у науково-мовознавчих експедиціях по селах Рівненського Полісся. Пам'ятним залишився час, коли очолив літературне об'єднання при рівненській районній газеті «Радянське село», пізніше – «Слово правди».

Навчаючись на п'ятому курсі, І. Пащук був направлений на роботу у Великоглушанську середню школу Любешівського району Волинської області, де викладав українську мову і літературу, вів уроки музики і співів, керував сільським і шкільним хорами. Отримавши диплом, повернувся у цю ж школу, активно публікуючи літературознавчі та педагогічні матеріали, поетичні твори у районних газетах – любешівській «Нове життя» і камінь-каширській «Радянське Полісся», в обласній газеті «Радянська Волинь», редакціями яких неодноразово відзначався нагородами. Пізніше був призваний Любешівським райвійськкоматом в армію, будучи і надалі, до 1964-го, дописувачем періодичних видань. Після демобілізації деякий час проживав у селі Угриничі над Стоходом.

Наприкінці 1964 року Іван Пащук перейшов на журналістську роботу. Працював у Рівному в газетах «Слово правди» і «Зміна». У березні 1968 року став членом Спілки журналістів України. Щоб викристалізувати газетярське перо, у вересні 1969-го вступив на заочне відділення факультету журналістики Львівського державного університету ім. Івана Франка.

З 1974 року Іван Григорович став власним кореспондентом обласної газети «Червоний прапор» (нині «Вільне слово»), а з 1977 по 2002 роки працював завідувачем кореспондентського пункту, власним кореспондентом «Робітничої газети» (м. Київ) по Рівненській, Волинській і Житомирській областях. На сторінках цього видання читачі всієї України із різножанрових статей журналіста дізнавались про трудові успіхи волинян, про славу історію краю. Іван Григорович завжди відстоював інтереси простих людей, брав участь у проведенні багатьох літературно-мистецьких заходів і різноматематичних свят.

Любов до літератури, до рідного слова, закладена у шкільні і студентські роки, не пройшла. Це дало змогу тривалий час бути

заступником голови обласного літературного об'єднання, виконувати обов'язки позаштатного кореспондента «Літературної України», у 1978 році стати лауреатом обласної молодіжної літературної премії ім. Миколи Максися, у 1983 р. – перемогти в літературному конкурсі на честь 700-річчя Рівного, а 1998 р. – здобути звання лауреата міжнародного поетичного конкурсу «Культура за мир» (м. Мілан, Італія).

Однією, чи не найважливішою, сторінкою в біографії І. Г. Пащука є його заняття краєзнавством, до якого він долучився ще зі студентських літ. З 1989 року він очолює Рівненське обласне краєзнавче товариство Всеукраїнської спілки краєзнавців, є постійним членом правління, був делегатом трьох з'їздів Спілки. За плідну працю на краєзнавчій ниві у 1995 році Івану Пащуку було присвоєно звання почесного члена Спілки, а в 2001-му відзначено Подякою Кабінету Міністрів України за особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху в нашій незалежній державі. У 2007 році нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, неодноразово удостоювався різними відзнаками місцевих органів влади.

І. Г. Пащук займається педагогічною роботою. Викладав у Рівненському педагогічному інституті, працюючи старшим викладачем кафедри української літератури, і в Рівненському державному інституті культури. У 1999 році йому присвоєно звання «Відмінник освіти України». З 2002-го і до сьогодні є керівником науково-редакційного відділу Рівненського факультету Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

З-під пера поета Івана Пащука вийшло в світ уже шість поетичних збірок – «Відродини» (1995), «Сонця твоїх очей» (1996), «Поліські вітражі» (1997), «На терезах буднів» (1998), «П'ята вершина» (2002) і «Сповідний день» (2007). Іван Пащук упорядкував і видав поетичну антологію про Берестецьку битву 1651 року «За вольную волю» (1995), збірник «Ігор Кирилович Свешніков» (1995) до 80-річчя від дня народження вченого-археолога. Має понад 110 публікацій у збірниках науково-краєзнавчих конференцій, понад 50 у колективних збірниках, майже 900 у журналах, альманахах і газетах.

Літератором опубліковано цілий ряд літературознавчих і краєзнавчих видань, сотні статей і рецензій у журналах, газетах, наукових і колективних збірниках, у яких автор досліджує, доповнює і доносить до земляків цікаві маловідомі і напівзабуті сторінки далекої і ближчої минувшини. І. Г. Пащук як голова Рівненського обласного товариства краєзнавців був ініціатором і організатором проведення науково-краєзнавчих конференцій «Берестецька битва в історії України», «Велика Волинь: минуле і сучасне», багатьох ювілейних і тематичних. Він є учасником міжнародних, всеукраїнських, регіональних і вузівських наукових конференцій. У 1995 році дослідник став лауреатом рівненської регіональної краєзнавчої премії «За відродження Волині». У його доробку є перша в історії краю «Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини» (2005) та історико-краєзнавча хроніка «Рівне. 1283-2003» (2006). Ним відредаговано кілька десятків художніх, краєзнавчих і наукових книг місцевих авторів.

І сьогодні Іван Григорович Пащук активно працює, займається творчістю, передає досвід молодим колегам, невтомно займається краєзнавством. Він бере участь у щорічних традиційних конференціях циклу «Минуле і сучасне Волині і Полісся», які проводяться в Луцьку, райцентрах Волинської області, де виступає із пошуково-дослідницькими доповідями про маловідомі факти з життя і творчості Лесі Українки, Олени Пчілки, Юрія Косача, Агатангела Кримського, Бориса Шведа, Олени Теліги, Олександра Цинкаловського, Євгена Шабліовського, Олександра Богачука, Костя Шишка, Олекси Ошуркевича, Петра Маха та інших відомих письменників, науковців і краєзнавців.

Він співпрацює з Рівненським та Волинським краєзнавчими музеями, Волинським обласним товариством краєзнавців, Рівненською та Волинською обласними державними універсальними науковими бібліотеками, із Рівненською та Волинською обласними письменницькою і журналістською організаціями.

(І.Г. Пащук – журналіст, літературознавець, краєзнавець, педагог // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2008 рік. – Луцьк, 2007. – С.24-26).

Колектив РОКМ під час святкування 100-ліття від часу створення першого музею у місті Рівне.
Жовтень, 2006. Фото Л. Маркевича.

Богородиця Одигітрія (кін. XIII ст.). Зала № 21 РОКМ. Фото В. Луца.

ТВОРЦІ МУЗЕЙНОГО ДИВОСВІТУ

У 1975 році головному музейному закладу області, Рівненському обласному краєзнавчому музею (РОКМ), було передане приміщення на вулиці Калініна, 19, будинок колишньої гімназії, найкращу пам'ятку історії та архітектури Рівного XIX ст., де до того часу розмішувався обласний комітет Комуністичної партії України. У стінах цього приміщення за його історію, де раніше вже розміщувалось багато різних установ, розпочинається показ різних епох, визначних подій, історичних пам'яток для широкого загалу відвідувачів.

У цій статті представлені імена тих співробітників обласного краєзнавчого музею, хто, починаючи з 1975 року, зробив найбільший внесок у його становлення та розвиток, хто власною працею зберігав та примножував музейні колекції, робив усе можливе, щоб відвідувачі пам'ятали музейні експозиції, виставки, масові заходи.

Згідно з посадовими обов'язками штат музейних працівників поділявся на адміністрацію, науковців та господарські служби. До адміністрації музею належали директор, його заступники з наукової та господарчої роботи, вчений секретар та секретар канцелярії.

Директором, який приймав музейне приміщення, був Сидоренко Василь Якович, ветеран Великої Вітчизняної війни, воєнний журналіст, людина з великим життєвим досвідом. Саме під його керівництвом проходило будівництво першої експозиції, яка, за визначенням знаного музейного фахівця Галини Мезінцевої, була однією з кращих поряд з новоствореними у Ворошиловградському, Вінницькому та Донецькому краєзнавчих музеях. На плечах Василя Яковича лежала відповідальність за облаштування музею, створення умов для його відвідувачів, пристосування нового приміщення під музей, тобто проведення його музеєфікації.

У квітні 1984 року новим директором був призначений Мандрик Василь Якович, колишній завідувач відділу агітації та пропаганди обкому КПУ, який повернувся у приміщення на вулиці Калініна, 19 вже не як партійний функціонер, а керівник

головного музейного закладу області. Саме в той час розпочалась перебудова в радянському суспільстві, яку в музейних стінах відчували трохи згодом.

Перехід до змін у музейному “господарстві” пов’язаний з іменем Антоненка Едуарда Едуардовича, який керував Рівненським краєзнавчим з липня 1987 по серпень 1991 рр. Людина, знана в місті та області, колишній довголітній перший секретар міського комітету КПУ, за чотирилітній період роботи в музеї залишив про себе гарну згадку як організатор, адміністратор. Він значно зміцнив матеріальну базу нашого закладу, за його активного сприяння на фасаді музейного приміщення було відкрито меморіальну дошку про перебування тут у 1866-1871 роках майбутнього письменника Володимира Короленка, вулиця отримала свою сьогодишню назву на честь відомого українського вченого, громадського та політичного діяча Михайла Драгоманова, який перебував тут на межі 60-70-х років XIX ст.

У час здобуття незалежності Української держави, з серпня 1991 року, директором стає Мушировський Володимир Макарович, людина повоєнного покоління, на той час музейний працівник з двадцятилітнім стажем, учасник створення різноманітних експозицій та виставок, експедиційних досліджень. На його долю випав непростий період керівництва музеєм, коли у музеї розпочалася перебудова експозиції, яка звільнялася від ідеологічних нашарувань попередньої епохи. У 1992 році на фасаді музею була встановлена меморіальна дошка про перебування в цьому приміщенні відомого в майбутньому історика Миколи Костомарова.

На початку 90-х музей опинився у фінансовій скруті, що змушувало співробітників працювати не на повну ставку. Проте, незважаючи на це, вдалось зберегти колектив і, долаючи перешкоди, рухати вперед “музейний корабель”. Нове тисячоліття ознаменувалось значними ремонтними роботами, розпочалась комп’ютеризація музейної справи, до музею прийшло багато молоді, якій директор передавав свій багатющий досвід. 3 березня 2005 року музей очолює Булига Олександр Степанович.

Науковою роботою в РОКМ з 1975 по 1981 роки керував Нікольченко Юзеф Мойсейович. Археолог за фахом, він неодноразово був керівником музейних археологічних експедицій. Саме на ньому лежала відповідальність за створення музейної експозиції, фахове відтворення історичних подій, показ природних багатств краю згідно з тогочасними музейними вимогами та методиками. На початку 80-х Ю.М. Нікольченко перейшов на роботу до обласного управління культури, яке згодом, на початку 90-х, очолив. У 1981-1991 роках наукове керівництво музейною роботою провадив Мушировський Володимир Макарович, а після нього за цю ділянку роботи відповідала Соколенко Світлана Миколаївна (1991-2002). У цей час були видані перші «Наукові записки» музею, започатковані проведення музейної наукової конференції “Волинь незабутня”, фольклорно-етнографічного свята “Музейні гостини”. З лютого 2002 р. цю посаду обіймав Булига О. С., з березня 2005 р. – Марчук Ігор Володимирович, з червня 2006 року заступником директора з наукової роботи став Романчук Олег Степанович.

Відповідальність за збереження приміщення музею, забезпечення відповідних підрозділів необхідним господарським спорядженням лежала на плечах заступника директора з господарської роботи. З вдячністю музейні працівники згадують імена Яценка Олександра Мойсейовича, Васильєва Юрія Олександровича, Бунька Миколи Семеновича, які обіймали ці посади. З 1997 року господарський підрозділ очолює Стукан Валентина Олексіївна. З 2006 року введено посаду інженер будівлі, яку обіймає Крук Віктор Всеволодович.

Вченими секретарями музею були у 1975-1989 рр. – Карабутов Іван Тимофійович, у 1989-1991 рр. – Аладько Тамара Василівна. У канцелярії музею працювали Лєвошик Марія Логвинівна, Ковшецька Валентина Олександрівна (1978-1985 рр.), Бацьося Наталія (1985-1988 рр.), а з 1988 р. – Сидорук Ольга Євтихіївна.

Наукова частина музею в приміщенні на вул. Драгоманова, 19 має такі структурні підрозділи, як відділи природи, історії, фондів (з посадами бібліотекаря, реставратора та доглядачів), виставко-

вий, методичний, науково-освітньої роботи, етнографії, художній, охорони культурної спадщини.

Відділ природи – підрозділ, що вирізняється з-поміж інших об'єктом дослідження, – від часу функціонування нашого закладу в теперішньому приміщенні до 1992 року очолювала Антонова Галина Миколаївна, чудовий фахівець-біолог, знавець своєї справи. Разом з нею експозицію відділу створював Володимир Філановський. У відділі зростали його майбутні завідувачі Власкін Анатолій Петрович (1992-1997) та Сауш Ольга Михайлівна, яка очолює відділ в даний час. Вони збирали музейні експонати, які до сьогодні милують око відвідувачів нашого закладу. Теплий спогад про себе залишив музейний таксидерміст Дев'ятовський Василь Олександрович. Його руками відтворено більшість тварин та птахів, які експонуються в РОКМ та інших музеях області. У 1988-89 роках цю посаду займала Бенедюк Галина Олександрівна, а у 1995-1997 рр. – Литвинов Дмитро Львович. Дізнатись більше про братів наших менших, рослинний світ краю, його природні багатства допомагали відвідувачам наукові працівники Дзівак Віра Федорівна, Загіней Наталія Тарасівна, сьогодні цю справу продовжує Наумов Дмитро Віталійович, Нагорна Олеся Василівна.

У 1975 році в музеї функціонувало два історичні відділи: дорадянського та радянського суспільства, у 80-х роках останній було поділено на два окремих відділи: історії будівництва соціалізму та історії розвинутого соціалізму. Об'єднаний відділ історії був створений у 1992 р. Зараз він поділяється на два сектори – давньої та новітньої історії. В різні роки історичні відділи очолювали Гурій Васильович Бухало, Микола Максимович Гордієнко, Валентина Федорівна Даниличева, Тетяна Олександрівна Пономарьова, Богдан Анатолійович Прищепя. Значний внесок у роботу цього найчисельнішого відділу внесли: Кожушко Наталія Іллівна, Болелова Ірина Анатоліївна, Зима Любов Михайлівна, Українець Алла Миколаївна, Фельдман Ігор Михайлович, Прищепя Олена Петрівна, Боришкевич Надія Степанівна, Коломієць Лариса Іванівна, Лупенко Євген Леонідович, Тихонов Геннадій

Миколайович, Калітинський Юрій Миколайович, Шлапак Людмила Володимирівна, Капак Неля Федорівна, Булига О. С. та інші. Сьогодні під керівництвом завідувачки відділу історії Кожушко Наталії Іллівни працюють наукові працівники сектора давньої історії Пономарьова Тетяна Олександрівна (зав. сектором), Морозова Ольга Володимирівна та сектора новітньої історії Даниличева Валентина Федорівна (зав. сектором), Гавриш Наталія Мирославівна, Радіонова Надія Костянтинівна, Яремчук Оксана Володимирівна. Створені науковцями відділу експозиції та виставки отримували високу оцінку як фахівців музейної справи, так і відвідувачів нашого закладу. Три працівники відділу – Бухало Г.В., Прищепка Б.А., Прищепка О.П. захистили дисертації кандидатів історичних наук.

Працівники відділу фондів “пропускають” через свої руки всі експонати, що потрапляють до нашого закладу, слідкують за їх збереженням та станом. Відділ очолювали: у 1975-1976 рр. – Оліфер Ольга Митрофанівна, у 1976-1984 рр. – Борис Наталія Олександрівна, у 1984-1991 рр. та з 2002 р. – Соколенко С. М., у 1991-2001 рр. – Аладько Тамара Василівна. Значний внесок у збереження та поповнення музейної колекції зробили Шалімова Світлана Павлівна, яка сьогодні очолює сектор обліку, Думкін Василь Михайлович, Нахратова Тетяна Тимофіївна, Оласюк Ніна Онисимівна, Макарова Ольга Вікторівна, Бабінчук Людмила Анатоліївна, Мінчук Оксана Миколаївна та Мохнюк Степан Данилович. При відділі функціонують реставраційна майстерня, що опікується документальним та книжковим музейним фондом, її очолювала Безсольнікова Олена Миколаївна, а сьогодні – Крук Олена Тарасівна; бібліотека, де працівники музею підвищують свій науковий рівень. За її роботу відповідали: Новак Людмила Степанівна, Симончук Олена Олександрівна, Войчук Галина Федорівна. Тепер працює бібліотекарем Радюк Тетяна Петрівна. Доглядачі музейної експозиції Попіль Стефанида Францівна, Дульнева Олена Альбертівна, Головкина Людмила Іванівна, Нефедя Євгенія Захарівна, Бікулова Ганна Іванівна, Богданова Олександра Іванівна, Жадан Ксенія Захарівна протягом багатьох

років берегли унікальну музейну колекцію. Сьогодні цю важливу ділянку роботи в музеї виконують Варшко Євгенія Володимирівна, Яльцева Наталія Валеріївна, Корнійчук Ганна Петрівна, Чернявська Юлія Валеріївна, Денисова Віра Миколаївна та інші.

Головним завданням методичного відділу є допомога державним і громадським музеям області. Десять років (до 1985 р.) відділ очолювала Галатюк Лідія Андріївна, а у 1985-1989 рр. – Дзівак Віра Федорівна. Починаючи з 1989 р., відділом керує Шлапак Людмила Володимирівна. Через горнило методичного пройшли Киян Едуард Федорович, Булига О. С., Костюк Валентина Георгіївна, Товстий Микола Микитович, Мельник Інна Петрівна.

З 2004 року у складі методичного відділу перебували музейний фотограф Заболотна Зоя Сергіївна та художник Мічуда Володимир Дмитрович – працівник з 45-річним музейним стажем. Сьогодні його творчу справу продовжує Герасимчук Віра Володимирівна.

Художній відділ створено на базі колишнього відділу історії релігії. В різні роки його очолювали Мушировський В.М., Стоколос Надія Георгіївна, Луц Віктор Данилович, Шахматова Людмила Яківна. У його складі працювали науковці Галуха Любов Юріївна, Романчук О. С., Саражинський Ігор Володимирович, Полюхович Григорій Андрійович, Борис Наталія Олександрівна, Круль Валентина Петрівна, Кухар Борис Лаврентійович, Дубей Валентина Іванівна, Васьонкін Анатолій Анатолійович, які зібрали церковно-історичну колекцію, що включає волинський іконопис, стародруки, предмети церковного культу, документи та ін. Сьогодні до складу відділу входять завідувач Луц Віктор Данилович та наукові співробітники Семенович Олена Леонідівна, Масяєва Аліна Миколаївна, Лозяк Оксана Миколаївна. Сектор комплектує музейну колекцію мистецькими творами минулих епох та сучасності. Два працівники, Стоколос Н. Г. і Галуха Л. Ю., захистили дисертації кандидатів історичних наук.

Відділ етнографії було створено в 1991 р. у складі художньо-етнографічного сектора. Від самого початку його очолює Українець А. М. – організатор традиційного свята «Музейні гостини», яка за свою наполегливу працю удостоєна звання

заслуженого працівника культури. У складі відділу працювали Озірська Надія Андріївна, Сівець Алла Григорівна, Морозова О. В., а нині – Пархоменко Тетяна Петрівна. Виставковий відділ організований у 1993 році спочатку як сектор у складі завідувачки Данильчук Галини Федорівни та старшого наукового співробітника Гарбарук Ольги Петрівни. Найбільшу кількість музейних виставок створено саме ними.

Першим, хто очолював відділ науково-освітньої роботи у приміщенні на Калініна, 19, була Соколенко С. М., надалі завідувачами працювали Громадченко Людмила Тарасівна (1984-1985), Аладько Т. В. (1985-1989), Кривоносів Олександр Сергійович (1989), Толстуха Лілія Василівна (1989-2001), а з 2001 – Юрчук Ольга Павлівна. Свій шлях у музеї з відділу науково-освітньої роботи розпочинали Радюк Т. П., Шалаєва Олена Миколаївна, Родич Надія Севастьянівна, Крук О. Т., Булига О. С., Каук Тетяна Леонідівна. При відділі, починаючи з 1978 року, – часу відкриття стаціонарної експозиції, працює білетний касир Левовицька Марія Логвинівна. До 2004 року до його складу входила музейна фотолабораторія, працівники якої – Турський Костянтин, Ткач Ілля Іванович, Заболотна З. С., Москаленко Олексій Прокопович, Булгаков Микола Володимирович, Філоненко Василь Фокіч – зафіксували та зберегли не одну миттєвість історії Рівненщини.

Відділ охорони культурної спадщини, основним завданням якого є охорона та збереження нерухомих пам'яток історії, археології та монументального мистецтва Рівненщини, у різний час очолювали Прищепа Б. А., Зіневич Євген Євгенович, а з 1999 року – Бикова Тетяна Вадимівна. У відділі працювали Дудаш Арнольд Йосипович, Самолук Валерій Олександрович, Непомнящий Геннадій Геннадійович, Войтюк Тетяна Степанівна, Гашовська Тетяна Іларіонівна. Сьогодні відділ складається з Васильєвої Ірини В'ячеславівни (завідувачка), Черницького Олексія Юрійовича, Войтюка Олексія Петровича, Сикліцької Оксани Юріївни.

З 1991 року музей вийшов з підпорядкування централізованої бухгалтерії управління культури Рівненської державної адміністрації та створив власний підрозділ. Першим головним

бухгалтером була Малишева Ганна Сильвестрівна. Музейні фінанси облікували Горбатюк Ірина Миколаївна, Харчук Тамара Анатоліївна, Терещенко Світлана Федорівна (головний бухгалтер), Чичь Людмила Валентинівна, а сьогодні цю відповідальну ділянку роботи під керівництвом Хайчевської Людмили Миколаївни виконують Кондратчук Наталія Миколаївна та Мельник Вікторія Степанівна.

Не один рік прибирають музейні зали Сень Любов Василівна, Самчук Галина Василівна, Маркевич Олена Федорівна. Маркевич Леонард Вацлавович працює інженером з сигналізації, допомагає зберігати музейні експонати. З серпня 1998 року в штаті музею перебувають сторожі, багато з яких виконували раніше ці функції у складі позавідомчої охорони. Це – Коваль Валентина Миколаївна, Мельниченко Ігор Володимирович, Водоп'ян Валентина Адамівна, Антошко Ганна Тихонівна, Михальчук Марія Петрівна, Григорчук Людмила Анатоліївна. Сумлінно працює в музеї водій Сень Петро Михайлович. З вдячністю згадують ім'я водія Ковальського Івана Яковича. Велика заслуга у створенні нових музейних експозицій належить Мельничуку Олександрю Григоровичу, який розпочинав роботу в музейній охороні, проте свій талант розкрив на посаді столяра. Його руками зроблено обладнання в залах, реекспозиція яких проходила, починаючи з початку 90-х років. Сьогодні його справу успішно продовжує Свінченко Руслан Григорович.

Відсвяткувавши 170-річчя будівлі, в якій сьогодні перебуває Рівненський обласний краєзнавчий музей, його працівники продовжують плідну роботу, результати якої будуть використовувати сучасні та майбутні поціновувачі минувшини Рівненщини, дослідники історії та природи рідного краю.

Будинок на Драгоманова, 19 завжди широко відкриває свої двері, а музейні працівники промовляють: «Ласкаво просимо». Тут бережуть та досліджують волинську старовину, продовжуючи справу давніх літописців.

(Творці музейного дивосвіту // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2005. – Вип. II – С.39-43).

ЦІ ДИВОВИЖНІ БЛИЗНЮКИ

Коли я зайшла до кабінету, назустріч мені підвівся Олександр. Усміхнувся привітно:

– Доброго дня! Проходьте!

Доки знімала пальто, виймала блокнот і ручку, до кабінету зайшов ще один... Олександр. Як розумно я зробила, що не називала на ім'я чоловіка, що мене зустрів, – подумки похвалила я себе. – Але хто з них Олександр? Хто Віктор? – гарячково гадала. Адже навіть голоси у них виявилися однаковими. Врешті зрозуміла, що самотужки не розберуся і вирішила їм зізнатися, що я в них заблудилася. Олександр, якого побачила першим, виявився Віктором, а Олександр "другий" виявився таки Олександром Булигою, якого я знала як директора Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Родина Булиг. Сер. 60-х рр. XX ст. м.Рівне. Фото М.Білоченко.

– Не хвилюйтеся, нас усі плутають! Навіть наші діти раніше одразу не могли розібратися, де тато, а де дядя! На те ми й близнюки! – втішив мене Віктор Булига.

Ну якщо вже діти, то мені немає ганьби, – втішилася я.

– А взагалі-то ми до семи років були схожі, як дві краплі води. Навіть у садочку нас вихователі ледве розрізняли, – каже Олександр.

– Коли пішли у школу, то трохи стали мінятися.

Шкільні роки, як і у всіх, у них були напруженими й веселими, вчилися обоє охоче й легко, в міру бешкетували, як і всі хлопчачки. Але якось додумалися, що не варто себе переобтяжувати домашніми завданнями – отож вирішили, що один буде вчити один предмет, а другий – якийсь інший. Відважилися проекспериментувати на історії. Вчителька викликала до дошки Віктора. А предмет учив Сашко. Він вийшов і розповів домашнє завдання за брата на п'ятірку. Але вчителька чи то відчула, що щось тут не так, чи то вирішила запитати й іншого близнюка, то викликала ще й Олександра. Як не старався Віктор, як не рився в пам'яті, але відповіді на питання не зміг, отож отримав для брата двійку. На тому експерименти закінчилися – відтоді кожен учив усі предмети. Тому й школу обоє закінчили успішно.

А оскільки обоє захоплювалися історією, вирішили вступати до Чернівецького університету на історичний факультет. Віктор вступив, а Сашко не добрав бала. Проте на вечірнє відділення він проходив. Отож вирішив – хай буде вечірнє. Проте, незважаючи на різний час навчання, все одно брати Булиги багато часу проводили разом. Ділили, як то кажуть, навіл і шматок хліба, і ковток води, і одяг. А коли Віктора забрали на службу до війська (а тоді саме ввійшло в моду забирати в рекрути студентів), Сашко перейшов на стаціонар на Вікторове місце. А після служби вже навчалися разом.

Музей – справа творча

Саме під час навчання Олександр остаточно визначився з вибором майбутньої роботи. Братам випало проходити практику в музеї етнографії народів СРСР у Ленінграді. І Олександр Булига

відкрив для себе, що робота в музеї є дуже цікавою й творчою справою! А ще скільки вони з братом там їх переходили! Майже всі! Саме тоді і прийшло захоплення музейною справою, яка стала покликанням.

А потім родині стало важко утримувати двох студентів, тому комусь потрібно було переходити на заочну форму навчання і йти заробляти гроші. Поступився Олександр, бо він уже знав, де хоче працювати. Та й врешті він старший на цілих десять хвилин! Отож має брати відповідальність на себе. На щастя, вдалося влаштуватися на роботу в Рівненський обласний краєзнавчий музей. І досі, після більш як 20 років роботи, він жодного разу не пошкодував, що прийшов сюди працювати! Адже музей – це дуже дивовижна справа і тут працюють творчі люди, які мають багато ідей! Олександр любить музей, як люблять рідну людину. Може тому й закономірно, що у нього син Миколка народився у Міжнародний день музеїв?!

Віктор же по закінченні навчання пішов працювати в міліцію. Швидше за все переконав батько, адже він усе життя пропрацював дільничним інспектором міліції. Ще й як пропрацював! Один із небагатьох має звання заслуженого дільничного СРСР! І хоча Віктор мав непогану роботу в паспортному столі УМВС, коли уже мав вислугу, ота творча жилка, притаманна обом близнюкам, таки взяла верх – він звільнився. А щоб реалізувати свої творчі можливості, які просто б'ють через край, вигадав телепередачу "День в музеї". Ні, не думайте, що це передача, яка нудно розповідає про якісь виставки! Нічого подібного! Це передача-пригода, передача-загадка, яка захоплює глядачів. І, до речі, вона перемогла у Всеукраїнському музейному конкурсі, де брали участь подібні проекти, а її творці були відзначені гарним призом.

Узагалі ж Віктор енергійно включається в різноманітні гарні "авантюри". Приміром, ще будучи студентом, взяв участь у вікторині про історію Болгарії і, перемігши у ній, поїхав туди на екскурсію. А якось вирішив зробити своєму синові незвичайний подарунок на день народження – подарувати йому участь у грі "Поле чудес". Аби привернути увагу організаторів, на околиці старої міліцейської фуражки наклеїв сітку кросворда і її заповнив. Віктора

Булигу викликали на гру, правда, трохи пізніше синового дня народження. Але, на жаль, хід до нього не дійшов. Правда, Ростислав був задоволений, що брав участь у зйомках телепередачі та ще й отримав ігрову приставку! (Він, до речі, й сам нещодавно переміг в одному з конкурсів і поїхав на екскурсію до Америки).

Узагалі Віктор – джерело ідей, вони б'ють через край. Коли б усі їх втілити у життя – нудно не було б!

Аж самим було смішно

Часто дивовижна схожість близнюків-Булиг ставала призвідцем різних кумедних ситуацій. Якось Сашко завів бороду, а Віктор – ні. Увечері він зустрів дівчину-студентку, поспілкувався з нею. А вранці Сашко читав у її групі лекцію. Коли прийшов на заняття, вона здивовано сказала: "Ой, ви ж учора були без бороди!"

– То я просто забув поголитися! – знайшовся Сашко і погладив бороду.

Дівчина від такої відповіді аж розгубилася...

Два роки тому Віктор під час тренування в міліцейському спортзалі зламав ногу. Його просто зі спортзалу "швидка допомога" доправила до лікарні. Виявилось, що потрібно терміново робити операцію. До кого звернутися за допомогою питання не стояло – звісно, до брата. Через п'ятнадцять хвилин після того, як Віктора повезли в операційну, примчав Сашко. Зайшов у палату, в костюмі, при краватці із нормальною здоровою ногою. Хворі потім розказували, що були в шоку! Хоч бери та викликай кардіолога! Це ж треба, подумали, щоб "мент" був такий везучий – з операційної через кілька хвилин прийшов на своїх ногах! Вже пізніше дізналися, що то прийшов брат-близнюк!

Брате мій, друже мій

Чи є у них друзі, адже вони змалку були удвох? Звісно є, але все одно – найкращий, найвірніший, найнадійніший друг – це брат.

– Із братом можна бути відвертим до денця, він і зрозуміє, і порадить, і посварить, скаже все щиро, що думає, – говорить Олександр.

А ще у братів Булиг є мрія – вони хочуть побувати в Твінсбургу, в Америці, де щороку збираються на своє свято близнюки з усього світу. Хоча, думають, а чому б у краєзнавчому музеї не влаштувати свято для таких близнюків, як вони? Воно таки справді є щось таке непояснюване, що єднає близнюків! І це відчутно навіть фізично! Коли вони показували свої фотографії, я сиділа між ними і просто відчувала якусь дивовижну силу, яка їх єднала. Це було одночасно якесь тепло, дивовижна доброзичливість, щирість і ще щось, чого не можна навіть пояснити! Трошки цього дива мимоволі дісталось й мені! Може, це між ними таке тяжіння один до одного? А може, просто кожен із них дуже добрий до людей і світу навіть без врахування того, що вони близнюки?

(Ляшенко Т. Ці дивовижні близнюки // Вісті Рівненщини. – 2009, № 1 – С.13).

Булиги: Микола, Олександр, Віктор, Стефан.
9 травня, 2008. Рівне. Фото О. Харвата.

ПЕРШОКНИГА (кіносценарій)

Експозиція краєзнавчого музею. День.

У музейній залі розміщена експозиція. Її вітрини розповідають про історію книги. На середині зали стоїть молодий чоловік років двадцяти п'яти.

Це екскурсовод. На ньому світлий костюм і вишита сорочка, в руках указка. Він проводить екскурсію перед школярами.

Екскурсовод (*до дітей*). Сьогодні ми поговоримо з вами про унікальну пам'ятку. Для того щоб ви могли краще уявити, що вона собою представляє, як створювалась, хто її торкався протягом майже п'яти століть, чим є для українського народу та як дісталася наших днів, пропоную перенестися в глибину віків.

Волинь. Пересопниця. 29 серпня 1561 року. (*тутри*)

Село. Дорога. Приміщення монастиря. День.

Звучать духовні піснеспіви.

Вид зверху. На підвищенні біля злиття двох невеликих річечок розташована будівля та дерев'яна церква. Прилегла до них територія обнесена валом, частина якого межує з берегом.

Високо в небі, на якому немає жодної хмаринки, яскраво світить сонце, що виблискує на поверхні річки. На березі пасуться корови. Трохи поодаль, не поспішаючи, чалапають до води гуси. Чути пташині пісні. Час від часу їх перериває віддалений спів півнів.

Голос екскурсовода (*є фоном вищезазначеного*). На високому місці біля злиття річок Стубли і Горині на Волині стояв у шістнадцятому сторіччі скромний православний Пречистенський монастир, іменованій ще Пересопницьким. Це ім'я дане обителі за назвою стародавнього княжого граду, що розташовувався саме тут. Княжі поселення того періоду будували усюди приблизно однаково, суворо дотримуючись принципу ландшафтного домінування: замок на високій горі, оточений оборонними спорудами, ровами, валами, стінами, і посад між містом і берегом річки. Переспа – означає земляний оборонний вал, звідси, вважають історики, і назва міста – Пересопниця.

Грунтовою сільською дорогою їде запряжений двома гнідими кіньми князівський ридван, яким управляє кучер. За ним прилаштована кибитка для пасажирів. Різнокольорові кури, які не поспішаючи ходять дорогою, в міру наближення карети розбігаються у різні боки.

Голос екскурсовода (*є фоном вищезазначеного*).

Пересопниця будувалася в землях Київського князівства (тепер це Рівненська область) для удільного господаря ще в період дроблення княжих володінь – сини в сім'ях Ольжичів і Мономашичів підросли, вимагали власних наділів.

У 1149 році, заволодівши Києвом, тобто в черговий раз порушивши княжі домовленості, клятви і хресні цілування, Юрій Долгорукий посадив у Пересопницю свого сина Гліба, потім молодшого Андрія. Пізніше Пересопниця належала галицькому князю Данилу Романовичу. А вже в 1227 році місто входило до складу Луцького князівства.

У віконечку ридвану видніється жіночий обрис. З обох сторін дороги ростуть яблуні та груші з рясно обліпленими плодами. Вони чергуються з невеличкими білими хатинками з солом'яними стріхами.

Голос екскурсовода (*є фоном вищезазначеного*).

Спустошливі набіги, численні війни виснажували княжий град, він поступово втрачав своє значення. Вали обсіпалися, забори занепадали, стіни рушилися. Литовський князь Любарт, що одержав при хрещенні ім'я Дмитро, заволодів уже минулою славою міста, на місці посаду якого під замком гніздилося вже невелике село. Тут і був заснований монастир Різдва Пресвятої Богородиці, званий ще Пересопницьким.

Коні зупиняються біля монастирської брами.

З фіакра виходить жінка років сорока. На ній одяг монахині. Жінка ступає на місточок, що веде до будівлі чернечої обителі. Вона розглядає лагідним поглядом фасад приміщення. Зробивши декілька кроків, зупиняється. Піднімає очі догори, дивлячись з надією на церковні бані, що видніються з-за монастирських стін, виблискуючи на сонці. Перехрестившись, продовжує йти далі. Дійшовши до кінця містка, зупиняється біля монастирської брами та стукає рукою в залізні ворота.

Монастирська келія. День.

Чути молитву. На стінах келії висять маленькі іконки, біля стін дерев'яні лежаки. Посередині висить, прив'язана до стелі, лампадка. Під нею стоїть стільниця. На ній лежить розкрита величезна Книга в обкладинці, оздобленій в зелений оксамит. На аркушах пергаменту, які своєю суцільно-декоративною площиною нагадують українські килими, містяться рядки монументального уставу, виведені під лінійку темно-коричневим чорнилом. У заставках та ініціалах гладенько та рівномірно стелиться позолота. В пишних орнаментальних обрамленнях мініатюр та сцені з зображенням Євангеліста Луки розквітають барви цинобри й блакиту.

Краї виткані гінким ренесансним рослинним візерунком й залиті золотистим сяйвом з зображенням української флори. Поряд чорнильниця. З неї стирчить гусяче перо. Поруч пензлі різної величини. Під стільницею підставка для ніг і дерев'яний стілець.

Біля Книги, обличчям до іконок, стоять двоє літніх ченців та монах років сорока. Вони моляться. Один із статечних ченців має сиву борідку. Він одягнений у чорну рясу. На грудях у нього срібний хрест із розп'яттям, на голові чорний балдахін. Це архімандрит Григорій. Його ровесник Михайло з довшою, ніж у Григорія, бородою. На ньому чорна поношена чернеча одежа з гудзиками в два ряди, з'єднаними мотузками на грудях. Такий же одяг й на його молодшому колезі Павлові. Ченці закінчують молитися.

Павло. Слава Тобі, Боже наш, слава Тобі!

Григорій (*кладучи на себе разом з усіма хресне знамення*). В ім'я Отця і Сина і Святого Духа!

Михайло. Амінь!

Монахи вклоняються до землі. Григорій переводить подих і послаблює гудзик на шії.

Григорій (*сідаючи на стілець*). Ох і душно ж сьогодні! Але й коли ми розпочинали цю справу в Двірецькому монастирі на Поділлі не менш спекотна була пора. Пам'ятаєте чи ні?

Михайло (*залишаючись стояти*). Так, отче Григорію, пам'ятаємо всі дні, коли Господь дарував нам щастя та радість трудитися для лепшого врозумлення люду християнського посполитого. До речі, тоді також був серпень. Перед Спасом і розпочали ж переклад. А на Успіння Пресвятої Богородиці закінчили першу частину.

Григорій (*дивлячись у далечінь*). Так, у Двірці ж і закінчили Євангеліє від Матвія. А ти чому мовчиш, брате

Павле? Без твого труда не було б цієї ліпоти. Істинно – дар малярства в тебе від Бога!

Павло. Що ж тут говорити, отче Григорію. Кожен робив те, на що його сподобив Всевишній. Я малював, ви перекладали, а брат Михайло мережив пером літери.

Григорій. Як не було б без Отця, Сина чи Духа Святого Святої Трійці, так само без труда когось із нас не народилася б і ця Книга.

Павло (*стверджувально хитаючи головою*). Справді преобразились наші душі за ці п'ять літ.

Григорій (*зосереджено дивлячись на Книгу*). А може, блюзнили ми з вами? Адже є такі, що вважають, що наша мова не годиться для цієї справи... Увесь час задавав собі питання... Дехто й з наших братів саме так і мислить... Чому німуєте, браття?.. А я скажу! Та ви й самі уже казали сьогодні, коли ввели пером та пензлем в Євангелії. Це ми творили заради спасіння душ християнських, яким доведеться правити службу Богу за цією Книгою! А найбільше тих, хто чутиме і виконуватиме Його волю, усвідомлюватиме Божі правила, розумітиме святі слова.

Михайло (*дивлячись у далечинь*). Звісно, отче, спочатку було Слово... Згадую, як вперше, будучи ще зовсім малим, почув читання Євангелія в Сяноцькій церкві. Тиша була неймовірна, ніхто не рухався, здавалось, навіть не дихав. Чути було лише гарно поставлений голос нашого диякона Матвія, який майже співаючи віщав кожне слово. Справді тоді мурашки бігли по всьому тілу.

Григорій (*закриваючи Книгу та бережно проводячи рукою по обкладинці*). Преслічний оксамит, зелений, як усе навколо нас сьогодні. Тепле... Саме такими теплими й приязними мають бути стосунки рабів Божих, усієї нашої братії. Молодець, Павле, що віднайшов на ярмарку в Рівному саме цей сувій. Гадаю, що дубові дошки, в які оправлений пергамен, послужать довгі роки.

Павло. Пергамен також порядний, хоча деінде товщина його й різна. Сподіваюсь, що не дарма ми молились день і ніч про

те, щоб Господь сподобив бачити діла сього кінець і почитати в ньому начертані письмена й оглядати узори та образки з кунштами.

Григорій. Так, брати мої, Всевишній таки дав нам силу довершити розпочате (*кладе на себе хресне знамення*)... Немає нічого вічного на цьому світі, окрім Слова Божого, яке збережеться і цим нашим трудом.

Стукіт. Відчиняються двері келії. В них з'являється голова молодого монаха з довгим волоссям.

Молодий монах. Архімандрите Григорію, ігуменя Двірецького монастиря – Параскева, завітали.

Григорій. Дякую, ми зараз надійдемо.

Голова монаха зникає, за ним зачиняються й двері.

Павло. Вона, напевно, спочула своїм милостивим серцем, що нині ми закінчили нашу працю.

Григорій. Так! Йдемо та покажемо нашій благодійниці. Адже вона має повне право побачити першою цю Книгу, бо ж коштом цієї благовірної та христолюбивої княгині та монахині це Святе Письмо й створено.

Михайло. Недарма саме це ми й засвідчили в Книзі.

Михайло обережно бере Книгу з рук Григорія, що встає зі стільця. Усі розвертаються до виходу з келії. Саме в цей момент відчиняються двері. До келії вбігають з запаленими смолоскипами двоє монахів у чорних рясах.

Перший монах (*емоційно*). Що, апостати, вже закінчили свою еретичну писанину?!

Другий монах (*направляючи смолоскип до Книги*). Не побачить її ані княгиня, ані жодна інша жива душа!

Григорій (*спокійно*). Очуняйтеся, раби Божі, що броїте? На що піднімаєте руку? (*Голосніше*). Хіба хреста немає на вас?

Перший монах (*голосно*). Бовім, що криж і віра наша завжди з нами, ми й надійшли віддати вогневі те, що є відступництвом і святотатством!

Монахи, в очах яких ненависть і злість, роблять кроки в напрямку до Михайла, який у руках тримає Книгу.

Григорій (*здіймаючи руки до неба*). Господи, прости їм, адже не відають, що роблять!

Монахи підходять впритул до Григорія, Михайла та Павла. Розпочинається шттовханина. Нападники намагаються заволодіти Книгою. Їм заважають смолоскипи, які вони тримають в одній руці, намагаючись ними дістатися до Книги. Михайло падає на землю, накриваючи рукопис своїм тілом, не даючи змоги полум'ю доторкнутися до Книги. Григорій та Павло, міцно схопивши руками своїх противників, силується виштовхати непроханих гостей із келії. Михайло, залишивши книгу на землі, кидається їм на допомогу.

На обличчях усіх виступає піт, очі блищать, у них відображаються жовті язики полум'я. З голови Григорія спадає на плечі балдахін. З-під нього виринає довге сиве волосся.

Господарі келії потихеньку починають витіснити монахів, які задкують до дверей. Один з них, бачачи, що відстань до Книги скорочується, кидає смолоскип у бік рукопису.

Уповільнені зйомки. Палаючий смолоскип повільно летить над головами Григорія, Михайла та Павла, повз іконки, між стільницею та лампадкою, торкаючи перо. Воно падає на стіл, перекинувши чорнильницю, з якої виливається темно-коричнева рідина. Григорій, Михайло та Павло, продовжуючи витіснити з келії монахів і повернувши голови в бік Книги, з жахом в очах спостерігають за траєкторією польоту запаленого смолоскипа, який падає поруч із Книгою. Язики вогню майже впритул наближаються до зеленого оксамиту.

Григорій, чинячи опір, з жалем дивиться на Книгу, яку майже охоплює полум'я. Видихнувши повітря, він разом з Михайлом та Павлом надзусиллями виштовхують ченців з келії.

Михайло швидко зачиняє двері на клямку. Павло підбігає до Книги, піднімає її з підлоги та притискає до грудей, не даючи змоги вогняному язикові доторкнутися до неї.

Захеканий Григорій, на одязі якого мокрі плями, бере Книгу з рук Павла та сідає на стілець, міцно обхопивши двома руками Євангеліє. Знесилений Михайло опускається на підлогу, спершись головою на двері, тяжело дихаючи та витираючи рукою з лоба піт. Павло залишається стояти. Він теж старається відновити дихання, хитаючи з боку в бік головою.

Григорій *(крізь сльози)*. Ось, братове, *(віддихуючись)* ще не встигли висохнути чорнила на пергамені, а наше дитя вже хочуть погубити...

На підлозі догорає смолоскип.

Монастирський храм. День.

В храмі присутня вся чернеча братія, ігуменя Параскева, жителі Пересопниці. Настрій у всіх піднесений. Обличчя монахів-нападників досить сумні. Відбувається Літургія. Новостворене Святе Письмо, оправлене в зелений оксамит, знаходиться на престолі.

Григорій. Браття мої та сестри! Святий апостол Павло сказав у першому посланні до коринтян, що багато різних мов є на світі, – жодна з них не без значення! І коли я не знатиму значення слів, то я буду чужинцем промовцеві, і промовець чужинцем мені.

Ось тому, сподіваюсь, що саме з цим Євангелієм ви будете ближчі до Бога, а значить і Бог до вас.

Гречно дякую людині, без якої ми б сьогодні не мали цієї Книги. *(Лазідно торкається сторінок Євангелія)*. Це ігуменя Дворецького монастиря матушка Параскева.

Григорій вклоняється княгині. Княгиня вклоняється у відповідь.

Голос екскурсовода. У шістнадцятому столітті майже вся Європа, від німця Лютера почавши, заходилася перекладати Біблію з латини на живі національні мови – для кращого розуміння її людьми різного стану. Так що ігуменя Параскева, що походила з роду Гольшанських в миру відома як Настасія Юріївна дружина князя Кузьми Івановича Заславського, яка була фундаторкою праці над рукописом та її інтелектуальні помічники, без сумніву, йшли в ногу з часом, взявшись за переклад Євангелії з церковнослов'янської мови на тогочасну українську.

Пересопниця. Травень 1569 року. *(мур)*

Приміщення монастиря зовні та всередині. День.

Вид зверху. З чотирьох сторін Пересопницького монастиря перебувають верхи на конях групи військових людей.

Фасад монастиря. З зовнішньої сторони біля воріт стоїть отець Григорій.

Біля нього двоє татарських воїнів. Один з них їхній ватажок. Чоловік років сорока, зі шрамом на щоці та зухвалим виразом обличчя. На ньому одяг зі шкіри та хутра. Він з презирством дивиться в бік Григорія. Інший перекладач – смуглявий юнак, над губами якого проступає темний пушок.

Поодаль верхи на конях невеличка група татарських воїнів.

Григорій *(до ватажка)*. Та ж повідаю вам ще раз, люди добрі, що в монастирі нічого, окрім речей ченців та монастирського начиння, немає. Ми слуги Божі *(хреститься)* і земне багатство нам не потрібне, пане баша.

Юнак перекладає своєму проводиреві.

Розлучений татарин, не дослухавши до кінця свого перекладача, починає щось кричати, бризкаючи слиною.

Юнак *(з акцентом)*. Не хочеш, гяуре, по-доброму віддати скарби, тоді залишишся взагалі без нічого, адже сам кажеш, що тобі ніц не треба *(схидно посміхається)*.

Григорій *(до ватажка)*. Усі наші скарби на небі. Для нас не треба іншого скарбу, ніж благодать і милість Бога.

Монастирський храм. День.

Ченці служать акафіст Божій Матері. Михайло тримає в руках відкрите Пересопницьке Євангеліє.

Приміщення монастиря. День.

Фасад монастиря. Із зовнішнього боку біля воріт стоїть отець Григорій. Біля нього татарський ватажок і перекладач.

Григорій *(до ватажка)*. Христом Богом прошу вас, не чіпайте святе місце!

Татарський ватажок повертає голову в бік своїх підлеглих та стверджувально киває головою.

Воїни верхи на конях з диким криком зриваються з місця, здіймаючи за собою куряву. Вони просто влітають у монастирські ворота, збивши на своєму шляху отця Григорія. Архімандрит падає на траву. На його обличчі слід від татарської нагайки.

Всередині обителі татари не жаліють нікого з ченців, б'ючи їх нагайками та ногами. Вони виносять з продовольчих комор повні мішки, з келій – срібні хрести та чаші.

Дорога до лісу. День.

Крапає невеличкий дощ. По дорозі верхи на конях рухається татарський загін. Воїни супроводжують бранців і вози, наповнені різноманітними речами. В одному з них знаходиться й Пересопницьке Євангеліє.

Загін під'їжджає до невеличкого лісу. На дорозі з лісу з'являється кінний загін. Його очолює волинський князь Василь-Костянтин Острозький.

Князівська дружина перекриває дорогу татарському війську. Погляди очільників зустрічаються. Князь Острозький виймає з піхв меча. За ним те ж саме роблять і його воїни, які прямують на неприятеля. Починається бій.

Від удару меча в груди татарський воїн падає обличчям донизу на свого коня. Волинський воїн, вийнявши меча зі слідами крові з тіла свого супротивника, нападає на наступного супротивника.

У двобої сходяться князь Острозький та татарський ватажок. Вони вправно змагаються на мечах. Переваги не має жоден, раз по раз завдаючи удари в щит суперника. Після чергового обміну ударами мечами Василь-

Костянтин вправно вибиває з рук противника зброю. Татарин зупиняється, дивлячись в очі князя. Щось пробурмотівши собі під ніс, він повертає коня та мчить дорогою в протилежний від лісу бік. Приклад свого ватажка наслідують і його воїни. Вони кидають вози та бранців і тікають.

Князівські воїни зіскакують з коней. Вони звільняють зав'язані руки полонених. Зраділі люди зі сльозами на очах дякують своїм рятувальникам.

Один з воїнів бере з воза Книгу, дивуючись її розмірам і зовнішньому оформленню.

Воїн (*передаючи князю*). Великий князю, крім наших людей, ми ще й звільнили ось цю Книгу.

Князь з трепетом бере її до рук та розглядає, перегортаючи сторінки.

Князь Острозький (*звертається до присутніх*). Жовніри мої, цей день ви обов'язані запам'ятати на все життя, тому що саме ви зберегли для нащадків вічну Книгу, яка містить відповіді на багато життєвих запитань.

Село. Приміщення монастиря. День.

Через монастирські ворота до Пречистенської обителі в'їжджає пишна карета. Її супроводжують князівські воїни. Вийшовши з неї, князь Василь-

Костянтин Острозький подає руку й допомагає вийти княгині Заславській. Назустріч їм з воріт виходить змарнілий архімандрит Григорій та монастирська братія. На обличчі Григорія свіже садно.

Князь Острозький. Слава Богу!

Григорій (*з деяким сумом*). Навіки Богу слава!

Княгиня Заславська. Чому такі зафрасовані, отче?

Григорій. Та й не знаю як переповісти вам про біду, що спіткала нас.

Князь Острозький. Невже знову клятї татари в усьому винні?

Григорій. Бачу, князю, що й ви чули про наше нещастя. Пожалкували нашу обитель. Але чи знаєте головне, що харцизники скрали найдорожчий наш скарб (*на очах виступають сльози*). Тільки-но навіщо він бусурманам і не відаю?

Княгиня Заславська (*до князя*). Князю, давайте не будемо мучити архімандрита. (*До Григорія*). Не переймайтеся так отче, адже дійсно ця Книга Божа для людей православних, тому Бог й повернув її до Пречистенської обителі з поміччю Великого князя Василя-Костянтина Острозького.

Григорій дивиться розгублено спочатку на княгиню, потім на князя.

Князь повертає голову й киває своєму воїну. Молодий хлопець застрибає до карети. Через мить виносить звідти Книгу. Її він передає князеві.

Зочей Григорія течуть сльози. Василь-Костянтин підходить з Книгою до архімандрита.

Князь Острозький. Ця християнська святиня повинна навіки бути разом з православним народом. Тоді не потрібно буде боятися жодного грабіжника чи завойовника, ким би він не був і звідки б до нас не прийшов.

Григорій (*втираючи сльози*). Не знаю, як вам і дякувати, Великий князю!

Григорій оглядається, кинувши погляд на ченців. Монахи починають співати «Многая літа» на честь князя Острозького.

Експозиція краєзнавчого музею. День.

Екскурсовод (*до школярів*). Непросто складалася доля цієї чудової Книги, в якій відбилася і доля України. Після того, як на початку XVII століття Пересопницький монастир перейшов до рук єзуїтів, рукопис разом з його православними насельниками, іншими монастирськими святинями відправився в східному напрямку.

Все сімнадцяте століття Пересопницьке Євангеліє слухняністю вірних ченців і стараннями православних людей перевозилося і переховувалося як реліквія, як символ віри, як слово правди.

Воно читалося священниками, слухалося паствою і діяло сильніше за інші заклики або переконання – бо Бог говорив з народом його рідною мовою.

Це була його перша мандрівка, але далеко не остання.

Переяслав-Заліський. Троїцький Данилів монастир.

1700 рік. *(титри)*

Містечко. Приміщення монастиря. День.

Небо вкрите величезними темними хмарами. Йде дощ. Грунтовою дорогою з великою кількістю калюж їде запряжена двома добірними кіньми гетьманська карета. Її супроводжує кінний військовий загін. Карета та вершники мчать сільською дорогою. З її обох боків стоять невеличкі сірі дерев'яні хатинки з ставнями на вікнах. Дорога веде до монастирської споруди, обнесеної валом.

Коні зупиняються біля монастирської брами. За мить вона відчиняється, впускаючи на подвір'я прибульців.

Монастирська трапезна. День.

Настоятель монастиря отець Марк обідає з Іваном Мазепою, на грудях якого сяє блиском орден Андрія Первозванного. На столі різноманітні страви та величезний графин з вином.

Марк *(наповнюючи келихи)*. Большая честь для меня и моей обители принимать такого великого гостя, самого гетмана Украины.

Мазепа *(посміхаючись)*. Не преувеличивайте, отець Марк. Я простой слуга своего народа.

Марк. Слуги бывают разные. А вы своей преданностью царю, а также своим покровительством православной церкви по праву заслужили *(вказує рукою на орден)* государеву награду. Ведь не зря вы стали вторым кавалером ордена нашего покровителя Андрея Первозванного и получили его из рук самого царя. Ведь ампирактор награждает лишь самых достойных, каким являетесь вы. Не могу до сих пор поверить, что в гостях у меня сам Мазепа. *(Піднімає келих)*. Разрешите, высокодостойный гетман, поднять этот кубок за ваше здоровье!

Мазепа. И за ваше, отче!

Обое осушают келихи.

Мазепа (*закусуючи*). Спасибо за хороше слова, святой отец. Кому ж, как не гетьману, думать и помогать родной церкви и родному народу!

Марк. Вы посланы им самим Господом.

Мазепа (*робить паузу, дещо задумавшись*). Дай Бог, чтоб ваши оценки, несмотря ни на что, всегда оставались объективными.

Монастирська трапезна. Вечір.

Отець Марк та Іван Мазепа за тим же, але майже порожнім від страв столом. На ньому з'явився запалений підсвічник. Порожній і графин.

Обидва чоловіки розпашілі з дещо посоловленими очима.

Мазепа. Чемно дякую за пригощання, за смачне монастирське вино!

Марк. Благодарите не меня, а Господа Бога нашего.

Обоє встають обличчям до ікони й кладуть на себе хресне знамення.

Мазепа. Ось як швидко пролетів час, мені вже й час їхати.

Марк. Гетьман, перед тем как вы покинете нашу обитель, хочу вас кое с чем познакомить. Зная ваш интерес к высокодуховным вещам, не могу этого не сделать. Пройдемте в нашу библиотеку.

Монастирська бібліотека. Вечір.

Посеред кімнати стоїть стіл. На ньому запалені підсвічники. Трохи далі дерев'яні полиці з книгами. Серед них виділяється велика Книга в зеленому опорядженні. Це Пересопницьке Євангеліє. Зелений оксамит вицвів та в деяких місцях протерся. Книгу обережно бере до рук настоятель та передає гетьманові.

Марк. Вот об этом Евангелии шестнадцатого века я вам и говорил.

Мазепа бере Євангеліє до рук та уважно дивиться на обкладинку. Хмільне обличчя Мазепа змінюється на зосереджене, очі наливаються кров'ю. Він відкриває Книгу. На обличчі гетьмана з'являється подив та величезне захоплення. Мазепа не поспішаючи перегортає сторінки. Він уважно вдивляється в кожную відкриту ним сторінку.

Мазепа (*з захватом*). Це Святе письмо написано мовою, якою говорять в Україні! А яке прекрасне письмо, яке чудове оформлення! (*Любуючись*). Над ним працювали справжні митці!

Марк. Да, они оставили о себе пометки на полях.

На очах гетьмана виступають сльози.

Мазепа. Вміли колись люди творити, не те що зараз. *(Не відриваючи погляду від Книги)*. Звідки у вас це чудо?!

Марк. После нашествия иезуитов на Волынские земли в прошлом веке энта Книга хранилась в разных приходах. С того момента, как нашла прибежище у нас, она пребывает в надёжном месте! Энтот фолиант ровестник нашей церкви Иоанна Предтечи.

Мазепа. Але ж вона не використовується за призначенням, а лише пам'ятується у вас як зразок художнього оформлення церковної книги.

Марк. Действительно, ведь написана она на одном из малоросских диалектов, потому мы и храним её в библиотеке.

Мазепа *(з обуренням)*. На цьому діалекті, як ви дозволили висловитись, в Україні розмовляють і в містах, і в селах. А Євангеліє творено не для того, щоб на нього споглядали як на красну картинку, і не мені вам про це оповідувати.

Марк. Не обижайтесь, гетман! Ничего не поделаешь, ведь на всё воля Божья.

Гетьман стверджувально киває головою, продовжуючи милуватися Книгою.

Мазепа. Продайте мені цю Книгу, я вам хороше заплачу.

Марк. Гетьман, ведь и вы знаете, что Святое Письмо не продаётся. Тем более, лишившись энтой Книги, нам всем будет чего-то не хватать, ведь она давно стала членом нашей большой семьи.

Мазепа. Тоді пропоную обміняти її на святиню, яка мені теж дуже дорога... Це ікона, привезена з Афону. Впевнений, що, побачивши її, ви неодмінно погодитесь.

Сільська дорога. День.

На небі з-за хмар з'являється сонце. Сільською ґрунтовою дорогою їде гетьманська карета в супроводі загону. Коні, здіймаючи пил, проносяться між білими будиночками, обгородженими таким же білим штахетником.

Карета. День.

Всередині карети сидить гетьман Мазепа. Він з великою цікавістю, запалом і ласкою вдивляється в Книгу в зеленому обладункові, обережно гортаючи сторінки.

Переяслав. 17 квітня 1701 рік. *(тутри)*

Містечко. Приміщення монастиря. День.

Карета гетьмана разом із супроводом прямує міською дорогою. Повз неї час від часу проходять городяни. Побачивши кортеж, вони чемно вклоняються.

Карета зупиняється біля монастирських воріт. З них виходить єпископ Захарія Корнилович, чоловік років п'ятдесяти, одягнутий у довгу рясу. Він іде назустріч гетьману Мазепі, що вийшов з карети. Чоловіки, наблизившись один до одного, обнімаються та тричі цілуються.

Територія монастиря. Церковний храм. День.

Гетьман та єпископ прямують до церкви, яка виблискує на сонці своїми банями. За ними йдуть молодий козак, який тримає під рукою об'ємний пакунок, загорнутий у лляну накидку, та молодий чернець Андрій.

Гетьман уважно дивиться на храм. Усі підходять до дверей собору.

Захарія *(відкриваючи двері храму)*. Дякувати Богу, майже все готово. Залишилися лише невеличкі роботи.

Заходять до храму. Двоє людей з довгим волоссям та бородами, які одягнені у робочий одяг, щось роблять біля іконостасу. Мазепа милується, уважно розглядаючи розписи на стінах та стелі.

Захарія. Ми на вас чекали, ясновельможний гетьмане, на храмове свято, коли й будемо відкривати кафедральний собор.

Мазепа. Дуже жаль, але не зможу того дня бути, адже вже запрошений до Києва.

Захарія. Дійсно, дуже шкода, адже тільки з вашою допомогою і, звичайно, Божою ласкою ми змогли звести цей Божий храм.

Мазепа. Але подарунок маю, єпископе Захарію! Сподіваюсь, він сподобається і буде досить слухним. Прошу принести перо та чорнило.

Молодий чернець прямує до виходу. Молодий козак підходить до гетьмана. Він передає Мазепі пакунок.

Мазепа. Скажу вам, святий отче, що перебуваю під враженням двох зустрічей, які відбулись у минулому році. Перша була в Петербурзі з царем, який особисто нагородив мене високою нагородою. Здавалось, ніщо не може в моїх думках, враженнях та настроях перевершити цієї події. Адже не кожен день монархи нагороджують орденом Андрія Первозванного, тим паче, що я став другим кавалером після дипломата Федора Головіна. Проте зустріч через декілька днів перевершила усі мої життєві сходи. Вона так мене розчулила та подіяла на мене настільки сильно, що я, чесно зізнаюсь вам, не зміг втримати сліз.

Захарія. Кого ж ви зустріли, Іване Степановичу?

Мазепа знімає накидку. В його руках ми бачимо Книгу. Її обкладинка обтягнута новим оксамитовим матеріалом.

Мазепа. Ось цю вічну Книгу, в якій, як і в кожній людині, є душа, тому що в неї вложили свої душі наші з вами предки. І ось у той момент подумалось мені: колись не буде ні царя, ні нас з вами, а вона буде жити... та вчити людей і допомагати їм вікувати на білому світі. Тому передаю вам, Владико Захарію, цю справдешню українську святиню, яка так розчулила та вразила мене до глибини душі.

Гетьман відкриває книгу. Розжалоблений Захарія не в силах відірвати зосередженого погляду від квітистих сторінок Євангелія, яке продовжує тримати в своїх руках Мазепа.

Мазепа. Адже в неї вкладений неоціненний труд наших нащадків. Чесно кажучи, в своєму житті я зустрічався мало з чим, що могло б порівнятися з цим Євангелієм з Пересопниці, тому дуже важко розлучатися з цим істинним дивом. Проте мене тішить думка, що передаю я його в надійні руки і саме цей прекрасний храм (*оглядається навколо*) стане для цієї дивовижної Книги рідним домом.

Передає Книгу єпископові.

Захарія (*пригорнувши до грудей відкриту Книгу*). Високодостойніший гетьмане, ви так багато зробили для того, щоб в Україні з'явився не тільки цей храм. Лишень за одне це ви достойні Господньої ласки та Божого заступництва... А що

стосується такого подарунка, то в мене просто немає слів, щоб висловити вам своє захоплення та щирі подяку.

Підходить молодий чернець Андрій, в руках якого чорнильниця та перо.

Мазепа. Її я одягнув у нові одяжі, так як за більш ніж сто років обкладинка дещо зносилась, а всередині вона як новенька. Щоб відзначити свою причетність до цього шедевру українського рукописання та живопису, хочу підписати свій дарунок.

Мазепа бере з рук монаха перо та змочує у темній рідині. Він пише на полях Книги, яку перед ним тримає Захарія.

На полях Книги перо закінчує виводити напис: «Сіє Євангеліє прислано й дано єсть од ясновельможного Його Милости пана Іоанна Мазепа військ його царського пресвітлого величства запорозьких, обох сторін Дніпра Гетьмана, й славного чина святого Апостола Андрея Кавалера, до престоло Переяславського Єпископського, Котрий од його ж Ктиторської милости создан, одновлен і драгоцінними утвари церковними украшен при приосвященном Єпископі Захарії Корниловичі. Року 1701 Априля 17 дня».

Церковний храм. Ранок.

Пересопницьке Євангеліє використовується під час богослужіння в новоствореному храмі Вознесенського монастиря, де зібралось багато народу.

Захарія. ...і сталося, коли там били, виполнилися дньове родити ей. І породила сина свого перворожденного і увила його в пеленки, і положила его в яслах діля того, іже їм в дому гостиньном упокою не било. А пастиріє били в той же стороні і сторожу ночную над стадом своїм стерегли. А ангел господинь стал близько них. А ясность Божія освітила їх і устрашилися великим страхом. І рекл їм ангел: «Не бойтеся. Бо і я повім вам радость великую, которая буде і всім людем».

Вознесенський монастир. 1720 рік. *(тутри)*

Територія монастиря. День.

Йде сильний дощ. Відчиняються монастирські ворота. З них виходить священник у рясі з суворим виразом обличчя. Його супроводжує отець Захарія та чернець Андрій, який тримає над головою гостя накидку. Швидким кроком вони направляються до кибитки. Підійшовши до неї, гість відчиняє дверцята і швидко сідає всередину.

Захарія. Дякуємо за приїзд! Передавайте мій уклін митрополитові. Ангела хоронителя вам у дорозі, їдьте з Богом!

Священик *(зачиняючи дверцята)*. Оставайтесь со Христом!
Коні рушають з місця, віддаляючи від монастирських воріт кибитку, вслід якій з сумом дивиться настоятель монастиря та чернець Андрій. Він тримає накидку над головою Захарії.

Андрій. Дозвольте у вас запитати, отче Захарію?

Захарія *(не відводячи погляду від кибитки)*. Запитуй, Андрію.

Андрій. Якись невеселі вісті отримали від представника київського митрополита?

Захарія. Не знаю навіть як сказати.

Андрій. Скажіть як є.

Захарія *(з сумом дивлячись на кибитку, яка віддаляється далі й далі)*. Синод прийняв розпорядження про вилучення з богослужбового життя книг, написаних... на наречії, відмінному від московського.

Андрій *(з острахом)*. То що, тепер наше Євангеліє у нас відберуть?

Захарія. ...Не зовсім... слава Богу, вмовив залишити на зберіганні в нашій бібліотеці... Повідом, що усі, хто прийде сьогодні на вечірню... *(на очах виступають сльози)*, востаннє зможуть почути святі слова з Пересопницького Євангелія.

На обличчя Андрія падають краплі дощу. Він з сумом киває головою. Чернець з жалем дивиться вслід кибитці, яка поступово перетворюється на маленьку цятку й починає зникати за небосхилом.

Територія монастиря. Церковний храм. Вечір.

Монастирська братія присутня на богослужінні. Його проводить єпископ Захарія. Він читає з Пересопницького Євангелія.

Захарія. Благословені слуги оніі которіі, коли прийде господар їх і найде їх, а оні чують.

На очах настоятеля з'являються сльози.

Після закінчення богослужіння братія з великою шанобою переносить Пересопницьке Євангеліє до монастирської бібліотеки.

Переяславська духовна семінарія. 1837 рік. *(титри)*

Приміщення семінарії. Бібліотека. День.

Велика кімната. Більшу частину її займають полиці з книгами. В іншій чотири столи, біля кожного з яких стоїть по два стільці. Бібліотекар, чоловік років сорока, дістає з полиць дві величезні книги. Одна з яких у зеленому, а інша в малиновому оксамиті. Їх він передає чоловікові років п'ятдесяти, одягнуеному в світлий костюм та краватку, на носі у нього кумедно сидять окуляри.

Голос екскурсовода *(є фоном вищезазначеного)*. Пізніше в приміщенні Вознесенського монастиря розмістилася Переяславська духовна семінарія й рукопис став її власністю. Тут із ним познайомився відомий славіст Осип Бодянський – магістр Московського університету, українець за походженням.

Бібліотекар. Для нашої семінарії велика честь приймати вас, пане професоре! Сподіваюсь, що залишитеся задоволені від знайомства з нашими постояльцями. З багатьма з них ви вже мали змогу ознайомитися під час навчання в нашому закладі. Адже ми маємо досить значні екземпляри, таких у столичних книгозбірнях і не знайдете.

Бодянський *(бережно приймаючи книги)*. Під час навчання якось і не було часу усе охопити. Аж не віриться, що пройшло вже так багато часу. Здається, тільки вчора я сидів за цими ось столами. Скажу вам відверто, що я не був в Україні вже досить тривалий час, і для мене кожна зустріч з старожитностями рідного краю є досить важливою як для вченого та ще більш значущою як для українця.

Бібліотекар. Сподіваюсь, що й наш заклад увійде в історію, адже дійсно деяким з наших книг немає ціни.

Приміщення семінарії. Бібліотека. Вечір.

Професор Бодянський сидить за одним зі столів, на якому стоїть підсвічник з запаленими свічками. Перед ним лежать книги, серед яких і Пересопницьке Євангеліє. Професор пише пером на аркуші паперу.

На аркуші ми бачимо звіт міністру освіти, серед якого виділяються такі слова: «...писано прекраснейшим большим уставом, весьма хорошими чернилами, всех листов в нем 482. Это единственный памятник перевода всех четырех Благовестий на южнорусский (малороссийский, русинский, украинский) язык...».

Експозиція краєзнавчого музею. День.

Вищезазначений аркуш ми бачимо у вітрині експозиції.

Екскурсовод (*вказуючи указкою на аркуш*). З опису Осипа Бодяньського в його повідомленні міністру й починається наукове освоєння та усвідомлення феномена Пересопницького Євангелія. Саме цю пам'ятку ввів до наукового обігу колишній випускник Переяславської семінарії.

Досліджував у той час її й такий відомий вчений-лінгвіст, як Павло Житецький, який наголошував, що її дослідження зможе заповнити відсутні сторінки історичної минувшини.

Екскурсовод вказує указкою на портрет вченого.

Екскурсовод. Крім цих видатних науковців, сторінок вічної книги торкалися й інші як знані, так і невідомі сини й дочки української землі. Усі, кому доля дарувала побачення з українською святинею, пам'ятали про цю зустріч протягом усього життя, оповідаючи про неї рідним та близьким.

Переяславська духовна семінарія. 1845 рік. (*титри*)

Приміщення семінарії. Бібліотека. День.

За столами, на яких лежать розгорнуті книги, сидять семінаристи. Бібліотекар, який виглядає вже трохи старшим, передає книгу в малиновій обкладинці молодому чоловікові років тридцяти, одягнутому в світський костюм. Семінаристи перешіптуються між собою, дивлячись на гостя.

Бібліотекар. Ознайомлюйтеся на здоров'я, добродію Тарасе. До нас приїжджало багато дослідників. І всі завжди дуже задоволені. Але ми й не сподівалися, що колись до нас завітає сам Шевченко.

Шевченко (*всміхаючись*). Не думав, що я вже такий і відомий.

Бібліотекар. Ви не смійтеся, незважаючи на ваш ще молодий вік, прізвище Шевченко сьогодні вже відоме багатьом в Україні. Дуже прошу вас, прочитайте щось зі своїх віршів. Адже ми не кожного дня маємо змогу поспілкуватися з поетом.

Шевченко. Жаль тільки, що не так багато вже й письменних людей, а мої вірші знають хіба лише студенти. Приємно, звичайно, що й ви знайомі з ними... Але ж я буду заважати вашим читачам (*повертається в бік семінаристів*).

Бібліотекар. Та ви що! Вони з цікавістю вас послухають.
Семінаристи кивають головами в підтвердження слів бібліотекаря.

Шевченко. А що ж прочитати?

Бібліотекар. Що завгодно.

Шевченко (*після невеликої паузи*). Що ж, добре. Чому б і ні? Ось один з останніх віршів, який я написав у Миргороді. Правда, не знаю, чи він вам сподобається...

Шевченко кладе книгу на стіл. Стає зручніше та починає читати:

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приятні, ні любові –
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зйдуться,
Та любо, та тихо,
Як у раї, – а дивишся:
Ворушиться лихо.
Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі...,
Та нема й на небі.

Семінаристи переглядаються між собою. Бібліотекар, який слухав вірш з роззявленим ротом, закриває його. Шевченко бере книгу та прямує до вільного столу.

Бібліотека. Вечір.

Тарас Шевченко передає бібліотекарю, який запалює сірниками свічки, книгу у малиновій обкладинці.

Шевченко. Що ви можете розповісти про історію написання цього Євангелія?

Бібліотекар. Цей примірник, написаний церковнослов'янською мовою, створений в 1568 році. Повинен вам сказати, добродію Тарасе, що маємо ще один екземпляр рукописного Євангелія. Справжній раритет! Який написаний на сім років раніше за цей рукопис. Він подарований нашому місту самим Іваном Мазепою. Але й не це є найбільш цікавим.

Шевченко. А що ж?

Бібліотекар. Те, що на відміну від цього Євангелія (*клада руку на малинову обкладинку*) написаний він українською мовою.

Шевченко (*з запалом*). Чому ж ви мені його не показали?

Бібліотекар. Справа в тому, що в даний час ця книга знаходиться у ректора семінарії й буде повернута лише завтра. Так що зранку ви зможете ознайомитися й з нею.

Шевченко. Шкода! Але мені вже потрібно їхати сьогодні, адже завтра в Києві засідання археографічної комісії... Знаєте що? Я просто зараз зайду до нього. Сподіваюсь, він не відмовить показати цей шедевр.

Бібліотекар. Дуже жаль, добродію Тарасе, але ректор зараз перебуває у справах у столиці. І повернеться лише завтра вранці.

Шевченко (*з жалем*). Значить, не судилося його побачити. Дуже вам вдячний за гостинність.

Бібліотекар (*посміхаючись*). Та немає за що. Звичайно, жаль, що Пересопницьке Євангеліє не в бібліотеці, але приїжджайте ще, завжди раді будемо вас бачити і показати вам усі наші рідкісні книги.

Шевченко. Дякую за все. Бувайте здорові.

Приміщення семінарії. Вечір.

З дверей головного корпусу семінарії виходить дещо засмучений Тарас. У руках у нього тека. Замислившись, він прямує дорогою, дивлячись на обрій, за яким вже майже сховалося сонце. Шевченко підходить до кібитки. Біля її коліс возиться кучер, чоловік років сорока, одягнений у полотняну сорочку та темні штани.

Пам'ятний знак українській Першокнизі.
Рівненський р-н, село Пересопниця. Автор К. Литвин. Фото О. Харвата.

Шевченко *(до кучера)*. Петре, я закінчив, можемо вже їхати.

Кучер *(повернувши голову)*. Тарасе Григоровичу, не зможімо ми сьогодні вирушити.

Шевченко. Чому ж, Петре? Невже коні залякли?

Кучер *(тримаючись за колесо)*. Та ні, з ними якраз все гаразд, а ось коліща мене підвело. Тому раніше, ніж завтра, рушити ніяк не зможімо *(винувато дивлячись на Шевченка)*... ніяк.

Шевченко *(зробивши паузу)*. Тоді най буде так.

Шевченко сідає на великий камінь, який стоїть поруч, виймає з теки олівець, аркуш паперу, який кладе на папку, та починає щось писати, час від час піднімаючи очі й проводжаючи захід сонця.

Приміщення семінарії. Кабінет ректора. Ранок.

Шевченко сидить навпроти чоловіка років п'ятдесяти, одягнутого в чорну сутану. Це ректор семінарії.

Ректор *(посміхаючись)*. Дійсно було б несправедливим, якби ви поїхали від нас, не ознайомившись з нашою гордістю. А те, що запізнитеся на засідання комісії, нічого страшного в порівнянні з тим, що б сталося, якби ви не побачили цю пам'ятку українського книгописання.

Ректор встає з-за столу, підходить до шафи, яку відчиняє, та дістає зсередини Книгу в зеленій оправі. Бережно підносить та передає Шевченку, який підводиться зі свого місця.

Ректор. Ось вона.

Шевченко бережно приймає з рук ректора Книгу.

Шевченко *(не відводячи погляду від Книги)*. Якщо дозволите, я продивлюсь її у вас у кабінеті, адже, як розумієте, дуже поспішаю.

Ректор. Звичайно, мій кабінет до ваших послуг.

Шевченко присідає на стілець, кладе Книгу на стіл. Він уважно оглядає палітуру та проводить рукою по обкладинці й обережно відкриває її.

Тарас Григорович, не поспішаючи, перегортає сторінки. Він пильно та зосереджено передивляється кожну.

В його очах читається величезне захоплення та деякий подив.

Всередині кибитки. День.

Ми бачимо задумливі очі. Це ті ж очі Шевченка. Трохи подумавши, він починає писати на аркуші, що лежить на теці, гойдаючись у такт руху кибитки.

На аркуші паперу рука, що тримає перо, нешвидкими рухами виводить літери: «Друге Євангеліє так само на пергамені більш вишукане й розкішне за перше, писано малоросійським наріччям 1556 року, з написом на берегах перших аркушів».

Перед очима Шевченка постає Книга в зеленому оксамиті з гарним художнім оздобленням. В його очах сяє радість.

Голос Шевченка.

...Старий згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали
І розмовляли, сповідались
Один другому. «Довгий вік! –
Старий промовив. – Все од Бога!
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!

Переяславська духовна семінарія. 1866 рік. (*титри*)

Приміщення семінарії. Бібліотека. День.

Все той же бібліотекар, скроні якого вже вкрила сивина. Його вік уже досить пристойний – близько сімдесяти років. Він потихеньку знімає з полиць книги та бережно складає на столі, де вже лежать стоси книжок.

Голос екскурсовода (*є фоном вищезазначеного*). В другій половині шістдесятих років XIX століття Переяславську духовну семінарію переводять до Полтави.

До книжок підходять семінаристи та беруть їх під обидві руки і виходять з ними у двері. Раптом в одного з семінаристів, якого звати Андрій, книги влітають з рук та розлітаються по підлозі.

Бібліотекар (*повернувшись на шум*). Брате Андрію, обережніше, прошу вас, адже серед цих книг є такі, яким немає ціни. Деякі з них взагалі в одному екземплярі.

Мініатюра "Євангеліст Матвій" // Пересопницьке Євангеліє... – Ф. 5.

А н д р і й . Вибачте, пане бібліотекарю, але це сталося випадково.

А н д р і й тихенько піднімає з підлоги книги та зникає за дверима.
В бібліотеку заходить семінарист Микола . Він тримає у руках дерев'яну скриню ручної роботи.

М и к о л а (*передаючи скриньку*). Погляньте, пане бібліотекарю, сподіваюсь, що така хатинка для нашої улюблениці підійде.

Б і б л і о т е к а р (*беручи скриньку*). Дякую, брате М и к о л о ! Постарався ти на славу. (*Посміхається*). Надіюсь, що, тут їй буде добре, а головне, що буде в безпеці.

Б і б л і о т е к а р , важко видихаючи повітря, ставить скриню на полицю поруч з Книгою у зеленій обкладинці. Він бережно бере до рук Книгу та уважно дивиться на неї, гортаючи сторінки.

Б і б л і о т е к а р . Більше півтора століття ви перебували у Переяславі, ось тепер мусите переїздити разом з усіма до нового місця. Проте вам не звикати до мандрівок, та й ми приготували спеціально для вас гарненький обладунок.

Закриває Книгу та піднімає кришку скрині. Обережно проводить рукою по зеленій палітурці Книги. Продовжує дивитися на неї, ніяк не наважуючись покласти її всередину. Проте після невеликої паузи, важко видихаючи повітря, акуратно кладе в скриню та обережно закриває кришку.

Приміщення семінарії.

Перед входом до головного корпусу приміщення семінарії стоять три вози, запряжені кіньми. Двоє з них завалені речами, третій книжками майже по самі краї. Біля возів стоять семінаристи.

З дверей приміщення виходить Микола , в руках якого скринька.

М и к о л а (*до товаришів*). Що, для головної пасажирки вже й немає місця?

А н д р і й (*роблячи місце серед книжок*). Давай її сюди. І для неї знайдемо місчину. Та й до Полтави не така вже й далека дорога. Доберемось потихеньку усі разом.

З дверей виходить бібліотекар . Разом з ним ректор . На ньому чорна сутана.

Р е к т о р (*до семінаристів*). Ну що, браття, готові до поїздки?

Андрій. Ми завжди готові, пане ректоре!

Ректор. Тоді їдьте з Богом. Я беру з собою пана бібліотекаря. Мій екіпаж доставить нас до Полтави раніше. На місці ми будемо чекати вашого приїзду.

Семинаристи сідають по двоє чоловік на кожен віз. Андрій та Микола займають місце на возі з книжками.

Бібліотекар. Дивись, брате Микола, за моїх підшефних відповідаєш головою, а особливо за мою улюбленицю.

Микола. Не переймайтеся, все буде в порядку.

Ректор. На дорогу вам два дні. Переночуєте в Білій Криниці у батюшки Стефана.

Бібліотекар. Завтра до першої зірки маєте бути в семінарії.

Андрій. Будемо обов'язково!

Ректор. Бібліотекар *(одночасно)*. З Богом!

Три підводи, якими керують по двоє семінаристів, від'їжджають від семінарії.

Містечко. День.

Три підводи, якими керують по двоє семінаристів, виїжджають вуличкою з невеликого містечка. Підвода з книгами їде останньою. Андрій тримає віжки. Микола сидить поруч. Дорогою назустріч їм їде підвода.

Управляючий нею чоловік, порівнявшись з семінарстами, вітається словами «Слава Богу!», на що чується відповідь «Навіки слава Богу!».

Дорога. Пшеничне поле. День.

Колона виїжджає з містечка та починає рухатися ґрунтовою дорогою. По обидва боки від неї пшеничні лани.

Андрій *(до Миколи)*. Не люблю я ніяких переїздів, ніяких перемін. Вже так звик у Переяславі.

Микола. Нічого, брате Андрію, притерпиш і в Полтаві. Життя так влаштоване, що без змін не обійтись... на все воля Божа.

Андрій *(видихаючи повітря)*. Напевно, ти правий, брате Микола!

На узбіччі дороги сидять двоє хлопців, років двадцяти п'яти. Вони одягнуті у сірій полотняні сорочки та подерті суконні широкі штани. Хлопці уважно спостерігають за рухом колони, про щось між собою розмовляючи.

Повз них проїжджає перший віз.

Перший хлопець *(до семінаристів)*. Боже вам допомагай, Божі люди!

Семінарист з першого воза. І вась він нехай оберігає.

Проїжджає другий віз.

Другий хлопець. Чи далеко прямуєте, браття?

Семінарист з другого воза *(змірявши співбесідників)*. До Полтави.

Хлопці встають на ноги. Повз них проїжджає третій віз.

Перший хлопець. То, може, підвезете нас, добрі люди, до Семенівки?

Микола. А далеко ваша Семенівка?

Другий хлопець. Та зо чотири версти буде.

Андрій *(кинувши погляд на віз)*. То сідайте, тільки обережно. Не погірште книжок.

Зрадлі парубки підбігають до воза та заскакують на ходу. Вони присідають на краєчки воза та опускають ноги назовні.

Перший хлопець *(радісно)*. Ось добре, що згодились нам допомогти, а то б довго ми ще б шкандибали. А книжки ваші ми не зачепимо, не переймайтесь.

Задоволені хлопці переглядаються між собою.

Другий хлопець *(повернувши голову до книжок)*. Невже ви всі їх перечитали?

Микола *(посміхаючись)*. Сподіваємось, що до закінчення семінарії з цим впораємося.

Перший хлопець. А що в них такого цікавого пишуть?

Андрій *(повернувшись до чоловіків)*. Кожна книга оповідає про різне. Дивлячись, що автор хоче донести через неї до людей.

Другий хлопець *(з сумом)*. Мені цього не дізнатися ніколи.

Андрій зі співчуттям дивиться на чоловіка.

Перший хлопець. Читати не вміє бідолаха, не дав Бог йому такого таланту.

Микола *(до другого чоловіка)*. Тут особливого дару не потрібно. Як і в любій справі, головне – поставити перед собою мету й наполегливо йти до неї.

Другий хлопець (*махнувши рукою*). Зараз я маю інші цілі та й пізно вже за це братися... (*посміхнувшись*) хоча зарікатися не буду, може, й навчусь колись.

Перший хлопець. Ви от багацько прочитали книжок, то скажіть нам таке, люди мудрі: чому влаштовано так життя, що одні люди здрастують, вибачаюсь, як у Бога за пазухою, мають усе, що тільки заманеться, а інші гнуть спину на них і ледь животіють на цьому світі, й іноді просто здається, що краще вже було б їм померти, ніж так жити.

Микола (*повернувшись до хлопців*). На цьому світі всяк несе свій хрест. І не нам його обирати. Але незалежно від становища, яке обіймає будь-яка людина, вона може спастися і жити вічно, а значить, подолати й смерть.

Перший хлопець. А ось ми інколи просто не знаємо, чи сьогодні вона нас здолає, чи, може, це станеться позавтра... Говорити, як і писати про це в книжках легше, а от насправжки ой як важко буває їй протистояти.

Другий хлопець. Дійсно, чому все ж така ось несправедливість? Комуś дано вікувати як людям, а в когось життя гірше ніж у худоби...

Перший хлопець. Ось ви, хіба не хотіли б мати багатство та жити в повному достатку.

Андрій (*повернувшись до хлопців*). Ми ставимо перед собою зовсім інші завдання. А відповіді на питання, які нас турбують, якраз шукаємо в книжках, особливо в одній з них.

Другий хлопець (*торкаючись рукою книг*). В якій? В цій? Чи, може, в цій?

Микола (*повернувшись до хлопців*). Вічна істина написана у вічній, а значить, і в безсмертній книзі.

Другий хлопець. Знову ви про вічність! Ми хочемо зараз тут, в цей момент пожити по-людськи. А ви пропонуєте чекати хтозна-як довго тієї вічності.

Андрій (*підганяючи нагайкою коней*). Інших рецептів просто не знаємо. Хочете, погоджуйтесь з ними, хочете відкидайте. Ніхто нікого не силує.

Усі їдуть декілька секунд, не вимовивши жодного слова...

Перший хлопець (*дивлячись на скриню*). А що ж серед вашого письменства поробляє ця гарна скринька?

Микола (*посміхаючись*). Саме там й усе наше багатство та найцінніший скарб...

Микола хоче ще щось сказати, відкривши вуста, проте, трохи подумавши, зупиняється.

Другий хлопець (*сміючись*). Ось і всі ваші розмови про вічність. Хіба ж відмовиться хтось зі смертних від гарної щедроти.

Перший хлопець (*дивлячись на свого товариша*). Звичайно, що ні...

Дорога біля лісу. День.

Колона під'їжджає до лісу.

Перший хлопець. Дякуємо, добрі люди, що підвезли.

Парубки зіскакують з підводи у високу траву, яка їм по пояс.

Андрій (*з подивом*). Щось не видно вашої Семенівки!

Другий хлопець. Та навпростець через ліс до неї зовсім недалеко. Спасибі за все. Їдьте здорові!

Микола (*повернувшись до хлопців*). Ідїть з Богом.

Андрій (*повернувшись до хлопців*). Бажаємо, щоб ви знайшли відповіді на усі свої запитання.

Перший хлопець (*розважливо*). Обов'язково... по-іншому просто бути не може.

Парубки, пробираючись крізь високу траву, підходять до лісу.

Андрій (*до Миколи*). Дивні якісь. Думаєш, вони зрозуміли, про яку книгу ти їм говорив?

Микола. Кожне слово не пропадає дарма. Сподіваюсь, що і вони якщо й не второпали щось зараз, то колись таки обов'язково втямлять.

Андрій. Дійсно, краще пізніше, ніж ніколи.

Микола механічно повертає на секунду голову в бік книжок, після чого продовжує дивитися вперед перед собою на дорогу. Проте за мить знову різко обертається й спрямовує свій погляд на віз. В його очах з'являються розпач та страх. На возі відсутня скриня. Микола швидко повертається в

бік лісу, до якого декілька секунд назад прямували недавні пасажири. Проте там нікого немає.

Микола (*переляканим голосом*). Андрію! Нас обікрали!
Андрій різким рухом спрямовує на себе віжки. Коні видають специфічне іржання та зупиняються. Андрій та Микола зістрибують з воза та стрімголов прямують у бік лісу. Передні підводи зупиняються. Семінаристи піднімаються на ноги. Вони здивовано дивляться вслід своїм товаришам, які, вибігши з високої трави, забігають до лісу.

Ліс. Галявина. День.

Андрій та Микола, з широко розплющеними очима та сильно зашекавшись, біжать між деревами. Вони відбивають руками гілки, що заважають їхньому рухові, та ухиляються від усіляких перешкод.

Андрій (*на ходу*). От, зроби людям добро!

Микола (*на ходу*). Хто ж міг подумати, що вони задумали!

Андрій (*на ходу*). Не треба було говорити про скарб!
Сказав би, що в скрині теж книга, а тепер шукай вітра в полі.

Микола (*на ходу*). Пізно вже щось казати... Без неї я не повернусь!

Юнаки, обличчя яких вкриті подряпинами, вибігають на невеличку галявину та зупиняються. Вони важко дихають, оглядаючись навкруги.

Андрій (*втираючи з чола піт*). Що ж тепер будемо робити? Хтозна, в яку сторону вони побігли?

Микола не відповідає товаришеві, уважно оглядаючи навколишні дерева.

Микола (*показуючи рукою*). Давай туди. Бачиш там гілка зламана. Мерщій!

Семінаристи, які ще не встигли перевести дух, зриваються з місця у вказаному Миколою напрямку. Трохи пробігши лісом, вони одночасно зупиняються. Перед ними за метрів десять під одним з дерев лежить скриня.

Микола (*не зводячи погляду зі скрині*). Андрію, зачекай тут, я підйду сам, бо це може бути пастка.

Андрій, що стоїть з роззявленим ротом, стверджувально киває головою.

Микола, оглядаючись навсібіч, обережно йде до скрині. Підходить впритул, озирається навкруги, потихеньку опускається на землю. Обережно кладе руку на дерев'яну кришку, ніби не вірячи своїм очам і не наважуючись її відкрити. За мить він різким рухом руки все ж піднімає кришку. Скринька порожня. Микола обхоплює голову руками. Обличчя

юнака перекошує нестерпний біль та відчай, а з вуст виривається нерозбірливий крик. Він луною віддається усім лісом.

Вихід з лісу. Похилий схил. День.

Крик доноситься до недавніх пасажирів воза, що сидять під деревом біля похилого схилу, переводячи подих. Перший хлопець тримає в руках Книгу.

Перший хлопець. Чуєш, як репетують?

Другий хлопець. Чудні люди. Чого кричати? Адже обвели нас навкруг пальця, як дітей. Скарб, скарб! Звичайна попівська книга! Тільки дуже здоровенна чомусь.

Перший хлопець (*обережно відкриваючи Книгу*). О-о, не кажи! Вона ніяк на рядову не тягне.

Другий хлопець. А ти звідки знаєш?

Перший хлопець (*розглядаючи сторінки*). Бачу, що не простий маляр над нею потів. Дивись, які куншти з образками та узорами.

Другий хлопець (*радісно*). Значить, ми зможемо її добре продати!

Перший хлопець (*замислившись*). В нас її просто відірвуть з руками.

Другий хлопець (*радісно потираючи руки*). Оце діло! Оце улов сьогодні!

Перший хлопець (*розмірено*). Улов хороший, пане рибалко, але як ти далі без рук рибу ловити будеш?

Другий хлопець (*з подивом*). Тіпун тобі на язик! Що за дурницю верзеш? Ти що об дерево головою вдарився, коли біг лісом?

Перший хлопець. Та ніби почуваю себе нормально, а от ти все-таки скажи, що будеш робити без кінцівок? Адже помочитися толком не зможеш.

Другий хлопець відкриває від несподіванки рот. Його товариш, не звертаючи на нього уваги, продовжує не поспішаючи гортати сторінки.

Другий хлопець. Що, брате, навчився в тих бурсаків, як тра з людей знущатися? Чи з глузду з'їхав?

Перший хлопець. Ти до таких років дожив, а не можеш відрізнити бурсака від семінариста.

Другий хлопець (*ображено*). Вони всі мені однакові. Може, й ти краще в них розбираєшся, як і в цих книжках їхніх, але мене дарма не зачіпай! Чи хочеш мене позбутися, а грошки собі забрати?

Перший хлопець. То ти знаєш, що це за книга?

Другий хлопець. Враховуючи лемент тих бідолах та твій раптовий здвиг, і не знаю, що й думати вже про неї. Може, вона зачарована якась, бо після того, як ти взяв її до рук, я тебе не можу впізнати. Ти це чи, може, хтось інший?

Перший хлопець. Я, а хто ж ще? І ніякого чаклунства у ній немає і не може навіть бути. Саме про неї вони вели мову, коли говорили про вічну Книгу, бо оповідає вона про життя на землі сина Божого.

Другий хлопець. Ну то й що? Нам від цього не холодно й не жарко.

Перший хлопець. А те, що вистачає в нас з тобою й так гріхів, що не один раз будемо горіти в смолі. А за цю Книгу нам і взагалі й не знаю, що світить.

Другий хлопець. Хороший калим, а що ще ж!?

Другий хлопець. Та за таке нам просто руки повідрубують! Якщо не на цьому світі, то на тому – точно!

Другий хлопець. На той я поки не збираюся, а на цьому спочатку нехай знайдуть, а до того часу ми її файно збарисуємо.

Перший хлопець. Сумніваюся, що виручені за неї гроші нам принесуть планиду. (*Махає рукою*). Бачу, що зовсім нічого ти не зрозумів про що вони нам розказували.

Другий хлопець (*кладає руки на Книгу*). Ти що задумав? Дійсно хочеш загнати її без мене!? (*Єхидно усміхнувшись*). Зі мною цей номер не пройде!

Обоє чоловіків міцно тримають руками Книгу та пильно дивляться в очі один одному.

Перший хлопець (*проникливо дивлячись в очі товаришеві*). Що ти таке говориш? Я тобі про інше говорю, дурню!

Другий хлопець. Можеш що хоч казати на мене, але цей трофей я тобі не віддам!

Чоловіки починають тягнути Книгу кожен на себе, намагаючись заволодіти нею. Один з них різко смикає Книгу в свій бік, після чого обидва скочуються з похилого схилу. Не випускаючи Книги з рук, вони котяться донизу.

Дорога біля лісу. Вечір.

Сутеніє. На узбіччі дороги стоять три підводи. Біля воза з книжками з сумними виразами облич шестеро семінаристів, серед яких і розгублені Андрій та Микола, який тримає в руках скриню. Одяг останніх подертий та всипаний колочками. Подряпані обличчя стомлені й невеселі.

Семінарист з першого воза. Де ж вам було знайти їх у лісі! Краще треба було дивитись, кого брати у супутники.

Андрій. У них на лобі не написано було, що вони злодюги.

Микола. Та ми хотіли їм просто допомогти, тому й погодились підвезти їх... *(На його очах з'являються сльози)*. Бібліотекар наш майже все своє життя чесно пильнував цю Книгу, мені її довірив охороняти всього два дні, а я не зміг з цим впоратися.

Семінарист з другого воза. Не картай себе, брате Миколо, тим більше, що цим зараз справі не зарадиш. Ми вже мали бути в цей час у Білій Криниці, а тепер потрібно помізкувати, де ж будемо спати, бо вже й ніч.

Андрій. Та й тут заночуємо, де ж нам поночі блудити. Треба зібрати хмизу, поки ще хоч трохи видко.

Микола *(з сумом)*. Ви вкладайтеся. Я буду на сторожі, адже все одно не засну.

Ліс. Ніч.

Темним лісом пробирається один з крадіїв. Обличчя його не видно. Незважаючи на повну темряву, він йде досить впевнено, тримаючи під рукою Книгу.

Дорога біля лісу. Ніч.

Три підводи стоять літерою «П» на узбіччі біля лісу. Скринька лежить на підводі разом з книжками. В середині них на траві лежать поруч один з одним семінаристи. Трохи далі горить вогнище, біля якого стоїть на колінах Микола.

Піднявши догори голову та приклавши одну до одної долоні, він молиться.

З боку лісу чується якийсь тріск. Микола, перехрестившись, встає. Робить декілька кроків у бік лісу, зупиняється та вдивляється у безпросвітну даль.

Микола (*в темряву*). Хто тут є?

Навколо тиша. Микола стоїть декілька секунд та повертається до багаття.
Підкидає сухі гілки, стає на коліна та продовжує молитися.

Полтавська семінарія. (*тутри*)

Приміщення семінарії. День.

До двоповерхової будівлі під'їжджають три вози. Вигляд у семінаристів сумний.
З дверей вибігає переляканий бібліотекар та зупиняється на порозі.

Бібліотекар. Що сталося, браття? Чому ви запізнилися?
Брате Микола, що в тебе з обличчям? Що трапилось? На вас напали розбійники? Вас пограбували? Чому ви мовчите?!

Микола (*з сумом, не піднімаючи очей*). Не виконав я вашої настанови.

Бібліотекар (*здивовано оглядає семінаристів*). Що значить не виконав? Загубив щось у дорозі? Не мовчіть, кажіть же! Що ж все-таки сталося?!

Семінаристи опускають очі додолу. Бібліотекар підбігає до підводи з книжками.

Бібліотекар (*оглянувши віз*). Здається, все на місці, що ж таке? Кажіть, Христом Богом вас прошу, бо в мене зараз серце зупиниться.

Бібліотекар підходить до скрині. На неї він кладе руки. Микола та Андрій збуджено переглядаються між собою.

Бібліотекар, глянувши на хлопців, швидким рухом руки підіймає кришку. Хлопці затамовують дихання й відводять погляди вбік. Бібліотекар уважно, подивившись зосередженим поглядом всередину скриньки, простягає туди руку...

За мить він виймає звідти Книгу в зеленій палітурці.

Усі семінаристи відкривають роти від подиву.

Бібліотекар (*переводить подих*). Моя улюблениця на місці! (*До семінаристів*). Так що ж таки приключилося з вами? Скажете ви нарешті?

Юнаки не в змозі вимовити й слова.

Микола. Т-а-к, ми не виконали вашої вказівки про те..., що маємо до ночі прибути у Полтаву.

Бібліотекар (*кладучи Книгу до скрині*). То нічого страшного, я вже й не знав, що й думати, Слава Богу, що всі живі й здорові.

Бібліотекар разом з скринькою заходить у двері приміщення. Розгублені семінаристи підходять до Миколи.

Андрій (*до Миколи*). Ти щось можеш нам пояснити? Звідки вона там взялася. Адже коли ми лягали спати, скриня була пустою.

Микола (*розгублено*). Я й сам нічого не розумію. Я цілу ніч те й робив, що тільки й молився...

Андрій. Ось що скажу вам, браття, це ніщо інше, як промисел Божий.

Микола. Мабуть, що так.

Усі семінаристи здивовано переглядаються між собою й кладуть на себе хресне знамення.

Церковний храм. День.

Батьюшка сповідає чоловіка, одягнутого у білу, як сніг, сорочку, голова якого вкрита накидкою.

Батьюшка (*вислухавши сповідника*). Так, дійсно багато маєш гріхів, раб Божий. І що думаєш робити?

Чоловік. Каюсь і постараюсь далі жити чесно.

Батьюшка. Дуже сподіваюсь, що саме так і буде. (*Важко здихнувши*). Відпускаються тобі твої гріхи і нехай Бог їх простить тобі. (*Перехрестивши сповідника*). Іди й більше не гріши!

Батьюшка піднімає накидку. Чоловік, якого видно зі спини, цілує Євангеліє та срібний хрест, кладе на себе хресне знамення. Він повертається й ми бачимо першого крадія Пересопницького Євангелія.

Полтава. Резиденція Полтавського архієпископа 1873 рік. (*тутри*)

Кімната. День.

У величезній кімнаті, стіни якої увішані іконами, за столом сидить Полтавський архієрей, одягнутий у рясу. Він щось пише.

Відчиняються величезні дубові двері. Заходить прислужник з бородою.

Прислужник (*з нафосом*). Міністр образования, обер-прокурор Священного синода – граф Толстой!

В кімнату заходить високий чоловік років п'ятдесяти.

Архієпископ встає із-за столу та прямує назустріч гостю. Чоловіки обнімаються.

Архієпископ (*услесливо*). Почему, господин министр, не предупредили о своем приезде?

Толстой. Если честно сказать, Владыка, то я у вас проездом.

Архієпископ. Не часто мы принимаем таких высоко-достоинных людей, каким есть представитель синода и министр образования.

Толстой. Министры такие же люди, как и остальные. Кому, как не вам, достопочтенный архиепископ, об этом знать. Хотя по сути мы, можно сказать, делаем с вами одно дело.

Архієпископ. Да, вы правы, ведь вы ближе к царю, а мы ближе к Богу, хотя и служим как и вы, так и мы им обоим. Царь-батюшка помазанник Божий, значит и мы все тоже его слуги.

Кімната. День.

Архієпископ та міністр сидять навпроти один одного за столом.

Толстой. Обязательно передам царю вашу просьбу, думаю, он не оставит ее без внимания. Заверяю, что всегда можете рассчитывать и на мою помощь. Ведь опека и помощь церквям святое дело для государя и государственных мужей.

Архієпископ (*услесливо*). Большое спасибо, граф. От кого ж нам ждать помощи, как не от вас и от Господа Бога нашего (*кладе на себе хресне знамення*).

Толстой. Но и у меня есть поручение от царя. Оно непосредственно касается вас и для выполнения которого я как раз к вам и заехал.

Архієпископ (*здивовано*). Неужели? Слушаю вас внимательно.

Толстой. До государя дошли сведения, что в вашей семинарии...

Умовне місце Пересопницького Пречистенського монастиря. Фото О. Харвата.

Очі архієпископа розширюються, на лобі з'являються краплі поту.

Толстой. ...хранится одна древняя рукопись.

Архієпископ з полегшенням видихає повітря.

Архієпископ. Дело в том, господин обер-прокурор, что в нашем распоряжении очень много старинных книг. Какую именно вы имеете ввиду?

Толстой. Я веду речь о рукописном Евангелии шестнадцатого века, написанном на малоросском языке. Именно его император повелел незамедлительно привезти ему, ведь он всегда интересуется древностями и разными редкостями и раритетами. А вот с этим он, к сожалению, не знаком.

Архієпископ. Непременно. Сейчас же мы поедем с вами в семинарию и вы сами сможете удостовериться, что это действительно настоящий шедевр.

Приміщення семінарії. День.

До семінарії під'їжджає дорога карета, з якої виходять міністр освіти та Полтавський архієрей. Вони заходять у вхідні двері.

Кабінет ректора. День.

В кабінеті величезний дубовий стіл. На стільці сидить граф Толстой. Він уважно розглядає Книгу, не поспішаючи гортає сторінку за сторінкою.

Біля нього стоять архієпископ та ректор семінарії.

Толстой *(не відводячи погляду від Книги)*. Что ж вы скрывали от всех такой великолепный памятник древнего книгописания. Ведь ему действительно цены нету!

Архієпископ. Это Евангелие хранится у нас всего семь лет, после того, как в Полтаву перевели семинарию из Переяслава.

Ректор. Да мы и не думали ни от кого его прятать. Всегда готовы показать всем желающим.

Толстой *(акуратно проводячи рукою по пергаменту)*. И это правильно. Люди должны видеть настоящее искусство.

Ректор. Действительно, как раз сегодня к нам обратились с просьбой представители комитета по проведению археологического съезда в Киеве для экспозиции во время проведения их собрания.

Архієпископ (*невдоволено*). Придется их огорчить.
Ректор. Но я уже дал свое согласие!

Толстой (*суворо*). Ничего страшного. Сообщите им, что сейчас это не представляется возможным, так как император повелел незамедлительно привести рукопись на высочайшее воззрение.

Кімната. День.

У величезній кімнаті, стіни якої увішані іконами, за столом сидить
Полтавський архієрей. Він щось пише на аркуші паперу.

Відчиняються величезні дубові двері. Заходить прислужник з бородою.

Прислужник (*з пафосом*). Его светлость – великий князь Петр Георгійович, принц Ольденбургський!

Кімната. День.

Напроти архієпископа за столом сидить чоловік років сімдесяти, одягнутий у дорогий одяг. Це і є великий князь Петро Георгійович, принц Ольденбургський.

Великий князь. Меня просто изумила эта Книга, которую недавно в Санкт-Петербурге представил высшему обществу граф Толстой. Должен вам сказать, что давно уже интересуюсь предметами, которые имеют отношение к петровской эпохе.

Архієпископ. Да, это настоящий шедевр. И действительно современник Петра I, гетьман Мазепа оставил пометку на полях рукописи шестнадцатого века.

Великий князь. В моей коллекции есть много раритетов, каждый из которых в отдельности имеет большую ценность как историческую, так и материальную.

Архієпископ. Великий князь, скажу вам откровенно, что таким уникальным вещам просто нет цены. Они, и кому как не вам об этом хорошо известно, просто бесценны.

Великий князь (*посміхнувшись*). Действительно, нашу историю и все, что с ней связано, мы должны беречь как зеницу ока. Вот поэтому обращаюсь к вам с деловым предложением.

Архієпископ (*з подивом*). С каким?

Великий князь (*підсуюваючись ближче до архієрея*). Передать мне на сохранение бесценный экземпляр.

Мініатюра "Евангеліст Марко" // Пересопницьке Євангеліє... – Ф. 7.

Архієпископ від подиву відкриває рота, не в змозі вимовити й слова.

За декілька секунд переводить подих.

Архієпископ. Вы меня просто убили наповал, великий князь! Я просто не представляю себе, как мы можем, как вы выразились, передать на сохранение вам этот памятник книгописания.

Великий князь (*посміхнувшись*). Очень даже просто. Ведь в столице его сможет лицезреть и ознакомиться с ним воочию большое количество ученых, представителей интеллигенции, студентов, собирателей старины, все те, кому будет интересно увидеть воочию это чудо. Конечно, разделяю вашу привязанность к этой Книге и понимаю, что возместить ее отсутствие очень трудно, но я все же постараюсь это сделать... Ведь вы каждый день сталкиваетесь с какими-то земными проблемами. Это и необходимость ремонтировать давно возведенные храмы, которые рушатся на глазах, и многое другое, то, о чем вы рассказывали графу Толстому. Так вот, в случае вашего согласия готов передать в дар на нужды епархии кругленькую сумму денег (*говорит на ухо архієпископу*). Тем более, в моем лице вы получите настоящего друга и сможете всегда на меня рассчитывать, ведь я прекрасно знаком со всеми членами Священного Синода, который, как вам известно, определяет состав духовенства на местах. С графом Толстым этот вопрос я уже согласовал.

Архієпископ знову від несподіванки відкриває рота, не в змозі вимовити й слова. За декілька секунд він переводить подих.

Архієпископ. Эти деньги действительно очень помогут епархии.

Експозиція краєзнавчого музею. День.

Екскурсовод (*до дітей*). В 1881 році Великий князь Петро Георгійович, принц Ольденбургський помирає, а його августійша вдова повертає Книгу до Полтавської семінарії, де вона зберігається до 1917 року.

Після жовтневого перевороту, який відбувся в Російській імперії, Полтавська семінарія припиняє своє існування. Релігійні

храми закриваються. Церковно-історичні цінності передають до музеїв.

Пересопницьке Євангеліє потрапляє до Полтавського музею.

Полтавський краєзнавчий музей. 1929 рік. *(тутри)*

Приміщення музею. Кімната фондів. День.

Приміщенням музею йде молодий чоловік років двадцяти п'яти. Це науковий працівник музею Семеренко Сергій Степанович. На ньому окуляри, темний піджак з широкими лацканами, світла сорочка з напівкруглим комірцем, темна краватка, темні штани широкого покрою.

Він проходить через декілька залів, в яких розміщені експозиції. В одному з них проводить екскурсію жінка середніх років. Побачивши колегу, вона вітається з ним кивком голови, не зупиняючи своєї розповіді. Її уважно слухають молоді люди, скоріше за все, студенти, одягнуті у відповідний для того часу одяг.

Семеренко спускається вниз сходами і прямує до дверей, на яких табличка «Завідувач відділу фондів».

Кімната фондів. День.

Кімната, більшу площу якої займають стелажі. На них розміщуються різноманітні предмети. За величезним столом, на якому теж усіялі речі, сидить жінка років сорока. Це завідувачка фондів Оксана Петрівна. Вона, уважно оглянувши старий підсвічник, покрутивши його з усіх боків, щось записує в товстій книзі.

Відчиняються двері. В кімнату заходить Семеренко.

Семеренко. Добрий день, Оксано Петрівно!

Завфондами *(піднявши очі з-під окулярів)*. Вітаю тебе, Серьожа! Яким вітром до нас?

Семеренко. Прийшов підібрати експонати для нової виставки.

Завфондами *(продовжуючи писати)*. Для якої? «Товариш Сталін – найкращий друг радянських дітей!»?

Семеренко. Ні, їй буде готувати Філіппова, а мені дісталася «Релігія – опіум для народу!».

Завфондами *(беручи в руки старовинне люстро та з сумом дивлячись на своє відображення)*. Тоді тобі в самий кінець. Провести чи впораєшся сам?

Семеренко (*посміхаючись*). Дякую, сподіваюсь, що не заблукаю у ваших лабіринтах.

Семеренко проходить між рядами заставлених стелажів. На одних прикріплені таблички «Предмети побуту», на інших «Передовики соцзмагання», «Радянські колгоспи». Дійшовши до кінця кімнати, він зупиняється біля стелажів з табличкою «Атеїстичне виховання».

Семеренко бере з полиці старовинну ікону, холодно глянувши на неї, обережно кладе її на місце. Піднімає великий срібний хрест, який пробує на зуб. Скривившись, кладе і його на місце. Нагинається донизу й оглядає предмети, що стоять на нижній полиці, та витягає скриню. Уважно оглянувши її, піднімає кришку й виймає з середини Книгу.

Семеренко (*присвиснувши*). Ого! Оце розміри!

Протерши від пилу зелену обкладинку, відкриває книгу.

Семеренко (*з захватом*). Пристойний екземплярчик (*Розглядаючи написи на полях*). Цікаво, цікаво. Треба оглянути нагорі.

Закриває Книгу. Повертається разом з нею тим же шляхом назад до завідувачки фондів.

Завфондами (*відставляючи вбік черговий експонат*). Ну що, знайшов? (*Піднявши очі з-під окулярів й дивлячись на наукового співробітника*). Губа не дура! Це один з найцінніших наших примірників.

Семеренко. Попрацюю з ним у кабінеті.

Завфондами. На здоров'я. Але, як тобі відомо, соціалізм – це облік та контроль.

Завідувачка фондів простягає Семеренкові ручку з пером.

Семеренко (*посміхаючись ставить свій підпис у журналі*). Плюс електрифікація усієї країни.

Двері кабінету. День.

На зовнішньому боці дверей висить табличка «Семеренко С.С. – молодший науковий співробітник».

Кабінет. День.

Семеренко сидить за столом, на якому розкрита Книга. В руках у нього велика лінза. Через неї він уважно розглядає пергаментні сторінки, час від часу вражено хитаючи головою.

Кімната фондів. День.

Відчиняються двері. До кімнати заходить Семеренко. В руках у нього Книга.

Завфондами. Ну що, опрацював уже матеріальчик?

Семеренко *(кладучи Книгу на стіл)*. Дійсно прилична книженція. Спишіть її, будь ласка, з мене, Оксано Петрівно!

Завфондами *(записуючи в журналі)*. Ще щось брати будеш?

Семеренко. Та напевно вже прийду до вас зі списком, тоді й заберу відразу все, що потрібно для експозиції.

Збирається іти, але зупиняється.

Семеренко. Хотів усе у вас запитати. Не знайшов я там у вас кадила.

Завфондами. Та лежить на другій полиці знизу.

Семеренко. Та ж кажу, що немає там його.

Завфондами. Що тобі, повилазило, Серьожа, чи що? *(Ображено)* Я знаю точно, що у мене де лежить!

Семеренко. Та дійсно не знайшов.

Завфондами *(піднімаючись зі стільця)*. От молодьож! Заставляє стару жінку зайвий раз вставати.

Семеренко *(посміхаючись)*. Та яка ж ви стара?

Завфондами *(йдучи між рядами полиць)*. Якби й хотіла стати такою, як твоя Наталка, то вже й не зможу. Коли ви вже поберетесь?

Олена Петрівна зникає за полицями.

Семеренко. Та думаю, що вже скоро.

Голос завфондами. Женитися вже буде, а кадила знайти не може! Може, міліцію ще викликати з собакою, щоб знайшли?

Семеренко *(дещо знітившись)*. Та ні, не треба.

Семеренко оглядається навкруги, виймає з кишені кусок пластиліну. Бере зі столу ключ та робить відтиск і швидко кладе ключ на місце.

Завфондами виходить із-за полиць. У руках у неї кадило.

Завфондами *(замахуючись кадилом)*. От так би тобі зараз дала! *(Посміхається)*. Щоб іншим разом роззув свої сині очі.

Семеренко *(беручи кадило)*. О! *(з подивом)* Знайшли? Ну так ще б, щоб господиня і не знала, що і де в неї лежить. Такого не буває.

Завфондами. Ой іди, горе лукове, й готуй свою виставку і не забудь запросити на весілля.

Семеренко *(радісно)*. Дякую! Саме цього експонату мені і не вистачало в експозиції. А на весілля я вас обов'язково покличу.

Кінозал. Вечір.

На екрані демонструється фільм «Девушка с коробкой».

Глядачі, з-за спин яких виринає смуга світла, зосереджують свої уважні погляди на тому місці, де вона закінчується, перетворюючись на живі образи. Серед присутніх Семеренко та молода дівчина Наталка. Її руку Сергій міцно тримає у своїй.

Вулиця. Вечір.

Семеренко разом зі своєю супутницею підходять до одноповерхового будинку, біля якого зупиняються. Науковий працівник бере в свої руки руки дівчини й притискає їх до грудей.

Семеренко *(зосереджено дивлячись на дівчину)*. Наталю, ми вже майже два роки зустрічаємось...

Наталка. Ну то й що, чому ти зупинився?

Семеренко. Тому, що хочу запропонувати тобі руку та серце.

Наталка. Сергійу, я ж тобі вже говорила з приводу цього.

Семеренко. Можеш не перейматися, гроші будуть і на весілля, і тобі на гарну сукню, і на все інше.

Наталка *(звільняючи свої руки)*. Ось коли будуть, тоді і приходь. А зараз до побачення! Дякую за кіно!

Дівчина повертається й біжить до будинку.

Семеренко *(кричить услід)*. Будуть обов'язково, адже я тебе так кохаю! І знай, якщо ти не погодишся стати моєю дружиною, то я одружуватися не буду повік!

Вулиця. Вечір.

Семеренко, про щось задумавшись, іде вулицею, з обох сторін якої розташовані двоповерхові будинки. Йому зустрічаються самотні перехожі. Проїжджою частиною не поспішаючи рухається полуторка.

Голос Семеренка. Зроблю це, що б не сталося!.. Коли? Завтра ж! Якраз неділя, моє чергування. Дублювати ключів до кабінету фондів вже зробив. Залишається тільки винести повз охорону... Як це зробити?.. Нічого, щось придумаю. Потім поїду до Києва і продам за пристойні грошики цю Книгу. Тоді, Наталка-Полтавка, ти від мене нікуди не подінешся!

Семеренко підходить до дверей будинку, біля якого підмітає старенька бабуся.

Семеренко. Добрий вечір, баба Надя!

Баба Надя. Доброго здоров'я, Серьожа!

Семеренко. Що ж ви так пізно метете, адже завтра ранку буде видніше? *(Посміхаючись)*. Ніхто ваше сміття за ніч не вкраде.

Баба Надя *(продовжуючи мести)*. Так то воно так, сину, але завтра свята неділя, вранці іду до церкви. Якщо хочеш, можу зайти за тобою, підемо разом.

Семеренко *(відчиняючи двері)*. Ні, я в церкву не ходжу. Релігія – пережиток минулого... і опіум для народу. Тим більше, завтра у мене чергування.

Баба Надя *(продовжуючи мести)*. Як знаєш, синку. Ти не голодний? Може, зайди до мене повечеряй?

Семеренко. Дякую, баба Надя, я вже буду спати.

Баба Надя *(зупинившись)*. Іди тоді з Богом, відпочивай.

Семеренко *(заходячи в двері)*. Добраніч!

Баба Надя *(з сумом дивлячись на двері)*. Хороший хлопець. Дітдомівські – вони усі славні.

Бабуся продовжує старанно підмітати вулицю.

Приміщення музею. День.

Музейними коридорами йде Семеренко. Він проходить через декілька залів, в яких розміщені експозиції. В одному з них проводить екскурсію все та ж жінка середніх років. Побачивши колегу, вона вітається з ним кивком голови, не зупиняючи своєї розповіді. Її уважно слухають школярі, одягнуті у відповідний для того часу одяг. Семеренко виходить із залу й прямує коридором до дверей, на яких висить табличка «Семеренко С.С. – молодший науковий співробітник».

Кабінет. День.

Семеренко заходить до свого кабінету. У кабінеті стоять один біля одного ченці Григорій, Михайло та Павло, княгиня Заславська, Іван Мазепа, Тарас Шевченко, які міцно тримають в руках Пересопницьке Євангеліє, проникливо вдивляючись в очі господаря. З іншого боку стоїть Наталка, кидаючи хитрий погляд на свого хлопця, підморгуючи йому.

Наталка. Так що, Серьожа, ти вже готовий до весілля?
Григорій. Ти повинен її врятувати.

Семеренко розгублено повертає голову то в один, то в інший бік. Під пронизливими поглядами гостей, які продовжують тримати Книгу, Семеренко намагається щось сказати, виправдовуючись, проте не може вимовити жодного слова й починає тікати, вибігши з кабінету й прямуючи з переляканими широко розплющеними очима через музейні зали. Добігши до залу, в якому розташована експозиція зі стендом «Релігія – опіум для народу!», він зупиняється. Декілька секунд Семеренко стоїть на місці, переводячи подих і дивлячись на експонати. Раптом у нього під ногами провалюється підлога і він падає зі страшенним криком у глибоку прірву.

Спальня. Ранок.

У невеличкій кімнатці стоїть металеве ліжко, на якому лежить Семеренко. Він щось бурмоче та хитає головою. Раптом перевертається з боку на бік, але спросоння падає з криком на підлогу. Його лоб вкритий росинками поту, розплющивши очі, він увесь тремтить.

Полтава. Червень 1941 року. *(тутри)*

Залізнична станція. Перон.

На колії стоїть потяг. Він складається з багатьох товарних вагонів. По перону ходять люди, одягнені у форму радянських офіцерів, а також цивільні. Усі вантажать різноманітні мистецько-художні цінності, що стоять на пероні, до вагонів. В один з вагонів переносять музейні експонати заклопотані Семеренко та завідувачка фондів. Вони виглядають старшими та соліднішими. У Сергія Степановича з'явилися вуса.

Завфондами *(передаючи Семеренку картини)*. Серьожа, обережно, це роботи наших художників минулого століття.

Семеренко *(приймаючи документи та посміхаючись)*. Оксано Петрівно, ви ще продовжуєте мене вважати за молодого і недосвідченого. Я вже ж не той неоперений юнак.

Завфондами. Вибачайте, Сергію Степановичу.
Все ніяк не можу звикнути.

Оксана Петрівна видихає повітря й бере до рук прямокутну коробку.
Семеренко, тримаючи картини, стрибає до вагона й зникає всередині.

До Оксани Петрівни підходить молодий лейтенант з солдатом.

Лейтенант. Кто у вас тут за старшого?

Завфондами (*киває головою в сторону вагона*). Наш директор Семеренко Сергій Степанович.

Семеренко з'являється на краю вагона й зістрибує на перон.

Семеренко. Це я.

Лейтенант. Через десять минут поезд отправляется.
Никого никто ждать не будет. Так что поторапливайтесь!

Семеренко. Ми можемо не встигнути.

Лейтенант. Меня это не волнует! Приказ командования – через десять минут отправление! В Уфу состав должен прибыть вовремя! Даю вам в помощь одного бойца.

Лейтенант прямує до людей, які вантажать речі до наступного вагона.

Солдат. Давайте, дюрректор, командуйте, що заносити?

Семеренко. Якщо така ситуація, то давайте спочатку заберемо найцінніші експонати, а потім все інше. Беріть ось ту скриню, я знайшов для неї хороше місце.

Солдат (*беручи скриню*). А що в ній? Часом не золото Полуботка?

Семеренко. Ні, там наше духовне багатство.

Солдат стрибає зі скринєю й до вагона слідом за Семеренком, який тримає в руках коробки.

Всередині вагона. День.

На підлозі лежать різної довжини коробки та різноманітні речі, які займають майже всю її площу. Семеренко кладе коробки на підлогу й піднімає голову, дивлячись на дерев'яні стіни вагона. Він зупиняє свій погляд на полиці.

Семеренко (*до солдата*). Давайте скриню покладемо на полицю.

Солдат (*піднімаючи скриню*). Давайте, якщо правду кажете, що це дорога річ. (*Прилаштовує скриню на полиці*).

Семеренко (*пробуючи руками на стійкість*). Тут і на видноті вона буде, і ніхто їй не буде заважати.

Солдат (*посміхаючись*). Ви так переживаєте за неї, як за свою жінку.

Семеренко кидає зажурений погляд на скриньку, видихає повітря.

Семеренко (*сумно посміхаючись*). Мабуть, що так.

Солдат (*направляючись до краю вагона*). Що там у нас далі?

Степ. Залізнична колія. Вагон. Ніч.

Широким степом за локомотивом мляво тягнуться товарні вагони...

В небі з'являються три літаки зі свастикою на крилах. Вони кружляють над потягом.

Всередині вагона. Ніч.

На невеличкому, вільному від коробок та різних предметів, клаптику підлоги лежать Семеренко та Оксана Петрівна. Вони сплять. Чується гул літаків. За мить вибухи. Люди прокидаються.

Завфондами (*спросоння*). Серьоза, що це?

Семеренко (*протираючи очі*). Напевно, німецька авіація.

Сильний вибух. Семеренка та Оксану Петрівну ударна хвиля відкидає в інший бік вагона, на складені речі. Поїзд зупиняється. Стіну вагона навпроти працівників музею охоплює полум'я. Оксана Петрівна та Семеренко схоплюються на ноги. Сергій Степанович підбігає до дверей, натискає на засув та зусиллям двох рук змушує двері відчинитися. Полум'я у вагоні розростається.

Семеренко (*кричить*). Оксано Петрівно, стрибайте вниз, я вам буду подавати експонати.

Перелякана завідувачка фондів швидко виконує вказівку, прихопивши на ходу з собою картини.

Семеренко, закриваючись від вогню, передає вниз на вулицю один за одним пакунки, які приймає Оксана Петрівна.

До палаючого вагона підбігає лейтенант з солдатами.

Лейтенант. И сюда попали своими бомбами, сучьи фрицы! Хрен бы их побрал! Живы все?

Завфондами. Ми то живі, а ось дещо з дорогих експонатів уже не повернеш.

Мініатюра "Євангеліст Лука" // Пересопницьке Євангеліє... – Ф. 9.

Лейтенант. Ничего, этого добра еще у вас будет. (*До солдатів*). Мужики, помагайте здесь. А то все сгорит на хер. Двое со мной. Нужно отцепить вагон, чтобы огонь не перекинулся на соседние.

Лейтенант з двома солдатами біжать до кінця палаючого вагона. Солдати, що залишилися, допомагають виносити речі...

З вагона валить сильний дим. Семеренко, закашлявшись, подає вниз коробки. Майже весь вагон у вогні.

Лейтенант з солдатами вертаються до палаючого вагона.

Лейтенант (*кричить до Семеренка*). Прыгай, директор, а то сгоришь заживо!

Семеренко повертається всередину. За мить він виносить нові речі.

Лейтенант (*кричить до Семеренка*). Вылезай, приказываю тебе!

Знесилений, весь у сажі, Семеренко, одяг якого перетворився у дрантя, зіскакує вниз та падає на землю обличчям вниз. Вагон весь у вогні. Усі, прижмурившись, дивляться на відчеплений вагон, який обіймають жовті язики полум'я. Семеренко з сумом спостерігає разом з усіма за пожежею. До нього підходить Оксана Петрівна.

Завфондами. Сергію Степановичу, не переймайтесь так, все не змогли врятувати, але головні експонати все ж таки встигли винести.

Семеренко (*витираючи з лоба піт*). Так, найцінніші речі ми, слава Богу, вберегли.

Семеренко переводить подих. Раптом вираз його обличчя змінюється на серйозний та зосереджений. Сергій Степанович схоплюється з місця та біжить до палаючого вагона.

Семеренко (*на ходу*). Як я міг забути!?!

За мить він заскакує всередину. Усі здивовано переглядаються між собою.

Лейтенант (*до завфондами*). Он что, с головой не дружит, этот ваш директор?

Усі зосереджено дивляться на палаючий вагон.

Лейтенант. Дурак! Во дурак!.. Чего полез?! Ради чего?!

Солдат. На полицю він окремо клав скриню. Може, за нею? Але ж казав, що золота там немає.

По обличчю Оксани Петрівни течуть сльози. Усі загамовують дихання.

Раптом з вагона зістрибує обрис палаючої людини зі скринню в руках.

Семеренко падає на землю, випускаючи з рук скринню. Солдати підбігають і починають збивати вогонь з Сергія Степановича та скрині.

Солдати кладуть Семеренка на спину. Його очі заплющені, обличчя чорного кольору, усе вкрите пухирями.

Над ним схиляється заплакана Оксана Петрівна. Вона бере голову Семеренка у свої руки.

Завфондами. Сергію Степановичу!

Семеренко *(повільно розплющуючи очі)*. Я зробив це... Я її все-таки врятував.

Завфондами. Не розмовляйте, зараз вам нададуть допомогу.

Оксана Петрівна піднімає голову. Її очі зустрічаються з очима лейтенанта. Він, не кажучи нічого, заперечно хитає головою. З очей завідувачки фондів починають литися сльози. Вона повертає голову до Семеренка.

Семеренко *(пошепки)*. Я її врятува...

Його погляд застигає в одній точці. Оксана Петрівна починає надривно плакати. Лейтенант нагинається та закриває очі Семеренку.

Лейтенант. Нужно сообщить родственникам. У него есть семья?

Завфондами *(з болем дивлячись на бездиханне тіло)*. Ні, немає в нього нікого, ні дружини, ні дітей. А сам він діддомівський.

Книгосховище заповідника «Києво-Печерська лавра». 1947 рік. *(тутри)*

Кімната. День.

У книгосховищі професор в окулярах переглядає рукописи та стародруки.

Це професор Маслов. До нього підходить чергова книгосховища, тендітна жінка років сорока. У неї в руках якісь документи.

Чергова книгосховища. Сергію Івановичу, ось ще принесла вам книги, які прибули до нас з Уфи.

Маслов *(знімаючи окуляри)*. Повинен вам повідомити, що серед прибулих документів я віднайшов багато таких, які не відправлялись із заповідника у 1941 році.

Чергова книгосховища. Так, нам привезли багато рукописів та стародруків, які до війни в нас не зберігались.

Справа в тому, що під час транспортування деякі супровідні документи були загублені, тому було прийнято рішення необліковані книги везти до нас.

Маслов. Мушу вам сказати, що серед них є досить рідкісні та цікаві для науки екземпляри.

Чергова книгосховища. Один з них я просто не змогла вам принести.

Маслов *(здивовано)*. Чому?

Чергова книгосховища. Враховуючи його вагу.

Маслов *(посміхаючись)*. Ви мене заінтригували. Ідемо мерщій й покажіть мені цього велетня.

Професор прямує за черговою в кінець книгосховища. В кутку під столом стоїть скриня.

Чергова книгосховища. Ось у цій скрині.

Маслов підходить до скрині. Він уважно оглядає її. Проводить рукою по дерев'яній поверхні, обвугленій у деяких місцях. Професор відкриває кришку. На його очах з'являється подив. Професор Маслов обережно виймає зі скрині Книгу.

Маслов *(не відводячи погляду від Книги)*. Невже це саме вона?

Чергова книгосховища. Професоре, що це за книга? Вона вам відома?

Маслов перегортає обгортку із зеленого оксамиту. Він уважно вдивляється в пергаментні сторінки.

Маслов. Так, тепер жодного сумніву – це Пересопницьке Євангеліє.

Будинок. День.

На приміщенні адміністративного будинку висить табличка «Міністерство культури УРСР». З прилеглих до будинку дерев опадає жовте листя.

Кабінет. День.

За столом сидить пихатий лисий чиновник. Він зосереджено щось пише. Навпроти нього професор Маслов.

Маслов. Мене звати професор Маслов.

Лисий чиновник *(продовжуючи писати)*. Слухаю вас, товаришу професор.

М а с л о в . Я до вас прибув з проханням.

Л и с и й ч и н о в н и к (*зверхньо*). З яким саме?

М а с л о в . Хочу просити вас надати допомогу у передачі однієї Книги, точніше буде сказано, древнього рукописного твору, який зберігається у книгозбірні заповідника «Києво-Печерська лавра», до відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки академії наук УРСР.

Чинovníк закінчує писати.

Л и с и й ч и н о в н и к (*обурено*). Вообщє, якби моя воля, то я б цю Лавру, те церковне кубло давно б розігнав. Нічого, це все ще попереду. (*Позіхаючи*). А шо за рукопис? Якшо хорошиЙ, то чому б і не передати. Хто її автор, про шо книга?

М а с л о в . Цей шедевр книгописання створений у шістнадцятому столітті. Це просто унікальний примірник, який просто дивом зберігся до наших днів.

Л и с и й ч и н о в н и к . Так ви мені так і не сказали про автора та зміст твору.

М а с л о в . Ця визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва шістнадцятого століття є одним із перших українських перекладів... канонічного тексту четвероєвангелія.

Л и с и й ч и н о в н и к (*обурено*). Якого такого Євангелія?! Ви шо, прийшли до мене просити за попівські талмуди? (*Б'є кулаком об стіл*). Не для того я тут сижу. І не допущу, щоб наша культура перетворювалась на хтозна-шо! Вже давним-давно скінчилися старорежимні порядки. Тридцять років як у нас Советская власть! Хіба ви забули про це?!

М а с л о в . Сподіваюсь, що коли ви побачите цей фоліант, то зміните свою точку зору.

Л и с и й ч и н о в н и к (*обурено*). Не хочу навіть дивитися. Ніколи цьому не бувати! Хіба шо через мій труп! І більше мене можете не просити! Не дозволю!

Кабінет. Вечір.

За столом сидить чиновник в окулярах. Навпроти нього професор М а с л о в .
На столі увімкнена настільна лампа, біля професора лежить Книга.

М а с л о в . Саме ось за цю книгу я просив тиждень тому у вашого першого заступника.

Ч и н о в н и к в о к у л я р а х . Я вас дуже поважаю, професоре, але ви повинні зрозуміти, що бібліотека такого рангу повинна в першу чергу наповнюватися ідеологічно спрямованою літературою. Адже в цьому закладі найбільша частина відвідувачів – це наша молодь: жовтороті науковці, школярі, студенти, робітники і навіть селяни. Ми повинні думати в першу чергу про те, чого вона навчить їх.

М а с л о в . Справа в тому, що значення цього твору виходить за межі релігійної сфери. Це просто незоране поле діяльності для наукових дослідників. Історія й образ цієї древньої пам'ятки книгописання та мистецтва – це аналог історії й образу нашої мови, освіти, культури, а також державності мислення народу.

Ч и н о в н и к в о к у л я р а х . Гарні слова. Але у радянського народу повинні бути зовсім інші цінності.

М а с л о в . Хіба буде толк з того народу, який заперечує свою історію, відмовляється від своєї культурної спадщини. (*Відкриває Книгу*). Подивіться самі. При чому тут церква та релігія? Це ж просто одна з найвидатніших пам'яток української писемної культури.

Ч и н о в н и к в о к у л я р а х від здивування роззявляє рота. Його окуляри сповзають на ніс.

Київ. 24 грудня 1948 р. (*тутри*)

Будинок. День.

На стіні адміністративного будинку висить табличка «Міністерство культури УРСР». Біля будинку на голих деревах лежить сніг.

Кабінет. День.

До дверей від стола прямує чиновник в окулярах. Його обличчя досить сумне. Двері відчиняються. Заходить професор Маслов.

М а с л о в . Дозвольте?

Ч и н о в н и к в о к у л я р а х . Що там ще у вас, професоре? Здається, ваше питання вирішилось позитивно.

М а с л о в (*з піднесенням*). Так, дійсно сьогодні рукопис передано на зберігання до найбільшої української книгозбірні. Він отримав інвентарний номер 15552. І я просто прийшов вам подякувати.

Чиновник в окулярах. Та немає за що, професоре, та й не можу вам приділити більше часу. У нас нещастя... помер мій перший заступник, так що вибачайте.

Маслов (*киваючи головою*). Авжеж. Прийміть мої співчуття.

Професор Маслов спрямовує свій погляд у далечінь.

Ми бачимо лисого чиновника, що кричить: «Ніколи цьому не бувати!
Хіба що через мій труп!».

Київ. Жовтень 1991 рік. (*тутри*)

Будинок. День.

На стіні адміністративного будинку висить табличка «Інститут української мови».

Двері кабінету. День.

На зовнішньому боці дверей висить табличка «Чепіга Інна – старший науковий співробітник».

Кабінет. День.

За столом сидить жінка середніх літ, одягнута в строгий костюм. Навпроти неї двоє молодих людей – хлопець і дівчина. На столі лежить відкрите Пересопницьке Євангеліє.

Чепіга (*посміхається*). Ось так, мої любі студенти, й дійшла ця Книга до наших днів. Проте хочу, крім усього іншого, повідати вам ще про цікаву особливість, пов'язану з Пересопницьким Євангелієм, яку особисто я помітила вже досить давно. Ось дивіться – дуже багато слів, що починаються на літеру «П», тим чи іншим чином зв'язані з українською пам'яткою писемності. Місто Пересопниця, ігуменя Параскева, монах Павло, монастирі в Переяслав-Заліському та Переяславі, семінарія в Полтаві ну й ПЕРШОКНИГА...

Молоді люди слухають науковця, відкривши роти. В кабінет вбігає схвильований чоловік в окулярах. На ньому костюм і краватка.

Чоловік в окулярах (*зворушено*). Пані Інно, ви що нічого не знаєте?!

Чепіга (*здивовано*). А що сталося?

Чоловік в окулярах. Швиденько вмикайте телевізор!

Здивована жінка натискає на кнопку маленького телевізійного приймача, що стоїть у неї на столі. Усі присутні наближаються ближче до екрана.

Телевізійний екран. День.

Хроніка засідання у Верховній Раді України.

Обговорюється питання про те, яким чином провести церемонію інавгурації Президента. Депутати ухвалюють рішення про те, що під час складання присяги Президентом поряд із Конституцією повинно бути й Пересопницьке Євангеліє, що символізує історичні корені української духовності.

Кабінет. День.

Чепіга (*радісно*). Ось з'явилося ще одне слово, що починається з літери «П».

Усі радісно переглядаються між собою. На столі велично лежить розкрита Книга.

Київ. Український парламент. День.

Президент Леонід Кравчук складає присягу народові України на Конституції та Пересопницькому Євангелії. Його змінюють Леонід Кучма та Віктор Ющенко.

На тлі українських президентів з'являються по черзі всі особи, які були причетні до української духовної святині.

Експозиція краєзнавчого музею. День.

Екскурсовод. Саме так пролягав тернистий шлях Пересопницького Євангелія. І саме так закінчилась подорож у часі й просторі з сивої давнини до сьогодення духовної святині нашого народу, яку по праву називають українською ПЕРШОКНИГОЮ.

Її життя продовжується й нині, завдячуючи нашим славним предкам, які створили, берегли, охороняли й шанували цю святиню, що тепер набула, окрім духовної та культурної, ще й державницької ваги.

На цьому екскурсія закінчується, дякую, що були уважні. Якщо виникли запитання, готовий відповісти на них.

Починають звучати духовні пісенспіви. Школярка щось запитує в екскурсовода, проте її запитання ми вже не чуємо.

Далі один одного змінюють титули усіх чотирьох Євангелій з Пересопницького рукопису. За титулом «Євангеліст Йоан з Прохором» йде чиста сторінка. На ній з'являється напис: «Спочатку було Слово...»

(Булига В., Булига О. Пересопницьке Євангеліє // Погорина (літературно-краєзнавчий журнал Рівненщини). – 2009. – № 8-9. – С.320-344).

ЕУЛІСТА,

І КРУЦІ ДАНИ ІЦЕ КОТОРЫ ІН КРУ
ДУ ТІННІ ТІ ПЛОДІ МЕГО . І КТО
ОУПАЦЕ НАТЪ ІН КАЦЕНЬ РОЗОКЪ
ЕСА . А ІН І КОГО ЖЪ ОНЬ ОУПАЦЕ,
ЗОТЪ ЕЕГО . ОУСЛІША КІ ІН
А РГНЕРЕ І ФАНСЕ ПРНТІ Е
ПОРОЗОТЪ КЛІ ІН ЖЕ ОНІ П
ВІЛЪ . ІН ОУТЪ КЛІ ЕГО ПОНІ
ТІ . ІН КО ІН ІСА МІЦЕН . БО Е
ІА КО ПРНКА ІА ІН . **РОНЕ . ІЕ .**

С... ..
... ..
... ..

СЛА . ІА .
ІА
ІА

ІА

ПОКЛАЮТІС ЗА ІО КІ
ДО ІН ІННІ ОУ ІННІ ТУ
РЕКУТІ . ОУ ПОДКІСА
ІНТЪ КІНІ ОУ ІА КУТІ ІО . КОТО
РЫ І ОУ ТІННІ ЛЪ ІА КЪ ІННІ КО
ЕІ ОУ . ІН ПОСА ІА КЪ СЛУТЪ ІА КО
ПРНКА ТІ ЗА ІННІ ЛЪ ІА КЪ ІА
КІ . ІН ОУ ТЪ КЛІ ПРНТІ

ІЕД . РЕГЪ ПРНТІ ОУ ПОДКІСА

Зразок почерку писця Михайла Василієвича // Пересопницьке Євангеліе... – Ф. 14.

Мініатюра "Євангеліст Йоан з Прохором" //
Пересопницьке Євангеліє... – Ф. 11.

Ну ось і завершено історико-літературну працю, яка творилася протягом майже двох десятиліть. У часі це співпало з розбудовою незалежної України. Вона постала як закономірність історичного розвитку попередніх епох та результат діяльності багатьох поколінь. Нашим предкам доводилось долати завойовників, протистояти хворобам, голодоморам, катаклізмам. Українці попри все берегли власні традиції, культуру, мову. Збережені й імена кращих представників роду, якому справді нема переводу. В цій книзі ми згадуємо лише небагатьох з тих, хто своєю працею, усім життям намагався натхненно реалізувати свої можливості з користю для рідних, близьких, батьківської землі. Безумовно, не все вдавалось, були і помилки, мрії не завжди ставали реальністю. Але досить часто нездійснені плани дідів та батьків виконували їхні онуки та діти, наступні покоління українців. В українських родинах з'являлись представники інших народів, яких доля привела до нашої землі. Ті з них, хто усвідомлював себе частинкою українства, ставав історичною постаттю, яку шанували і в Україні, і на батьківщині.

Сьогодні продовжується поступ української нації, яка, здолавши важкі випробування, здобула власну державу, береже її міць, здобуває авторитет у сучасному світі, вирішує проблеми власного державотворення. Допоможе у цьому і знання вітчизняної історії, імен, які золотими літерами записані на скрижалях книги буття українського народу. Без аналізу діяльності своїх попередників нам буде не просто долати ті перешкоди та труднощі, що зустрінемо на шляху розвитку України, навчати своїх дітей досягати перемог.

Висловити свої враження з приводу написаного я попросив колегу, з яким починав роботу в музеї, ділився думками стосовно минулого рідного краю, отримував консультації, брав разом участь у археологічних розкопках на території літописних Пересопниці та Дорогобужа. Нереалізована в повному обсязі дитяча мрія стати археологом (нині викладаю теоретичний курс археології на кафедрі культурології РДГУ) спонукала радіти за товариша по цеху, який сьогодні є найавторитетнішим

дослідником на Рівненщині в тій історичній галузі, яку називають наукою, «озброєною лопатою».

«Я люблю археологію. Я поважаю людей, які присвятили себе цій таємничій матері історії», – писав Тарас Шевченко. І цю таємницю допомагають відкрити справжні археологи, серед яких варто згадати Дмитра Яворницького, Ігоря Свєшнікова та нашого сучасника Богдана Прищепу. На завершення до представлених вже штрихів до портретів діячів Волині пропоную останній, який створений у хвилини поетичного натхнення і представлений у віршованій формі.

Археолог зі стажем

Мій колега – археолог,
Копас він давним-давно.
Йому минуло вже за сорок,
Пошук – його ремесло.

І гроші давні теж знаходить,
Які потрібні нам завжди.
Нові дослідження проводить,
Які приносять всім плоди.

Він віднаходить давні речі,
Які приносить у музей.
Відшукує і глинобитні печі
Та іграшки малих дітей.

Він хоче знати, як то було,
Як давні предки там жили.
Що їх тривожило, проймало,
І чи щасливими були?

Знаходить він енкалпіони –
Великі хрестики й малі.
Нема для нього перепони
Ні в літні, ні в холодні дні.

Не любить лиш, як поховання
Трапляються десь на шляху,
Бо гріх тривожить спочивання,
Будити пращурів зі сну.

І все ж він любить свою працю,
Хоч нелегкою є вона.
Трудолюбиву має вдачу,
У предків теж така була.

5. 07. 1996. РОКМ

Б. Прищепа з О. Булигою на тлі археологічної експозиції у РОКМ. 15 серпня, 2009 – День археолога. Див. Омелянчук І. Скарби рівненської землі // *Урядовий кур'єр*. – 29 серпня 2009. – № 157. – С.8-9; фото автора.

Зала етнографії РОКМ (№ 16).
Автор експозиції А. Українець, В.Герасимчук.
Фото В.Луца.

Керівники волинських музеїв на тлі міні-експозиції РОКМ.
II Всеукраїнський музейний фестиваль. Дніпропетровськ. Фото Т.Пархоменко.
Зліва направо: А. Силюк (Волинський краєзнавчий музей), О. Булига (РОКМ), В. Комзюк (Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки), П. Хомич (Маневицький краєзнавчий музей), Т. Єлісеєва (музей волинської ікони), Т. Рабан (історико-культурний заповідник «Старий Луцьк»). Вересень, 2008.

ПІСЛЯМОВА

Перегорнувши останні сторінки цієї книги, Ви, шановний читачу, мабуть, відмітили для себе, що Ваша уявна мандрівка охопила величезний часовий проміжок: вона розпочалася знайомством з нашими предками – дулібами, що заселили волинські землі в середині I тисячоліття н. е., продовжилася знайомством із визначними людьми України княжих часів та козацької доби, ми завітали також до великих дослідників української історії, що працювали в XIX-XX ст. Представлена праця багатопланова, включає твори, що різняться за жанром. Тут поряд з історико-краєзнавчими нарисами та історико-біографічними дослідженнями вміщено розлогий кіносценарій, головним героєм якого є книга, а точніше – Першокнига, Пересопницьке Євангеліє.

Стежками історії Вас вів професійний історик і музеєзнавець, тому атмосфера музею відчувається чи не на кожній сторінці цієї книги. Нагадаю слова відомого вченого XX ст.: «Культура рухається вперед не шляхом переміщення в просторі, а шляхом накопичення цінностей». До скарбниць культурних цінностей належать в першу чергу музеї. Автор книги понад двадцять років працює в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, в якому зберігається близько 140 тисяч експонатів. Під керівництвом Олександра Булиги музейні фонди поповнюються новими матеріалами, здобутими в ході наукових експедицій, роботи зі старожилами, колекціонерами, створюються нові музейні експозиції та виставки. Публікацією цієї книги відомий на Рівненщині музеєзнавець активно долучився ще й до такого напрямку культурно-освітньої роботи, як популяризація духовних надбань українського народу.

Богдан Прищепя – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського слав'яністичного університету.

ЗМІСТ

О.Булига: "Працюю за покликанням". Про надбання музею та скарби своєї душі	3
Ноутбук за "День у музеї"	9
Вступ	10
Літописці Русі-України	14
Наші предки – дуліби	23
Русь, козацтво, Україна	26
Ізяславичі	32
Роман Мстиславич	34
Данило Романович	39
Князі Острозькі	42
Костянтин Іванович Острозький	50
Волинська династія князів Корецьких	61
Козацький гетьман Богдан Ружинський	66
Анна Гойська	71
Визначні володарі Рівного	76
Северин Наливайко	82
Петро Конашевич-Сагайдачний	85
Козакам без писаря – як без гетьмана	89
Яким чорнилом писали козаки, а яким лікувалися	96
Микола Гоголь – історик	97
Микола Костомаров. За матеріалами першої Костомарівської енциклопедії	111
Пантелеймон Куліш	116
Володимир Короленко	122
Василій Левицький – дослідник історії Свято-Успенської Почаївської лаври	131

Дмитро Яворницький – збирач народних скарбів	136
Краєзнавчі уподобання Івана Пащука	145
Творці музейного дивосвіту	151
Ці дивовижні близнюки	159
Брати Булиги. Першокнига. <i>Кіносценарій</i>	164
Післямова	228

Літературно-художнє видання

Булига Олександр Степанович

ПОЄДНАНІ ВОЛИННЮ

*Історико-краєзнавчі нариси
Кіносценарій*

Коректор

Любов Дейнека

Технічний редактор

Віталій Власюк

Комп'ютерний набір

Леонард Маркевич

*На обкладинці малюнок Костянтина Литвина
“Волинський пейзаж”*

В книзі використані фото з сайтів:

www.spbphoto.spb.ru (с.12)

www.pasta.agava.ru (с.100)

www.sergklymenko.narod.ru (с.130)

Підписано до друку 25.01.2010 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.

Ум. друк. арк. 13,48. Наклад 500 пр. Зам. 68.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi@mail15.com

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.*

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».